

boş

**DÜŞÜNCE DÜNYASINDA TÜRKİZ
SİYASET VE KÜLTÜR DERGİSİ**

**Yıl:4 / Sayı: 22 / Temmuz - Ağustos 2013 / ISSN 1309-601X
İki ayda bir yayımlanır.**

Sahibi

GÜNTÜLÜ EĞİTİM YAYINCILIK VE TİC. LTD. ŞTİ.

Editör

Prof. Dr. Recai Coşkun

Yayın Kurulu

**Prof. Dr. Kamil Aydın
Prof. Dr. Mustafa Erdem
Prof. Dr. Mevlüt Karakaya
Prof. Dr. Necdet Hayta
Prof. Dr. Cemalettin Taşkıran
Prof. Dr. Zuhâl Topçu
Prof. Dr. Hasan Tunç
Prof. Dr. Vahit Türk
Doç. Dr. İbrahim Maraş
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Özbay**

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Nebahat Akbaş

Kapak ve Sayfa Tasarımı: Net Ofset

Yayın Türü: Yerel Süreli Yayın – Hakemli Dergi

Büro İç Hizmetler

Atakan Türkyılmaz

Adres: 1. Cad Nu.: 43/4

06520 Balgat-Ankara

Tel: +90 (312) 287 88 99

Faks: +90 (312) 285 44 99

Web: www.turkizdergisi.com.tr

e-posta: bilgi@turkizdergisi.com.tr

Fiyatı: 15 TL

Basım Yeri

Net Ofset Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.

www.netmatbaacilik.net

Necatibey Cad. Lale Sok. Nu.: 21/27 Yenışehir/Ankara

Tel-Faks: 0.312.230 07 23

Basım Tarihi: Temmuz 2013 – Ankara

Abonelik Ücreti (Yıllık)

Yurt içi: 90 TL

Kurumsal abonelik: 180 TL

Yurt dışı:

Avrupa ve Orta Doğu ülkeleri: 75£

ABD ve diğer ülkeler: 100\$

Abonelik için: 0.312.287 88 99

Nu.lı telefondan Atakan Türkyılmaz

BİLİM, DANIŞMA VE HAKEM KURULU

- Prof. Dr. Abdurrahman Küçük Ankara Ü
 Prof. Dr. Abdullah Gündoğdu Ankara Ü
 Prof. Dr. Adnan Ömerustaoglu İstanbul Ü
 Prof. Dr. A. Faik İmamoğlu Gazi Ü
 Prof. Dr. Ahmet Aksoy Gazi Ü
 Prof. Dr. Ahmet Hikmet Eroğlu Ankara Ü
 Prof. Dr. Ahmet Taşağul Mimar Sinan Ü
 Prof. Dr. A.Kadir Yuvalı Erciyes Ü
 Prof. Dr. Azmi Yetim Gazi Ü
 Prof. Dr. Beğlü Eke Erciyes Ü
 Prof. Dr. Celalettin Yavuz Türksam
 Prof. Dr. Çetin Elmas Gazi Ü
 Prof. Dr. Doğan Cansızlar Atılım Ü
 Prof. Dr. Dursun Yıldırım Hacettepe Ü
 Prof. Dr. E.Ethem Atay Gazi Ü
 Prof. Dr. Enver Bozkurt Kırıkkale Ü
 Prof. Dr. Esmâ Şimşek Fırat Ü
 Prof. Dr. Hacı Duran Adıyaman Ü
 Prof. Dr. Hasan Onat Ankara Ü
 Prof. Dr. Hayrani Altıntaş Ankara Ü
 Prof. Dr. H.İbrahim Yalın Gazi Ü
 Prof. Dr. Hikmet Öksüz KTÜ
 Prof. Dr. Hüsnüye Canbay İnönü Ü
 Prof. Dr. Kadir Arıcı Gazi Ü
 Prof. Dr. Kamil Aydın Atatürk Ü
 Prof. Dr. Mehmet Saray Yeditepe Ü
 Prof. Dr. Mehmet Şahingöz Gazi Ü
 Prof. Dr. Meral Töreyn Gazi Ü
 Prof. Dr. Murat Sezginer Gazi Ü
 Prof. Dr. Musa Şaşmaz Niğde Ü
 Prof. Dr. Musa Taşdelen Sakarya Ü
 Prof. Dr. Mustafa İlbaş Gazi Ü
 Prof. Dr. Nadim Macit Ege Ü
 Prof. Dr. O. Kürşat Ünal Gazi Ü
 Prof. Dr. O. Üçler Bulduk Ankara Ü
 Prof. Dr. Recai Coşkun Sakarya Ü
 Prof. Dr. Recep Kılıç Ankara Ü
 Prof. Dr. Sabahat Deniz Marmara Ü
- Prof. Dr. Sadettin Gömeç Ankara Ü
 Prof. Dr. Suna Başak Gazi Ü
 Prof. Dr. Şener Büyüköztürk Gazi Ü
 Prof. Dr. Temel Çalık Gazi Ü
 Prof. Dr. Vahit Doğan Gazi Ü
 Prof. Dr. Vahit Türk Kültür Üniversitesi
 Prof. Dr. Yaşar Özbay Gazi Ü
 Doç. Dr. Faruk Bilir Selçuk Ü
 Doç. Dr. Hanife Güz Gazi Ü
 Doç. Dr. Hasan Ali Karasar Bilkent Ü
 Doç. Dr. Hatice Mumyakmaz Cumhuriyet Ü
 Doç. Dr. İlyas Topsakal İstanbul Ü
 Doç. Dr. Kemalettin Kuzucu Trakya Ü
 Doç. Dr. Kemal Üçüncü KTÜ
 Doç. Dr. Kutluk Kağan Sümer İstanbul Ü
 Doç. Dr. Mehmet Akif Okur Gazi Ü
 Doç. Dr. Mukadder Boydak Fırat Ü
 Doç. Dr. Nurcan Toksoy Erzincan Ü
 Doç. Dr. Selçuk Duman Gazi Osman Paşa Ü
 Doç. Dr. Şeref İba Çankaya Ü
 Doç. Dr. Taner Tatar İnönü Ü
 Doç. Dr. Tefik Gülsoy Atatürk Ü
 Doç. Dr. Timuçin Kodaman S. Demirel Ü
 Doç. Dr. Toğrul İsmayıl Tobb Ü
 Doç. Dr. Yaşar Kaya İnönü Ü
 Doç. Dr. Yonca Anzerlioğlu Hacettepe Ü
 Yrd. Doç. Dr. Ahmet Turgut Niğde Ü
 Yrd. Doç. Bülent Yavuz Gazi Ü
 Yrd. Doç. Dr. Cevdet Şanlı Yıldız Teknik Ü
 Yrd. Doç. Dr. Erkan Göksu Gazi Osman Paşa Ü
 Yrd. Doç. Dr. Köksal Şahin Sakarya Ü
 Yrd. Doç. Dr. Murat Taşdemir Osmangazi Ü
 Yrd. Doç. Dr. Türkan Erdoğan Pamukkale Ü
 Yrd. Doç. Dr. Yalçın Sarıkaya Giresun Ü
 Yrd. Doç. Dr. Yüksel Topaloğlu Trakya Ü

İÇİNDEKİLER

Çarlık Rusyasının “Ermeni Devletinin Kurulmasına” Dair Konumu: Aşamalar ve Farklı Yaklaşımlar. Çarlık Rusyasının “erməni dövlətçiliyinin bərpası”na dair mövqeyi: mərhələlər və fərqli yanaşmalar / Terane Şirvanova Emirağa kızı	7
Kafkasya Bölgesi'nin Etnik Çatışmalar Açısından İncelenmesi / Doç. Dr. Giray Saynur DERMAN	31
Kafkaslar: Yakın Tarihten Günümüze Jeopolitik Değerlendirmeler / Doç. Dr. Toğrul İSMAYIL	47
Mütareke Dönemi Kırım Sürgünleri / Yrd. Doç. Dr. Berna TÜRKDOĞAN UYSAL	57
Ermeniler ve Hemşin Gerçeği: Sorular ve Cevaplar / Osman COŞKUN	69
Azeri ve Irak Türkmanlarının Bir Sıra Eski Gelenekleri ve Merasimleri Üzerine / Doç. Dr. Kübra KULİYEVA	91
Kırım Tatarlarının Anadolu'ya Göçü ve Günümüzde Örgütlenme Sorunları / Doç. Dr. Nuri KAVAK	101
Yanı Başında “Kırım” Var: Kırım Özelinde Türkiye ve Türk Dünyasına İlişkin Notlar / Prof. Dr. Recai COŞKUN	111

boş sayfa

ÇARLIK RUSYASININ “ERMENİ DEVLETİNİN KURULMASINA” DAİR KONUMU: AŞAMALAR VE FARKLI YAKLAŞIMLAR

ÇARLIQ RUSİYASININ “ERMENİ DÖVLETÇİLİYİNİN BƏRPASI’NA DAİR MÖVQEYİ: MƏRHƏLƏLƏR VE FƏRQLİ YANAŞMALAR

TERANE ŞİRVANOVA EMİRAĞA KIZI*

Giriş

Rusya'nın imparatorluk ve sömürgecilik politikası onun birtakım devletler ve halklarla ilişkileri meselesini de ortaya çıkardı. Zaman zaman Doğuya doğru genişleyen ve uzun dönemli jeo stratejik çıkarlar güden Çarlık Rusya, sınır komşusu olan devletlere ve onların tebaası olan çeşitli etnoslara dair politikasını şekillendirmeye başladı. O, Kafkasya'nın işgali ve ünlü “Doğu meselesinin” çözümünde “Ermeni faktörünü” gözden geçirdi.

Bununla ilgili olarak da Ermenilerden istifade yolu seçildi ve çeşitli planlar hazırlandı. Bunun için verimli bir zemin de vardı. H.Pasdermacıyan'ın “Ermenistan Tarihi” eserinde de yazdığı gibi, “... Ermeniler Ruslara daha çok vefalıdırlar. Genelde, Ermeni milleti istemiyordu ki, Rusların gölgesi onların başından eksik olsun ...”. Buna karşılık Ermeniler de Rusya'nın emperyal politikasından kendi amaçlarını gerçekleştirmek için yararlanmaya çalışıyorlardı. Onların başlıca hedefi ise “Ermeni devletini yeniden kurmak” idi.

* Azerbaycan Devlet İktisad Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Bakü-Azerbaycan.

Rusya İmparatorluğu-Ermeniler ilişkilerini ve Çarlığın onların devletçiliği meselesine bakışını tahlil ederken burada iki aşamayı birbirinden ayrı tutmak gerekir. Çünkü sadece bu tür bilimsel yaklaşım, araştırma yöntemi ile meselelerin gerçek mahiyetini açıklamak mümkündür. Bu iki aşama ise şöyle ilişkilendirilip, ifade edilebilir:

1. Çarlığın Güney Kafkasya'nın istilasına dek olan dönemdeki bakış ve planları.

2. Türkmençay Anlaşması'nın yapılmasından 1917 Şubat Devrimi'ne kadar süreçteki tutum ve yaklaşımlar.

Güney Kafkasların Çarlık Rusya Tarafından İşgal Edilmesine Kadar Yaşanan Gelişmeler

Birinci aşamanın ve o döneme ait bakış-planların hem yeterince incelendiğini hem de incelememizin kronolojik çerçevesinin dışında kaldığını dikkate alarak onlara kısaca değinmeyi gerekli buluyoruz. Önce önemli bir hususu belirtmek gerekir ki Rusya'nın bu iki aşamada Ermenilerle (onların "devleti" ile) ilgili güttüğü amaçlar, hazırladığı planlar ve projeler birbirlerinden ilkesel, kavramsal olarak keskin şekilde farklılaşırlar.

Çarlık, Güney Kafkasya'nın istilasına dek bu bölgede Rusya'nın koruması altında olan tampon devletçiklerin oluşturulmasına - İran ve Osmanlı ile sınırlarında bariyerler kurulmasına- çok ilgi duymuş, bunun için de çalışmıştı. Böyle bir politika ise, bazı Ermeni yazarlarının yazdığı gibi, "Ermeni halkının ulusal çıkarlarına cevap veriyordu. Ancak Güney Kafkasya'nın işgalinden sonra bu bölgelerde Ermenilere ayrıca devlet kurulmasından asla söz edilemez. (Ermeni vilayetini bağımsız devlet kurulması ile ilişkilendiren görüşler yanlıştır. O, sadece Rusya İmparatorluğu'nun bir arazi - idari taksimat birimi idi.

Rusya hele Aleksey Mixayloviç'in Çarlığı döneminden Ermenilere özel ilgi göstermiş ve onları kullanmanın yollarını, araçlarını, biçimlerini aramıştı. Bu ilgi ve kullanım ise 18. yüzyıldan itibaren Rusya-Ermeniler (özellikle de kilise görevlileri) iş birliği seviyesine yükseldi. Güney Kafkasya'nın istilasına kadarki dönemde Rusya yakın dış ülkelerde yaşayan Ermenilerle ilgili birtakım plan-projeler hazırladı, onlardan yararlanmak amacıyla çeşitli tedbirler aldı. Bunlardan en başlıcalarını burada kısaca tahlil etmek yerinde olacaktır.

Önce önemli bir konuya dikkati çekmek lazımdır ki, Çarlığın Ermenilerden yararlanma faaliyetleri I. Petro'nun hâkimiyeti zamanında daha bilinçli, sistemli,

planlı özellik taşımaya başladı. Onun aldığı tedbirlerden bazılarını burada bir daha hatırlatmayı gerekli buluyoruz:

1. Karabağ Ermenisi İsrail Ori'ye 1678-1711 yılları arasında Avrupa'da (Rusya dâhil) misyonu ile ilgili olarak verdiği görevler. Rusya'nın ilk imparatoru, İ. Ori'ye Ermeni işini kendi üzerine aldığını ve İsveç'le savaşı bitirdiği anda bu mesele ile ciddi meşgul olacağını bildirmişti.

2. Özel elçileri Volmski ve Karabağ asıllı İvan Karapet'i Azerbaycan'a göndererek Ermeniler hakkında bilgiler toplattırdı. Bunun sonucunda "Ermenileri himayesine kabul etmeye ve dinsizlerin zulmünden kurtarmaya hazır" olduğundan emin olmuştur; ancak öncelikle Hazar kıyılarında daha muhkem olmayı isabetli görüyordu.

3. Ermenilerin Azerbaycan topraklarında toplu şekilde yerleştirilmesine dair ilk girişimleri yaptı. Bunu onun 1704 yılı 10 Kasım tarihli fermanı da yeterince doğruluyor. Fermana yazılıyordu ki, "Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarına Ermenilerin göç ettirilip getirilmesi için yer ayrılсын... Ermenilere yakınlık göstermek, korunmalarını iyi teşkil etmek, boşalmış evleri, verimli toprakları onlara vermek gerekir. Şüphelendiğiniz Müslümanları hemen bu yerlerden çıkarmalı ve orada Hristiyanlar yerleştirilmelidir... Ermenileri her vasıta ile bu bölgelere davet etmeye çalışın, Müslümanların sayısını mümkün olduğunca azaltın. Fakat bunu öyle yapın ki, onlar hiçbir şey anlamasınlar." Fermana başlıca hükümler az sonra Rusya İmparatorluğu Dışişleri Bakanlığının 1725 yılı 11 Şubat tarihli kararı ve 1. Yekaterina'nın 1726 yılı Şubat 22'de verdiği fermanla bir daha resmileştirildi, I. Petro'nun bu gibi önlemlerinin listesini hayli uzatmak mümkündür. Ama bizce, burada oldukça önemli bir meseleye, yani Rus çarının Ermeniperestliğine dair Ermeni değerlendirmelerindeki genel konumu ile uzlaşmayan yaklaşıma dikkat etmek maksada daha uygundur. Çok ilginçtir ki, bazı yüksek rütbeli Gregoryen din adamları İmparatorun birtakım hareketlerini Ermenilerin aldatılması, onlara "boş vaatler ve öğütler verilmesi" gibi değerlendirmişlerdir. Böyle değerlendirmelere şunları örnek gösterebiliriz:

Çarlığın
Ermenilerden
yararlanma
faaliyetleri
I. Petro'nun
hâkimiyeti
zamanında
daha bilinçli,
sistemli, planlı
özellik taşımaya
başladı.

I. Petro'nun "Büyük Rusya" politikası Ermeni din adamları için "İsrail'i Yahudiler adına Firavunlardan kurtaran Musa peygamber" gibi "Ermenistan'ı Müslümanlardan kurtarmaya" dair niyetlerin plana geçirilmesiydi.

a) İmparatorun Ermenileri himayeye almaktan başka Hazar kıyılarını da muhkem hâle getirmek istemesi;

b) Rusya ile Osmanlı arasındaki 1724 yılı İstanbul Sözleşmesine göre Erivan, Nahçıvan, Karabağ vb. bölgelerin Sultan'ın yönetiminde kalmasına rıza göstermesi;

c) Azerbaycan topraklarında bir Ermeni devleti yaratmayarak sadece Ermenilerin Rusya'nın elindeki bölgelerde yerleştirilmeleri ile yetinilmesi vb.

Tüm bunları ise, İ. Musayev'in araştırmalarında yer alan bilimsel bir bilgiyle dayandırmak mümkündür: I. Petro'nun "Büyük Rusya" politikası Ermeni din adamları için "İsrail'i Yahudiler adına Firavunlardan kurtaran Musa peygamber" gibi "Ermenistan'ı Müslümanlardan kurtarmaya" dair niyetlerin plana geçirilmesiydi.

Rusya hükümdarları arasında Ermeni yanlısı politikası ile seçilenlerin en öncülerinden biri de II. Yekaterina kabul edilir. O da imparatorluk politikasının dışına çıkarak Ermenilere yakın bir konum almıştı. Bunu doğrulayan birçok tarihi olgu mevcuttur. Bunlardan bazılarını burada kısaca gözden geçirmek gerekir.

II Yekaterina "Ararat Krallığı"nın kurulmasına ilişkin bir Ermeni idealini hararetli bir şekilde desteklemişti. Yazarı H.Arğutyan olan bu proje "Rusya ile İslam komşuları (Osmanlı ve İran) arasında bir Hristiyan duvarı olacak Ararat krallığının kurulmasını" öngörüyordu. Projenin Rusya hükümdarı tarafından takdir edilmesi ünlü "Petersburg tartışmaları" ile sonuçlandı. Müzakerelerin sonunda ise "bağımsız Ermenistan" ile Çarlık arasında iki anlaşma yapıldı ve II. Yekaterina'nın Ermenilere yaklaşımını yansıtan deklarasyon ilan edildi. Müzakerelerin temel amacını Güney Kafkasya'da Rusya'nın yöneticiliğinde (Q.Potyomkinin başkanlığı ile) bir Ermenistan'ın kurulması oluşturuyordu. Açıklamada ise "Rusya'nın himayesi altında Ermeni Çarlığı'nın kurulmasına rıza" ifadesi yer alıyordu.

Tarihi belgeler tanınmış Ermeniler İ.Lazarev ile İ.Arquutinski'nin ünlü Rus kumandanı A.Suvorov'a iki ve Karabağlı bazı meliklerin ise II Yekaterina ile A.Suvorov'a üç mektup yazdıklarını doğruluyor. Bu mektuplarda Karabağ'ın elde

tutulması ve bu amaçla da İbrahim Han'a karşı birliklerin gönderilmesi isteniyordu.

Ermenilerin bu gibi istek-niyetlerine Çarlığın yaklaşımı onun 1783 yıl 6 Nisan tarihli bir belgesinde (gizli emirle) şöyle ifade edilmişti : “Şuşalı İbrahim Han devrilmelidir, çünkü bundan sonra Karabağ Rusya'dan başka herkesten bağımsız Ermeni vilayetini teşkil edecektir. Bu vasıta ile diğer vilayetlerde olan Ermeniler buraya göçeceklerdir.”

Dönemin bir başka Rus kaynağı da Rusya'nın (II. Yekaterina'nın) Ermeni yanlısı tutumunu, yani Karabağ'da onlara bir devlet yaratmak niyetini iyi açıklıyor. Kont Q.Potyomki'nin Çariçeye gönderdiği 1783 yılı 19 Mayıs tarihli belgeden anlaşılmaktadır ki, Kafkasya İşleri Genel Kumandanı, II. Yekaterina'nın arzusuna ve dini gereklere uygun olarak Asya'da (Karabağ'da) Ermeni-Hristiyan devleti kurmalı idi. I.Aleksander'ın bir dizi önlemleri ve onun yanı sıra I. Nikolay'ın İran, Osmanlı ile yürüttükleri başarılı işgalci savaşlar Ermenileri hayli umutlandırdı. Bu savaşları “Ararat ülkesinin ve Ermeni milletinin kurtuluş savaşı saati” olarak değerlendiren Gregor-yen kilise adamları faaliyetlerini daha da artırdılar.

Polonya'daki Ermenilerin Derbent civarına göçme isteklerine “yüksek düzeyde izin veren” I. Aleksander bu gibi belgeleri ile Ermeniperestliğini tescillemiştir. Çar'ın 1802 yılı 21 Aralık tarihli fermanında onun atalarının Ermeni halkına hediye ettikleri hukuk ve imtiyazların tamamen yürürlükte olduğu bir daha tespit ediliyordu.

Güney Kafkasların Rusya Tarafından İşgali ve Ermeni Meselesinde Yeni Bir Aşama

Kont İ. Qudoviçə gönderilen 1808 yılı 3 Aralık tarihli Çarlık yazısında da Ermenilerin himaye olunduğuna işaret ediliyordu. İmparatorun 1813 Eylülünde Ermenilere gönderdiği belgede, onların Çarlığa olan sadakati vurgulanıyor ve sürekli himaye olunacakları belirtiliyordu. Malum Kürekçay, Gülistan ve Türkmençay

I.Aleksander'ın bir dizi önlemleri ve onun yanı sıra I. Nikolay'ın İran, Osmanlı ile yürüttükleri başarılı işgalci savaşlar Ermenileri hayli umutlandırdı. Bu savaşları “Ararat ülkesinin ve Ermeni milletinin kurtuluş savaşı saati” olarak değerlendiren Gregor-yen kilise adamları faaliyetlerini daha da artırdılar.

İmparatorun
1813 Eylülünde
Ermenilere
gönderdiği
belgede,
onların Çarlığa
olan sadakati
vurgulanıyor ve
sürekli himaye
olunacakları
belirtiliyordu.

Anlaşmaları ile Rusya'nın Ermeni devletine dair tutum ve politikasının bir aşamasını özetlemek mümkündür. Bu anlaşmaların yazılı tahlili bu tür kanaatlere varılmasına imkân verir:

1. Bu ve diğer sözleşmelerle Güney Kafkasya'nın (Kuzey Azerbaycan'ın) da imparatorluğa katılmasının hukuki altyapısını elde eden Çarlık, Güney Kafkasya'da "Ermeni Devletinin kurulması" meselesine yeniden bakmak gereği duydu.

2. İmparatorluk devleti içerisinde Ermeni devletinin kurulmasının imkânsızlığı görüşü esas alındı.

Bu tür tasarrufları doğrulayan farklı görüş ve tarihsel olgular mevcuttur. Onların bir kısmı da

zaten Ermeni tarihçiliğinde kendisine yer bulmuştur. Rusya tarihçiliği de bu açıdan istisna teşkil etmiyor. Azerbaycan ve Türkiye araştırmacılarının çalışmaları da belirtilen konuyla ilgili pek politoloji ve gerçek materyallerle dikkati çekiyor. Bizim incelemelerimizde de Rusya'nın Güney Kafkasya'daki "Ermeni devletine" yeni yaklaşımı, 1828-1917 yılları arası dönemin süreçleri ve belgelerinin tahlili temelinde gözden geçirilmektedir.

Rusya'nın Güney Kafkasya'yı sömürgeleştirdikten sonra bölgede herhangi bir şekilde Ermeni devleti kurmaktan vazgeçtiğine dair görüş ve konumunu belirlemek için İ.Kanadpev'in araştırmasında bulunan tarihi-mantiki sorular anahtar rol oynuyor. 20 yıl Kafkasya'da yaşayan ve bölgede hızla gerçekleşen Ermenileştirmeyi kayda alan bu araştırmacının sorusu şöyleydi : "... Rus hükûmeti, tüm Kafkasların denizden-denize, Rostov'dan Trabzon'a uzanan bir Çarlığın kurulması görüşleri ile meşgul olanların hâkimiyeti altına geçmesi fikriyle ilgileniyor mu? Her zaman mücadeleciler olan tüm Kafkaslıların sadece siyaset yapan Ermenilerin ekonomik kullarına dönüştürülmesi fikri Rusya'nın çıkarlarına uygun mudur?" Bizce, burada ek açıklamaya asla ihtiyaç kalmıyor.

Rusya-Ermeniler ilişkilerinde bizce, esasen, birinci tarafın çıkarları, politikaları ve faaliyetlerinin araştırmayı gerektirdiğinden Ermenilerle ilgili sorunlar bağlama göre incelenmiştir. Burada meseleye bu açıdan yaklaşırsak da yine de Ermenilerin konumlarına, niyet ve projelerine değinmek gerekir. Öyle ki, Türkmençay Anlaşması'ndan sonraki ilk dönemi ve durumu kendi niyetlerinden

hareketle değerlendiren Ermeniler Rusya'nın amaçları ile uzlaşmayan bir yaklaşım gösterdiler.

Ermenilerin Konumuna İlişkin Çelişkiler

“Ermeni vilayetinin” teşkilini (onunla ilgili konular bir sonraki paragrafta genişçe tahlil edilecektir), Güneybatı Azerbaycan’a kitlesel göçler vb. gibi umut verici gelişmeler Ermeni dini-siyasi adamları ve askerleri tarafından yanlış değerlendirildi. Örneğin, X. Lazarev “Kuzey Ermenistan (?) içerisindeki Özerk Ermeni Devleti’nin yaratılmasından bahseden özel bir proje” önerdi. Dahası diğer planlar ve düşünceler ortaya konuldu. Birçok Ermeni kaynağı gibi K.Arquťinski’nin X.Lazarev’e yazdığı 1827 yılı 15 Aralık tarihli mektup “ünlü” Nerses’in de “Ermeni Devleti’nin kurulmasını arzuladığını” açıklıyor. Mektubu yazana göre, Nerses’in fikrinin gerçekleşmesi, yani Ermeni Devleti’nin restorasyonu Rusya’nın sadece hayrına olurdu. Çünkü Çarlık bununla iki taraftan gelebilecek ani baskılara karşı sağlam ve emin siper kazanabilirdi.

Tarihçi T.Ağayan’ın yazdıklarından anlaşılıyor ki K.Arquťinski, X.Lazarev, N.Aştaraketsi “üçlüsünün” Ermeni ordusu oluşturmak niyetleri de vardı. Bu yönde de Ermeni Muhafızları Birliğinin, “iç sınır hizmetinin” düzenlenmesi vb. öne çıkarılıyordu. X. Lazarev bunların da Rusya için çok yararlı olduğunu yazarken tutumunu “Ermenilerin kendi sınırlarını kıskançlıkla koruyacakları ile” temellendiriyordu. Süreçlerin sonraki gelişimi gösterdi ki, Ermeni liderlerinin özerklik elde edilmesi ve kendilerine ait bölgeler oluşturulmasına ilişkin çeşitli projeleri gelecekte millî devlet kurmak planının bir parçasıydı ve ona hazırlıktı.

Bu gibi durumları esas alan M. Varandyan “araştırmalarında” 1826-1828 yılları Rusya-İran Savaşı’ndan sonra esasında “bir Rus Ermenistan’ının kurulduğuna” dair kanaatini yazmıştır. Anlaşılan, onu bu sonuca götüren şey o dönemde “Ermeni vilayetinin” teşkil edilmesiydi. Belki de söylenenlerin dikkate alınması yüzünden S. Qlinka da bu döneme ve Ermeni yanlısı süreçlere bakarak yazdığı kitaba “Ermenilerin Rusyalılarla Yakınlaşmasının Başarısı ve Mutlu Sonuçlar” , “Ermenilerin Ruslarla Ciddiyetle Yakınlaşması” vb. alt başlıklara ayırmıştı.

Çarlığın Ermenileri kullanarak onları aldatması konusunda fikir ve düşünceler onların “tarihşinaslığında” ifadesini bulmuştur. Önceleri Rusya’yı “Doğu Hristiyanlarının savunucusu” olarak değerlendiren E. Aknuni Çarlığın Güney Kafkasya’da Ermeni devleti kurmaktan kaçınmasını sonraki aldatılma saymıştı: “Nerses Ararat Ermeni vilayetinin bağımsızlığı konusunda Petersburg’dan gelen gizli veya resmi vaatlerle coşmuştu. Bağımsız Ermeni eyaletleri, özgür bir

“Tabii ki Çar hükûmeti Ermeni devleti kurmak niyetinde değildi. O, Ermenistan’ı (?) kendisinin eyaletlerinden birine çevirmeye çalışıyordu. Bu nedenle bağımsız Ermenistan’ın teşkilini önlemek için yeterince dikkatli tedbirler alınıyordu.”

Kilise, İslam boyunduruğundan kurtuluş... Ancak Rusların hâkimiyetleri tam olarak kesinleşince ve monarşist hükûmetin Müslümanları ezmek için ne Ermeni rahibine ne de halkına ihtiyacı kalmayınca rüzgâr değişti ve bambaşka kelimeler, hatta tehditler duyulmaya başladı.”

Diğer bir tarihçi T.Ağayan “Ermeni halkının tarihi kaderinde Rusya’nın rolü” eserinde yazıyor ki, “Tabii ki Çar hükûmeti Ermeni devleti kurmak niyetinde değildi. O, Ermenistan’ı (?) kendisinin eyaletlerinden birine çevirmeye çalışıyordu. Bu nedenle bağımsız Ermenistan’ın teşkilini önlemek için yeterince dikkatli tedbirler alınıyordu.”

H. Aknunin’in vurguladığı tehditler ve T. Ağayan’ın kaydettiği engeller kendini İ. Paskeviç-Nerses çatışmasıyla ve Paskeviç’in Nerses’i İmparatorluğun menfaatleri zararına hareket etmekle suçlamasıyla daha da açıkça görüldü. Bu hali İ.Paskeviç’in Nerses’in faaliyetleriyle ilgili açıkladığı fikirler ve ona karşı alınan tedbirler, ayrıca

A. Krasovskiye tuttuğu notlar da doğruluyor. Nerses’in faaliyetleri ile ilgili olarak Rus generalinde rahatsızlık yaratan konular arasında şunlar, özellikle seçiliyordu:

a) Nerses’in dini otoriteyle yetinmeyip tüm soydaşlarını siyasi etkisi altına alarak onlara başkan olmak istemesi (aslında, Nerses “Ermeni vilayetinde” Vali A.Krasovskiden sonra birinci şahıs idi);

b) Çarlığın menfaatlerine aykırı olarak Kilisesinin gelirlerini artırmaya çalışması (tabii ki gelecekteki planların gerçekleştirilmesi için);

c) Kilisenin korunması amacıyla Ermenilerden toplanan silahlı kuvvetlere kendi adına eğitim verdirmesi vb.

Rusya Devleti tarafından kendisine verdiği hizmetlerine göre kutsal A. Nevski nişanı ile taltif olunan Nerses daha sonra “gözden düştü” ve İ. Paskeviç’in ciddi suçlamaları ile yüzleşerek “cezalandırıldı.” V. Potto’nun da çalışmalarında belli olduğu gibi, Paskeviç-Nerses çatışmalarına başpiskoposun, Türkmençay Anlaşması ile belirlenen sınırlarla ilgili, Kafkasya’nın başhâkiminin “hata yaptığını söylemesi” ciddi etki göstermişti. V. Potto’nun dayandığı belgelerden de görünüyor ki, Nerses

henüz barış görüşmeleri sürecinde İ. Paskeviç'e başvurarak İran-Rusya sınırlarının Aras nehri boyunca değil, Maka Hanlığını da Çarlığa katarak, Osmanlı hudutlarına dek belirlenmesini istemişti. (Nerses bunu güya İran'ın bir keskin köşe gibi Rusya topraklarına girmesine izin verilmemesi için önermişti. Ve sözgelimi, V.Potto da onu haklı saymıştır). Bu tavsiyeyi kabul etmeyen ve kendisine hakaret sayan İ. Paskeviç'in tasarrufu ise şöyle olmuştu: Nerses Ermenilerin yerleştirildiği alanların kontrolüne müdahale etmektedir ve bu yüzden "Ermeni vilayeti"nin yönetimindeki fiili katılımından tamamen çıkarılmasının yanında onuruna dokunulmadan, hatta Kafkasya'dan uzaklaştırılmalıdır.

Paskeviç-Krasovski-Nerses üçgenindeki ilişkilerin, o dönemin bir dizi resmi yazışmalarında belirtilen, önemli noktaları (çıkarlar, çelişkiler, sonuçlar) Rusya'nın Ermeni devletine dair tutumunun açıklanması açısından oldukça faydalıdır. Bu, çok taraflı yazışmaların (Paskeviç, Dibiç, Ermeni Patriği Yefrem, Çar I. Nikolay, Bludov, Nerses, Biudov vb.) birçok somut ayrıntıları, Rusya'nın imparatorluk politikası ve Ermeni milli çıkarları meselesine ek açıklık getirilmesine temel ve olanak sağlar. Bu belgeleri bilimsel kullanıma hazırlayan V.Potto onları belirli bir noktaya kadar tahlil etmiş ve bazı konularla ilgili olarak basılacak düzeye getirmiştir. Ancak, bizce Rusya-Ermeniler ilişkilerinin tarihi ve perspektifleri, ayrıca Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı sürekli toprak iddiaları, askeri saldırısı, zaman zaman işlenen Türk-Müslüman katliamları bu yazışmaların bir daha gözden geçirilmesini gerekmektedir. Bu yazışmalarda ilgi çeken başlıca somut fikir ve tartışmalara dikkat edelim.

İ. Paskeviç'in Rusya ordusunun Genelkurmay Başkanı İ. Dibiç'e gönderilen bilgilerinde Nerses'in Rusya'ya münasebetindeki faaliyetine değiniliyor ve fitne fesatlarla dolu hayatı, şöhretperestliği, başına buyrukluğu vurgulanıyordu (V. Potto bunları Başpiskoposun Çar'ın gözünden düşürülmesi şeklinde değerlendirir). İ. Dibiç ise Kafkasya'nın başhakemine 1828 Temmuzunda gönderdiği belgede şunları açıklamıştı:

İmparatorun Nerses'in faaliyetinin çok zaman hükümetimizin çıkarlarına ters olduğunu kaydetmesine gerekçe olarak Başpiskopos'un Rusya'ya bağlanan vilayetlerle ilgili herhangi bir gizli niyetlerinin olup olmamasına dair sorulara verdiği cevaplardan edinilen kanaattir. Bunlara kanıt olarak ise Ermeni gönüllü askerlerinin şikâyetleri akla gelmektedir: Nerses kendi adına onlara 25 yıl Kiliseye hizmet etmeyi vaat etmişti.

Başhâkimin Dibiç'e cevabını yansıtan belgeden ise aşağıdaki görüşleri ayırt edebiliriz: Çarlığa katılan vilayetlere dair gizli niyetlerin açıklanmaması; İran'la

Burada verilen örnekler gösteriyor ki, bir zamanlar Kuzey Kafkaslara yerleştirilen Ermeniler I. Petro tarafından onlara verilen imtiyazları esas almakta ancak imtiyazların bütün sorumluluklarından ise kaçınmaktaydılar.

savaşlarda Rusya'ya yardım ve sadakatli olması; ama dünyevi işlerde de kendi etkisini arttırmaya ve kendini tüm Ermeni halkının başkanı yerine koymaya çalışması; kendini Arpaçay kıyısının sahibi ve Türk reislerinin komşusu gibi görmesi; kendisinin özel menfaatlerini umum devlet meselelerinden ayırmaması vb.

İ. Paskeviç kendi cevabında aslında Ermeni hislerini açıklayan ve onların tarih boyu ayrı devletlerde yararlandıkları yöntemleri doğrulayan bazı olgulara göre belirli uyarılarda bulunmuştu. O yazıyordu ki, Nerses'in hakimiyetperestliği ve başına buyrukluğu Ermenilerin kendilerini kanunlarımızın etkisi ve faaliyetlerinin dışında tutmaya çalışan diğer tanınmış şahıslarına da sirayet edebilir.

Burada verilen örnekler gösteriyor ki, bir zamanlar Kuzey Kafkaslara yerleştirilen Ermeniler I. Petro tarafından onlara verilen imtiyazları esas almakta ancak imtiyazların bütün sorumlulukla-

rından ise kaçınmaktaydılar. Hatta hazineye zarar pahasına kendilerine verilen imtiyazların yeni gelenlere de uygulanmasına çalışmışlardır ki bu, bütün Kafkasyalı Ermenilerden de beklenebilir bir tutumdur. Söz gelimi, Kafkasya'nın baş yöneticisinin Nerses ve diğer din adamlarının, bütün Gregoryen Kilisesi'nin siyasi hâkimiyet niyetlerinden rahatsız olduğuna dair yeterli deliller vardı. Bunu Rus yazarlardan N.Şavrov'un bir açıklamasından da açıkça görmek mümkündür: "Türkmençay Anlaşmasına göre Ermeni Kilisesi Rusya'nın bünyesine dâhil oldu ve 'Katolikos' tüm dünya Ermenilerinin patriği haklarına tutuldu... Rus sınırlarında aslında kontrol edilmesi mümkün olmayan ve devlet içinde -kendi 'siyasi dindaşlarının' gözünde çok büyük nüfuzu olan- teokratik bir devlet meydana çıktı."

Kafkasya'nın baş yöneticisi, Nerses'in onun hatası saydığı ilginç bir konuyu da vurgulamıştı: "Maku ilçesinin elde edilmesi, orada zengin bir Ermeni manastırının yerleşmesini isteyen Nerses'e özellikle çok gerekiyordu" (aslında, bu dönemde Nerses gelecekteki Ermeni devleti için çok daha fazla arzular elde etmeyi öngörmüştü).

İ. Paskeviç'in ısrarı ile Kafkasya'dan uzaklaştırılan Nerses Bessarabiya, Ermeni topluluğuna başkanlık için Kişinev'e gönderilmişti. T. Ağayan bunun "aslında bir sürgün" olduğunu belirttiikten sonra "Ermeni özerkliği uğruna mücadelenin sona ermesi" gibi değerlendirmişti. Türkiye araştırmacısı M. Saray ise "Ermenistan Yol Ayrımında" adlı makalesinde Nerses'in sürgüne gönderilmesini "Ermenilerin Ruslara bağladıkları umutların, bağımsızlık hayallerinin bir kez daha sönmesi" gibi nitelendirmişti.

Ermeni patriği Yefrem'in, Çar'a yazdığı 1828 yılı 18 Ekim tarihli mektup da ilginçtir. Bu belgede Nerses'in görevine iadesini, Patrikliği'nin yönetimine getirilmesi istenmişti. Nerses kendisi ise Çarlığın Dini İşler üzere başreisi Bludov'a gönderdiği 1829 yılı 21 Ocak tarihli mektubunda Çar hükûmeti karşısında hizmetlerini hatırlatmakla beraber İ. Paskeviç'in ona gazez duymasının sebeplerinden bahsetmişti: Başpiskoposun belli konularda temasta olduğu generallerle (Krasovski'den söz ediliyor) başkumandan arasındaki hoş olmayan ilişkiler; İran ile barış anlaşması yapılırken, Rusya'nın sınırlarına ait önemli bir maddede çizim hatasının kendisi tarafından ortaya çıkarılmasına tepki vb.

Nerses'in Bludov'a mektubunda açıklamalarına itiraz eden baş yöneticisi, onun tüm Ermenilerin Başpatriği olarak tanınmasına izin vermedi. Kendisi Bludov'a yazdığı mektubunda bu durumu şöyle ifade etmişti ki, "Bu talep, Rusya'nın çıkarları ve vilayetin huzuru açısından kabul edilemez". İ. Paskeviç, Nerses'e başka, A.Krasovski'nin de Kafkasya'dan uzaklaştırılmasını sağlamıştır. Genel kumandan "Ermeni vilayetinin" ilk Rus askeri komutanını (Krasovskini) Ermenilere aşırı himayedar olmakla eleştirmişti. Dibiç'e mektubunda A.Krasovskini Nerses'e tüm çalışmalara katılma konusunda sınırsız yetki vermekle; vilayetin nüfusunun 3/4'ünü Müslümanlar (bu Ermeni sahtekârlığına karşı çok tutarlı olgudur) oluşturduğu halde Ermenilere zarar verecek şekilde koruyuculuk göstermekte suçluyordu.

Tüm bu not edilenler bir daha doğruluyor ki, Güney Kafkasya'nın işgalinden sonra Rusya bölgede, keza Azerbaycan'ın Erivan, Nahçıvan ve Karabağ ilçelerinde

Tüm bu not edilenler bir daha doğruluyor ki, Güney Kafkasya'nın işgalinden sonra Rusya bölgede, keza Azerbaycan'ın Erivan, Nahçıvan ve Karabağ ilçelerinde ayrıca bir Ermeni devleti kurulmasıyla asla alakadar olmamıştır.

ayrıca bir Ermeni devleti kurulmasıyla asla alakadar olmamıştır. Hatta İmparatorluk genelinde özerk kuruma bile izin verilmemiştir. Buna yönelik Ermeni düşüncesi ve önerileri de kesinlikle kabul edilmemişti. Ama İmparatorluk sınırları içerisinde Ermenileri üstün tutma, onları himaye politikası yürütülmüştür. Bütün bunlara göre de, burada, H. Verdiyeva'nın bir fikrine katılmak lazım gelir: "Ermeni meselesi" Rusya'nın Müslüman doğusunun tutulması ve oradaki sömürge politikası için düşünülen stratejik etkinliğin ara aşaması idi.

Fakat birçok tarihi olay ve süreçlerin (1877-1878 yılları Rusya - Osmanlı Savaşı, Aya Stefano ve Berlin Anlaşmaları, I. Rus ve Genç Türkler devrimleri, Birinci Cihan Harbi vb.) etkisi sonucunda Çarlığın sınırlarında Ermeni devleti meselesi çeşitli taraflardan zaman zaman gündeme getirildi. Ve yine de Ermeni devleti kurmak için seçilen bölgelerden biri Güneybatı Azerbaycan ilçeleri (Erivan, Nahçıvan, Zengezur, Karabağ) oldu. 1877-1878 yılları Rusya - Osmanlı Savaşı'ndan sonra Doğu Anadolu'dan olan Ermeni göçleri, esasen, Erivan bölgesinde meskûnlaştırıldı. Aya Stefano (Yeşilköy) Anlaşması'nın 16. ve Berlin Anlaşması'nın 61. maddeleri ile uluslararası ilişkiler gündemine getirilen "Ermeni meselesini" Rusya kendi jeo siyasetine uygun olarak dikkatte bıraktı.

Bu dönemden itibaren Rusya'nın rahatsızlığını artıran bir başka sebep ortaya çıktı. Çarlık artık uluslararası âlemde gündeme gelen "Ermeni meselesinin" onun sınırlarında Ermeni devletine dair bakış ve faaliyetleri canlandıracağından endişelenmeye başladı. Bunun için yeterince sebep de vardı ve yenileri de yaratılıyordu. Bunlardan birini de Doğu'da Müslüman Asya'da nüfuz çevrelerini artırmak uğruna gittikçe artan Rus -İngiliz rekabeti oluşturuyordu. Rusya'nın Güney Kafkasya'da, Uzak Doğu'da ve Orta Asya'daki askeri başarıları İngiltere'nin Anadolu'da, Fars Körfezi bölgesinde ve Hindistan'daki stratejik çıkarlarını tehlikeye düşürüyordu.

Bu durum da İngiltere'yi daha faal hâle getirdi ve Rusya'nın genişlemesinin engellenmesi çabalarını hızlandırdı; bu yönde yeni yollar, araçlar bulunması işini yoğunlaştırdı. Bunlardan biri de Ermeni meselesinden Osmanlı ile birlikte, ayrıca Rusya aleyhine de yararlanmak oldu. Fransa basını ve Petersburg'da çıkan "Novosti" gazetesinin bunları dikkate alan yazılarında böyle bir önemli, düşündürücü hüküm vurgulanmıştı: "Mısır olmasaydı Ermeni meselesi çıkmazdı."

Gerçi bir zamanlar Londra'ya gelerek Birleşik Krallık Bakanı R.Solsberi'den "Ermeni Devletinin kurulmasına" yardım dileyen Eçmiedzin (Ermenilerin Kilise

merkezlerinin bulunduğu şehir) temsilcisi bunları duymuştu: “Siz İngiltere’den ne umuyorsunuz? Sizi kötü bir akıbet beklemesini istemiyorsanız, sakın olun ve sabredin. Halkların tarihi, talihleri günlerce düzelmüyor. Şartları zorlamak olmaz. Her şeyin zamanı var.” R.Solsberi sonraları konuşmalarından birinde böyle bir mecazi ifade de kullanmıştı: “... İngiliz donanması Ararat dağlarında yüzemez.”

Araştırmalarında İngiltere’nin Ermeni meselesini Rusya’ya karşı kullanmak sorununa da yer ayıran Türk araştırmacı M. Saray’ın bazı kanaatleri dikkat çekicidir. O yazıyor , “Ruslar 1828-1829 yılları harbinden sonraki dönemde kurdukları küçük Ermeni tampon bölgesini (Erivan ve Nahçıvan ilçeleri, yani “Ermeni vilayeti” öngörülüyor) yine kendi idareciliklerinde genişleterek bir Ermeni devleti (bu fikirle anlaşmak olmuyor.) hâline getirirken, İngilizler de Güney Kafkasya’dan Basra ve İskenderun Körfezlerine kadar uzanacak bir Ermeni devleti kurma hareketine giriştiler” (Bu arazi

Güneybatı Azerbaycan’ı da kapsıyordu). Yazara göre, İngilizlerin bu işteki temel amacı Rusların güneye inmelerine engel olacak ve onları İngiltere sömürgelerinden uzak tutacak bir tampon Ermeni devleti yaratmaktır. İngiliz denetiminde olacak bu devletin kurulmasında Ermenilerin istiklali ile ilgili düşünce yoktur. Böyle bir oyuncak devletin kurulabilmesi nedenini ise diğer bir Türk tarihçi K.Gürün aydınlatmıştır. O, “Ermeni Dosyası” eserinde yazıyor ki, İngiltere Ermenilere devlet kurmayı öngördüğü arazilerin her yerinde onların azınlıkta olduklarını ve azınlıkta kalan halka göre devlet kurmanın riskli olmasını esas alarak bu niyet - planını gerçekleştirmekten vazgeçmişti (Bu bölgelerdeki nüfusun etnik yapısına ait incelemeleri ise İngilizler kendileri yürütmüşlerdir).

V. Qurko - Kryajin ise, İngilizlerin geri çekilmesini bu konuda “Rus hükûmeti herhangi bir devlet tarafından serbest harekete yol vermeyecektir” bildirisinden ileri gelebileceği sonucuna dayandırmıştır. Ona göre, Rusya bu dönemde artık açıkça “Asya’da Ermenilerin münhasıran imtiyazlardan yararlandıkları bir arazinin kurulması” fikrine karşı çıkıyordu. Söz gelimi, sonraları Sovyet Rusya Halk Dışişleri

İngiltere Ermenilere devlet kurmayı öngördüğü arazilerin her yerinde onların azınlıkta olduklarını ve azınlıkta kalan halka göre devlet kurmanın riskli olmasını esas alarak bu niyet - planını gerçekleştirmekten vazgeçmişti.

Rus Dışişleri
Bakanı bu
konuya adeta
bir özet vererek
 demişti : “Bize
Ermenistan
gerekir,
Ermeniler değil.

Komiseri G. Çiçerin de belli uzun dönemli amaçlara göre, “Ermeni Dostları Birliği” adlı kuruma 1923 yılı 25 Ocak tarihli mektubunda, Anadolu’da - Türkiye topraklarında ayrıca “Ermeni yurdu” oluşturulmasına karşı çıkmıştı.

Ermenilerin 19. yüzyılın sonlarında Osmanlı’da devlete karşı yaptıkları ve Batı tarafından desteklenmeleri Rusya’yı daha da korkutmuştu. Bunu dönemin Rus diplomatik kaynakları da yeterince açıklıyor ve onaylıyor. Örneğin, Çarlığın Londra’daki Büyükelçisi yazıyordu: “Ermeni

suçludur, hayır arzulayan değildir. Sadece Kafkasya’da değil, her yerde kabahatli. İmparatorluğun toprak bütünlüğü için tehlikelidir.” Bu fikir, bizce, Çarlığın sınırları da dâhil olmak üzere Güneybatı Azerbaycan’da “Ermeni devleti kurulması meselesinde” yürütülen Rus politikasının mahiyetini tam açıklamaya tutarlı dayanak verir.

Bu dönemde Rusya diplomasisinin ünlü bir ifadesi de ortaya çıkmıştı. B. Qurko - Kryajin bu ifadenin Dışişleri Bakanı A. Lobanov - Rostovski tarafından bile söylendiğini yazıyor : “... Çarlık diplomasisi... ‘başka bir Bulgaristan’ kurulmasına izin vermeyeceğini beyan etti.” Burada Rusya’nın kapsamlı yardımı ile Osmanlı’dan ayrılan Bulgaristan’ın onun vassalı olmaktan imtinasına işaret ediliyor ve Ermeni devleti sorunu öngörülüyor.

Türkiye’nin en tanınmış Ermeni araştırmacılarından E. Uras ise bu cümleyi sadece bakanın değil, istişareler için Londra’dan Petersburg’a gelen, Rus büyükelçisinin de kullandığını belirtiyor: “Sınırlarımızda bitişik ikinci bir Bulgaristan istemiyoruz.” Rus Dışişleri Bakanı bu konuya adeta bir özet vererek demişti : “Bize Ermenistan gerekir, Ermeniler değil.” Bazı çalışmalarda bu cümle “Biz Ermenisiz Ermenistan istiyoruz” gibi de söylenmiştir.

20. yüzyılın başında “Taşnaksütyun” ve diğer siyasi-dini güçler Ermeni devletinin yaratılması, onlara göre ise “Büyük Ermenistan kurulması” için merkezi dayanak yeri olarak Güney Kafkasya’yı seçtiler. Ve bu zaman doğal olarak da, esas dikkat Güneybatı Azerbaycan topraklarına, yani Erivan, Nahçıvan, Karabağ ilçelerine yöneltildi. Bu karara etki gösteren faktörler arasında aşağıdakileri özel olarak belirtmek gerekir:

1) Osmanlıdaki bozgunculuk, terör vb. faaliyet-lerinin bir sonuç vermemesi,

onların perspektifsizliği.

2) Güneybatı Azerbaycan''da bütünleşik Ermeni etnik varlığı ve demografik koşulların onların lehine değişmesi.

3) Balkanlar''da gelişen süreçler ve sonuçları.

4) Rusya İmparatorluğu'nda güçlenen devrimci-ulusal hareketler vb.

“Taşnaksutyun” Partisi'nin bu tür planlarına tam güven hâsil etmek için onun sadece bir, ama başlıca belgesine göz atmak yeter. Onun 1907 yılındaki kurultayında kabul edilen programının I. Bölümünün “B” maddesinde yazılıyordu: “... 5. Kafkas Demokratik Cumhuriyeti Rusya'nın federatif cumhuriyetin terkibi bir parçasıdır... 8. Kafkas Cumhuriyeti en geniş yerel özerkliğe sahip olan kantonlara ayrılır. Topluluklar özerkliklerden eşit olarak yararlanırlar.”

Taşnakların bu gibi görev-önerileri aslında Güneybatı Azerbaycan'da onlar için devlet kurulmasına yol açıyordu ve sonraları öyle de oldu. Onların uygulama taleplerine dair bazı çağrılarını da buna hizmet ediyordu. 20. yüzyılın başlarında onlar “şimdiki Rusya imha olsun ve yaşasın Federatif Rus Cumhuriyeti” diyerek Rusya içerisinde Ermenistan, Gürcistan, Kuri, Dağıstan gibi bağımsız 110 cumhuriyetin olmasını istiyorlardı (Görüldüğü gibi, burada Azerbaycan Cumhuriyeti'nden hiç söz edilmemektedir).

Güneybatı Azerbaycan topraklarında Ermeni devletinin kurulmasına dair meseleleri gözden geçirirken 20. yüzyılın tam başlangıcında kendisini açıkça gösteren bir hâle de dikkat etmek önemlidir. Azerbaycan Cumhuriyeti Siyasi Partiler ve Sosyal Hareketler Devlet Arşivi'ndeki belgeden belli oluyor ki, Rusya'nın yardımı hakkındaki beklentileri boşa çıkan Ermeniler “bağımsızlığı” düşlemeye başladılar ve gelecekte özgür olmak için Rusya arazisini (Güneybatı Azerbaycan'ı) merkez olarak seçtiler.

20. yüzyılın öncesine ait bir Rus kaynağı, Kafkas temsilcisi Kont İ. Vorontsov-Daşkov'un İmparator II. Nikola'ya 10 Ekim 1912 tarihli mektubu da incelenen konularla ilgili hayli malzeme veriyor. “Krasniy-arşiv” dergisinin 1928 yılında

**Rusya'nın
yardımı
hakkındaki
beklentileri boşa
çıkan Ermeniler
“bağımsızlığı”
düşlemeye
başladılar ve
gelecekte özgür
olmak için
Rusya arazisini
(Güneybatı
Azerbaycan'ı)
merkez olarak
seçtiler.**

Çar elçiye şunları söylemişti :
 “Anadolu’da, tabii ki Ermenilerle meşgul olacağım. Onları tekrar Türk boyunduruğu altında bırakamam. Ermenistan’ı (Osmanlı’nın doğu eyaletleri) almalı mıyım? Bunu ancak Ermenilerin isteği ile yaparım.

çıkın 1. sayısında yayımlanan bu mektupta temsilci Çarlığın Ermenilerle ilgili politikasına dair bazı fikir ve önerilerini açıklamıştı. Anti-Ermenistancı politika yürüten önceki temsilci Qolitsından farklı olarak Ermeni-yanlısı İ.Vorontsov - Daşkov mektupta, geri, 19. yüzyılın 90’lı yıllarında, daha somut söylersek, Lobanov-Rostovski’nin Dışişleri Bakanlığı döneminde, “Rusya’nın Ermeniler hakkındaki tarihi politikasında yaşanan keskin değişikliği” öne çekmiş ve onun sonuçlarından bahsetmişti. Rusya genelinde Ermeni kilisesine karşı yönelen başarısız eylemler, tüm Ermeniler arasında anti-Rus ruh hali vb. durumlar, temsilci tarafından, başlıca sonuçlar olarak gösterilir. Eşi Ermeni olan temsilci mektubunda ayrıca “Ermenileri himayeye dair tarihi Rus politikasına dönmenin zamanının geldiğini” yazıyor ve mevcut koşullarda bunun formlarının bulunmasının zorunluluğunu bildiriyordu.

Azerbaycan arşivlerinden ortaya çıkan belgelerden birinden bu da belli oluyor ki, Taşnaklar dönemin gerçeklerini dikkate alarak belli siyasi manevralar yaptılar. Onlar, Ermeni halkının özerkliği fikrini 1910 yılında parti programından çıkararak bunun uzak geleceğin işi olduğunu bildirdiler.

Birinci Dünya Savaşı arifesi ve dönemi de Rusya sınırlarında Ermeni devletine dair birtakım yaklaşımları ortaya çıkardı. Çarlığın siyasi-askeri elitinin tanınmış simaları tarafından söylenen farklı görüşler, pozisyonlar ve önerilerin çoğunda bir ortak yön kendini açıkça gösteriyordu: “Rusya devleti kapsamında, herhangi bir şekilde, Ermeni devleti mevcut olamaz!”

Rusya’nın siyasi çevreleri (II. Nikolay, S.Sazonov, P.Milyukov vb.) Büyük Savaş arifesinde Osmanlı Ermenileri ile ilgili konulara alaka gösterecekler de Çarlık dâhilinde “Ermeni meselesinin” varlığı ve çözümüne dair fikir ve çağrılarını kararlılıkla reddettiler. Birinci Dünya Savaşı’nın ilk zamanlarında da Rusya genelinde Ermeni devletine kesin olarak karşı konum aldılar.

II. Nikolay'ın 21 Kasım 1914 yılında Fransa'nın Moskova Büyükelçisi P. Paleoloq ile sohbetinde değindiği noktalara bakalım. Çar elçiye şunları söylemişti : "Anadolu'da, tabii ki Ermenilerle meşgul olacağım. Onları tekrar Türk boyunduruğu altında bırakmam. Ermenistan'ı (Osmanlı'nın doğu eyaletleri) almalı mıyım? Bunu ancak Ermenilerin isteği ile yaparım. Aksi takdirde onlara bağımsız bir yönetim kuracağım. Her hâlde İmparatorluğa Boğazlardan serbest bir geçiş sağlamak zorundayım..."

Bize göre, İmparator'un dediklerinin ayrıntılarına bakılırsa en fazla dikkati son cümlede belirtilen fikre yöneltmek gerekir. Bu cümle, Ermeniler için Rusya sınırları dışında, yani Doğu Anadolu'da kurulması öngörülen "bağımsız rejimlerin" Çarlık için niçin gerektiğini bir daha yeterince açıklıyor.

Çar'ın söylediklerinden üzerinde durulması gereken diğer bir husus da onun mütereddit konumudur, yani "Ermenistan'ı almalı mıyım?" , yoksa Ermenilere "bağımsız bir rejim mi kurmalıyım" ikilemi karşısında kalması, tereddüt göstermesidir. Tarihi olayların az sonraki gelişimi II. Nikolay'ın "Ermenistan'ı tutmak" düşüncesini seçtiğini ispatladı. Bununla ilgili Sn. Uras'ın böyle bir tasarrufunu burada hatırlatmak lazım gelir. O, araştırmasında yazıyor ki, Çarlık Rusya birdenbire Ermenilerden yüz çevirdi, işgal ettiği Erzurum, Van vb. bölgeleri Ermenilere vermek yerine, bu arazilerin Rusya topraklarına katılması fikrini ortaya çıkardı. Buradan da açıkça görülmektedir ki, az önce Patrik V. Gevorg "Ermenileri en parlak gelecek bekliyor" mesajını veren II. Nikolay sadece Rusya genelinde, hatta ondan dışında bile, yani küçük Asya'nın doğusundaki (Güneybatı Azerbaycan'la sınırdaki) Osmanlı vilayetlerinde bağımsız Ermeni devleti kurmaya razı olmamıştı.

Rusya'nın tanınmış siyaset adamlarından P. Milyukov'un 4 Ocak 1915'teki konuşması da Rusya-Ermeniler (özellikle de onların devleti açısından) ilişkilerindeki İmparatorluk yararlarının üstün tutulmasına dair tam güvencesi yönünden önemlidir. Bu konuşma sırasında söylenen bu hüküm de herhangi bir ek açıklamaya ihtiyaç duymuyor: "benim için Ermenilerin istedikleri değil, Rusya için elverişli olan önemlidir."

Rusya'nın Kafkasya ordusunun başkomutanı, General Yudenic'in bazı beyanlarda ve teklifi de Çarlığın Ermenilerin niyetlerinden doğan kaygı ve rahatsızlığının nedenini öğrenmeye yeterli gerekçe verir. Çarlık ordusu generalinin bu fikri Ermeni hasleti ve politikasını tüm çıplaklığıyla gösteriyor: "... Ermenilerin ellerine geçirdikleri toprakları savaştan sonra geri almak veya ele geçirilenlerin kendilerine ait olmadığını ispatlamak zor olacaktır." Söz gelimi, buna benzer bir değerlendirmeyi de Ermenilere büyük hizmet gösteren A. Qriboyedov henüz 1828 yılında "Ermenilerin ilk kez bırakıldıkları toprakları ebedi sahiplenecekleri... " şeklinde vurgulamıştı.

Yudeniç'in teklifi de dikkat çekicidir. O, Rus birliklerinin Osmanlı'dan gasp ettiği arazilerde, Fırat nehri kıyılarında bir Kazak (Kozzak) memleketinin oluşturulmasını teklif etmişti.

Yudeniç'in teklifi de dikkat çekicidir. O, Rus birliklerinin Osmanlı'dan gasp ettiği arazilerde, Fırat nehri kıyılarında bir Kazak (Kozzak) memleketinin oluşturulmasını teklif etmişti. General yazıyordu : "Bu hudut topraklarının Rus göçerlerine verilmesi bana çok uygun görünüyor." Onun bu fikir ve önerileri Kafkas temsilcisi İ. Vorontsov-Daşkova'nın 1915 yılı 5 Nisan'da yazdığı 1 (482) sayılı bilgi vesikasında yer bulmuştu. Ve ilginçtir ki, temsilci bu belgeye "aynı fikirdeyim" ifadesini yazmıştı.

Yudeniç ve diğerlerinin bu gibi teklifleri dönemin Rus basınında da aydınlatılmıştı. Örneğin, "REC" gazetesinin 1916, 28 Temmuz tarihli sayısındaki bir yazıda hükümetin bazı projelerinden söz ediliyordu. Aynı belgelerden belli oluyor ki, Türkiye Ermenistan'ının (ifade yazıdandır - T.Ş.) işgal edilmiş yerlerine (Güneybatı Azerbaycan'la

komşu bölgelere - T.Ş.) Rus göçerlerinin yerleştirilmesi projesi geçenlerde Duma'da da müzakere edilmişti. Gazetede, ayrıca kaydediliyordu ki, bu proje ile birlikte Türkiye Ermenistan'ına Kazakların yerleştirilmesi projesi vardır. Bu projeyi ileri sürenler Rus Ermenilerini Türkiye Ermenilerinden ayıracak, Ruslarla doldurulmuş, oldukça geniş bir bölge kuracaklardı. Burada güdülen temel amaçlardan biri de, Osmanlı ve Rusya Ermenileri arasında , "Rus-Kazak hattı" çekmekten ibaretti.

Birinci Dünya Savaşı dönemine ait diplomatik yazışmalarda da Çar hükümetinin Osmanlı ve Rusya Ermenilerinin niyetleri ile ilgili aldığı konuma dair birçok açıklamalara rastlanır. Böyle belgeler arasında ise İngiltere'nin Moskova Büyükelçisi J. Byukenenin S. Sazonov'a 1916 yılı 11 Mart'ında, İngiltere'nin olağanüstü temsilcisi M. Sayks'ın J. Byukenen'e 1916 12 Mart tarihli mektupları; S. Sazonov'un 1916 yılında Çar II. Nikola'ya sunduğu bilgiler öneme sahiptirler. Bu belgelerde ünlü Sykes-Pico Sözleşmesi'nin gerçekleştirilmesine dair konulara değinilmiş, keza Doğu Anadolu Ermenilerinin idaresine ait plan - projeler gözden geçirilmişti.

Belirtilen yazışmalarda bizim araştırma konumuzla ilgili hususlar da mevcuttur. Öyle ki, M. Sayks'ın J.Byukenen'e yazısında Türk egemenliği altında bir Ermeni hükümeti kurmanın ikinci bir Bulgaristan oluşturmak demek olması vurgulanıyordu. Dayanağı olmayan bu plan ayrıca "Böyle bir Ermenistan Kafkasya'da çatışma başlatacaktır..." gerekçesi ile kabul edilmemişti. "Ermenistan'ı

tamamen Rusya'ya teslim etmek..." seçenek-projesi ise Kafkasya'da, özellikle de Güneybatı Azerbaycan'da Ermeni siyasi güçlerinin (Taşnaklar vb.) kuvvetlenmesi ihtimalinden makul sayılmamıştı.

Dönemin Genel Rus diplomatı S.Sazonov'un Kafkasya'nın o dönemki temsilcisi, büyük Knyaz (Çar'ın amcası) Nikolay Nikolayeviç'le yazışmalarına da burada kısaca dikkat etmek gerekir. Sazonov'un Nikolayeviç'e gönderdiği 1916, 27 Haziran tarihli (540 sayılı) mektupta Doğu Anadolu (Osmanlı) Ermenilerinin yönetimine dair iki görüş ve bunların gerçekleşmesinin Rusya (Kafkasya da dâhil olmak üzere Güneybatı Azerbaycan) Ermenilerinin yönetimi ile ilgili konulara etkisi, Çarlığın bu alandaki çıkarları tahlil ediliyordu.

Temsilcinin 1916, 16 Temmuz tarihli, 21083 sayılı cevabi mektubundaki bir nokta dikkat çekicidir. Aynı hususta kanaatimiz şudur ki, Çarlık Rusya dışında, yani yeni ele geçirilen Osmanlı vilayetlerinde (Erzurum, Van, Bitlis vb.) de Ermeni devletinin kurulmasına asla olumlu bakılmıyordu. Temsilci bu mektubunda şunu belirtir: "Bugünkü Rusya'nın sınırları içinde bir Ermeni meselesi, benim inancıma göre, kesinlikle mevcut olmayıp, böyle bir sorunun düşünülmesine bile gerek yoktur. ... Rusya'nın himayesi altında bir bağımsız Ermenistan teşkili meselesine temas etmek doğru değildir."

Çarlıkta söz sahibi olan siyasi figürler, devlet adamları ve yüksek rütbeli askerlerin az önce gözden geçirdiğimiz yaklaşım ve konumları Ermeni Patrikliği ile siyasetçilerinin sonraki itirafları ile sonuçlandı. Temsilci Nikolay Nikolayeviç'in Patriği Tiflis'e çağırarak ona "Rusya'da, Yakutlar meselesi olmadığı gibi, bir Ermeni sorunu da yoktur." Söylemesin baş Gregoryen papazının bu tepkisi (acı itirafı) de tüm Ermenilik bilincine, bizce, ders olmalıdır: "Mülteci Ermenilerin Rusların işgal ettikleri yerlerine dönerek yerleşmelerine, tarlalarını ekmelerine bile izin verilmedi. Kalanlara da kaçmaları için birçok baskılar yapıldı. Bu suretle Rusya'nın Ermenisiz Ermenistan siyaseti bir kere daha hayata geçirildi. Bağımsız Ermenistan için Rusya'dan yardım bekleyen Ermeniler, tüm tarihlerinde olduğu gibi, bir daha Rusya'nın gayelerine alet edilmiş oldular. Terk ettikleri yerlere bile dönerek yerleşmekten mahrum oldular."

Taşnakların liderlerinden Av. Kaçaznuni de bu yönde itiraf niteliğinde düşünceler dile getirmişti: 1915 yılının ikinci yarısı ve tüm 1916 yılı bizim için genel yas, umutsuzluk dönemi idi; Ruslar bizi aldattılar, bize ihanet ettiler, bilerek sert

**Türk egemenliği
altında bir
Ermeni hükümeti
kurmanın ikinci
bir Bulgaristan
oluşturmak
demek olması
vurgulanıyordu.**

Bu suretle Rusya'nın Ermenisiz Ermenistan siyaseti bir kere daha hayata geçirildi. Bağımsız Ermenistan için Rusya'dan yardım bekleyen Ermeniler, tüm tarihlerinde olduğu gibi, bir daha Rusya'nın gayelerine alet edilmiş oldular.

davrandılar. Ermenistan'ı (Doğu Anadolu'dan bahsediliyor) istila ettiler, yerli Ermenileri Türkler yok edebilsinler diye öylece bıraktılar. (?) Sonra da o yerlerden çekilmek suretiyle Ermenistan'a yerleşmeciler koymak, oralara Kazakları yerleştirmek, Lobanov'un ünlü planını gerçekleştirmek istediler. Bu iyice bilinmelidir ki, Rusların gayeleri her ne olursa olsun Türkiye Ermenilerini kurtarmak değildi ve hiçbir zaman da olmamıştır, gerçekten böyle bir şey olmazdı. Biz onlara kendi isteğimizle hizmet ettik, gerçekte ise onların gayeleri için çalışmış olduk.

Bu gibi, hiç ders ve sonuç çıkarılmayan, Ermeni itirafları zaman zaman devam etmiştir. Daha açık ve keskin mahiyette bir itiraf az sonra Ermenilerin Kars Anlaşması'ndan ciddi şekilde memnun kalan bölümü tarafından yapılmıştı. Onların Tebriz'de yayınlanan "Hayk" adlı gazetesinin 1921 yılı 13 Kasım tarihli sayısında çıkan yazılardan biri bu sonuçla bitirilmişti: "Ermeni halkının kurtarıcısı Rusya'ya beslediği umutlar sadece yalandır ve Ermenistan onun kurbanıdır."

Sovyet Devrimi Sonrasında "Tek ve Bölünmez Rusya" Politikası

Rusya'nın Ermeni devletine dair politikasının tam manzarasını açıklamak ve göstermek amacıyla oluşturduğumuz incelememizin kronolojik çerçevesi dışına çıkarak 1917 Şubat Devrimi'nden hemen sonraki süreçteki gelişmelere de kısaca göz atmayı isabetli buluyoruz. 1917-1922 yılları arası farklı sosyal-siyasi içerikli, ancak "Birlik ve bölünmezlik" yanlısı olan Rusyalıların devlet politikalarında Kafkasya (Güneybatı Azerbaycan'da) ve Ermeni devleti sorunu çeşitli amaçlar düzleminde ele alınmıştır.

Rusya'da 1917 yılında Şubat Devrimi'nden sonra kurulan geçici hükümet ile Ekim Darbesi sonucunda oluşturulan Sovyet hükümetleri ve iç savaş dönemindeki "beyaz orduların" (Kolçak, Denikin vb.) hâkimiyetleri esnasında da Kafkasya ve Doğu Anadolu'da Ermeni yönetimine belirli yaklaşım ve konumlar geliştirilmiştir. Yardımcılarından biri de Ermeni Xondkaryan olan A. Kerenski'nin başkanı olduğu geçici hükümet de "Tek ve bölünmez Rusya" politikasına sadık kalarak ülkede

Ermeni devletinin varlığını kabul etmedi. “Tek ve bölünmez Rusya” politikasını farklı araç-biçimlerle sürdüren Sovyet hükûmeti de sadece Finlandiya ve Polonya’nın bağımsızlıklarını tanıdı. V. Lenin etrafında birleşip Çarlığı (Romanovlar sülâlesini) ve geçici hükûmeti deviren Rusya halklarının birlikte yeni Sovyet sosyalist toplumunu kurmaları daha maksada uygun idi.

“Kızıl” ve “Beyaz” Rusyalıların yardımı ile Bakü’de kurulan “Ermeni Sovyet hükûmeti” (ifade Taşnak liderlerinden olan A.Xatisyana aittir), yani Halk Komiserleri Kurulu (Bakü Komünü), kan emici haydut Andranik Ozanyan’ın Zengezur’un bir bölümünde oluşturduğu “Küçük Ermenistan” vb. kurumlar geleneksel Rus politikasına, yani “Tek

Rusya’nın kurulmasına” ve bu amaçla da Kafkasya’nın (Güneybatı Azerbaycan dâhil) yeniden işgaline hizmet ediyorlardı. Bunları Andranik’in 1918 Temmuz’unda Nahçıvan’ı Sovyet Rusya’nın ayrılmaz bir parçası ilan etmesi, Denikin’in onunla ilişkiler kurması (45, s. 130) vb. olaylar da yeterince doğruluyor.

Böyle bir tarihi olguyu da burada vurgulamaya lüzum vardır. V. Lenin’in başkanlığındaki Rusya Sovyet hükûmeti de 1917 yılı Aralık 29 duyurduğu 13 sayılı deklarasyonla (Türkiye Ermenistan’ının özerkliği hakkında) aslında Ermeni devletine ait faaliyetlerin başlıca ağırlık merkezinin Doğu Anadolu’ya geçirilmesine öncelik vermişti. Söz gelimi, Andranik bu deklarasyonu son yüzyılın Rusya tarihindeki Büyük Ermenistan’ın kurulmasına cevaz veren ilk resmi belge olarak nitelendirmişti. Görüldüğü gibi eski İmparatorluğun başka isim altında ve farklı şekilde toparlanmaya çalışan Lenin, Rusya’da kendi sınırlarında Ermeni devletinin kurulmasına ilgi duymamıştı.

“Beyaz ordular” (Kolçak, Denikin vb.) Hükûmetlerinin birtakım belgeleri, onların Ermeni devletine dair tutumlarını öğrenmemize yardımcı olmaktadır. Kolçak (Omsk) hükûmetinin 1919 Paris Barış Konferansı için hazırladığı “Boğazlar Meselesine Dair” ve “Rusya’nın Deniz Sınırları” başlıklı raporlarının yanında “Ermeni meselesi” ile ilgili de bir rapor tertip edilmişti. Belgede ifade edilen birtakım hükümler arasında birinci madde çok dikkat çekicidir: “Devletleri, Ermeni devleti kurmaya yönelik Ermeni taleplerinin temelsizliğine ikna etmeli.” Bu Konferansta “Beyaz-ların hâkimiyetlerini” temsil eden S.Sazonov’un “Rusya’nın Ermenileri himaye altına alacağı” açıkla-

“Tek ve bölünmez Rusya” politikasını farklı araç-biçimlerle sürdüren Sovyet hükûmeti de sadece Finlandiya ve Polonya’nın bağımsızlıklarını tanıdı.

Görüldüğü gibi eski İmparatorluğun başka isim altında ve farklı şekilde toparlanmaya çalışan Lenin, Rusya'da kendi sınırlarında Ermeni devletinin kurulmasına ilgi duymamıştı.

masına Kolçak hükûmetinin tepkisi şöyle olmuştu: "Hükûmetimiz bu konunun tekrar canlandırılmasının yararlı olmayacağı kanaatindedir."

A. Denikin ("Gönüllü Ordu") hükûmetinin faaliyetleri de Ermeni meselesini çeşitli açılardan ele almıştır. General sonraları sürgünde iken kaleme aldığı "Rusya'da Sivil Çatışmalar Tarihi" isimli hatıralarında yazıyor ki, İngilizlerin silahlı müdahalesi hesabına iki bağımsız Tatar, yani "Güneybatı" (Kars Cumhuriyeti öngörülüyor) ve "Araz" ("Araz" olmalıdır ve Nahçıvan ilçesindeki Türk-Araz Cumhuriyeti anlaşılmalıdır) devletlerinin devrilmesinde görev alan Ermeniler onların arazilerini de Zengezur ve Şuşa bölgelerinde ilan edilen "Andranik Cumhuriyeti'ne" dâhil etmişlerdir; Kars bölgesini ve Erivan ile çevresini de ele geçirmişlerdi. Denikin hükûmetinin birçok belgelerinin ve generalin hatıralarının en dikkat

çekici konularından birini de "...Ermenilerden kendi amaçları için yararlandıklarının" açıkça bildirilmesi oluşturmaktadır. Generalin, garezlerle dolu faaliyetleri ve çelişkili, karmaşık fikir ve yaklaşımlarla dolu olan anıları Denikin Rusyası'nın Ermeni devleti sorununun aydınlatılmasını sağlar.

Ermeniler için çalışmak adı altında onları kullanmayı bir siyaset şekline dönüştürenlerden biri sayılan S.Sazonov'un Paris Barış Konferansı arifesi ve sırasında seslendirdiği mülahazalar ve sergilediği tutum da ilginçtir. Burada sadece onun bazı konulara tam açıklık getiren iki önemli görüşünü hatırlatmakla yetiniyoruz: Birincisi, Ermenilere devlet oluşturulmasının önündeki en önemli tarihi sorununu S.Sazonov haklı olarak doğal bir mutlak bir gerçekte, yani "... Ermenilerin kendilerinin sayabileceği bir toprağının olmaması gibi temel bir unsurda" görüyordu. İkincisi, o kendi anılarında Ermenilerle "sadece ve yalnızca insanlık adına" ilgilendiğini yazmakla bazı noktaları da açıklamıştı.

Yeri gelmişken, Ermeni devleti için gereken arazi meselesinin problemliliğini 19. yüzyılın sonlarında İstanbul'daki Fransız Büyükelçisi Rambon da vurgulamıştı. Bununla ilgili demişti ki, "Ermenistan, Bulgaristan veya Yunanistan'a benzer, doğal sınırları devlet yaratamaz, çünkü Ermenilerin diğer uluslardan çoğunlukta oldukları bir bölge bulmak mümkün değil... Eğer Avrupa Ermenistan kurmayı teklif ederse, yeni devletin sınırlarını çizmek neredeyse mümkün olmayacaktır. Bu tür güçlkle

yarı özerk, ayrıcalıklı eyaletin tahsis edilmesinde de karşılaşılır. Ermenistan nerede başlar ve nerede biter...?”

Sonuç

Bu konuya ait incelemelerimizi birleştirerek vardığımız bazı kanaatleri de açıklamak gerekir. Yani Çar hükûmeti Rusya İmparatorluğu kapsamında, somut olarak ise Güneybatı Azerbaycan topraklarında Ermeni devleti kurmaya asla ilgi göstermese de onun politikaları, gerçekleştirdiği eylemler aslında sonraları bu sonucun elde edilmesine imkân tanıdı.

Çarlığın Güneybatı Azerbaycan'a periyodik olarak düzenlediği Ermeni göçleri ve bunun sayesinde bölgedeki Ermeni etnik birleşmesi; “idari reformların ürünleri” olan “Ermeni vilayeti” ve Erivan yönetiminin yaratılması; Birinci Dünya Savaşı sonlarındaki uluslararası durum ve Kafkasya'daki siyasi durum; orada cereyan eden süreçler vs. tarihi topraklarımızda bir “Ermenistan ülkesi ve devletinin” görünmesi için gereken etnik - toprak zeminlerini sağlamış oldu.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Erivan'a taviz verilmesi ile ilgili yanlış hareketi, Sovyet Rusya baskısı ile Azerbaycan'ın Konsey hükûmetinin Zengezur'un bir bölümünü “terk etmesi” ve yine Moskova'nın ısrarı (etkisi) ile topraklarımızda “özerk Ermeni devleti”nin (DKÖV'nin) düzenlenmesi Türk-Müslüman düşmanlarının gücünü artırdı, onların Kafkasya'daki konumlarını güçlendirdi. Tüm bunlar ise, sonraki çatışmalara; Ermenistan'ın Azerbaycan'a askeri saldırılarına da zemin hazırladı.

Kaynaklar

- Azerbaycan Belgelerinde Ermeni Sorunu (1918-1920), Ankara: Başbakanlık Basımevi, 2001, 682 s.
- ARSLAN A. (1996), Rusların Güney Kafkasya'da Yayılmalarında Ermeni Eçmiyazın Katogigoslugunun Rolü. – “Kafkasya Araştırmaları”, Cilt II, İstanbul, s.15-37.
- ARSLAN A. (1996), Eçmiyazın Ermeni Katoğigoslugunun Osmanlı Devletinde ve Rus Kontrolündeki Statüsü. – “Kafkasya Araştırmaları”, Cilt II, İstanbul, s.39-49.
- Beydilli K. (1988), 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Doğu Anadolu'dan Rusiyaya Göçürülen Ermeniler, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XXV. Dizi-Sayfa. 6, Ankara: TTK Basımevi, s.365-434.
- Dokuz Soru ve Cevapta Ermeni Sorunu, Ankara: Feryal Matbaası, 1992, 63 s.
- Osmanlı Belgelerine göre Kafkaslarda ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi, Cilt IV, 1920-1922, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1998, 362 s.
- PERİNÇEK M. (2006), Beyaz Orduların Gözüyle Ermeni Meselesi “Ermeni Araştırmaları” Dergisi, sayı 22, s.69-80.

“Ermenistan, Bulgaristan veya Yunanistan'a benzer, doğal sınırları devlet yaratamaz, çünkü Ermenilerin diğer uluslardan çoğunlukta oldukları bir bölge bulmak mümkün değil...”

- SARAY M. (1996), Ermenistan Yol Ayırımında. – “Kafkas araştırmaları” Dergisi, Cilt II, İstanbul, s. 1-18.
 SARAY M. (1993), Azərbaycan Türkləri Tarihi, İstanbul: Nesil Matbaacılık, 154 s.
 Sakarya İ.M. Belgelerle Ermeni Sorunu, Ankara: Boyut Kitapları, 1984, 488 s.
 ŞİMŞİR B.N. (1986), Osmanlı Ermenileri, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 511 s.
 URAS E. Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, 2.baskı, İstanbul: Belge yayımları, 798 s.

Rus dilində

- Асланов А.К. 200-летию Кюрекчайского трактата. Еще раз о меликах Карабаха. – “Qarabağ dünən, bu gün və sabah” 4-cü Ümumrespublika elmi-əməli konfransının materialları. Bakı, QAT-ın nəşri, 2005, s.10-19.
 Агаян Т.П. Роль России в исторических судьбах армянского народа. Москва, изд-во «Наука», 1978
 Арутюнян А.Б. Народы Закавказья в борьбе против царизма в годы Первой русской революции. Ереван, изд-во Ереванского университета, 1957
 Величко В.Л. Кавказ. Русское дело и междуплеменные вопросы. - Баку, изд-во «Элм», 1990, 224с.
 Вердиева Х.Ю. Переселенческая политика Российской империи в Северном Азербайджане (XIX-начале XX вв). -Баку, изд-во «Алтай», 1999, 298.
 Глинка С.Н. Описание переселения армян азербайджанских в пределы России. – Баку, изд-во «Элм», 1990, 144 с.
 Грибоедов А.С. Горе от ума. Письма и записки. - Баку, изд-во «Маариф», 1989, 401с
 Гурко-Кряжин В. Армянский вопрос. - Баку, изд-во «Коммунист», 1990, 15 с.
 Галоян Г.А. Россия и народы Закавказья. Очерки политической истории их взаимоотношений с древних времен до победы Великой Октябрьской Социалистической революции. - Москва, 1976.
 Государственный Архив Азербайджанской Республики (ГААР), фонд (ф) 291, опись (оп) 10, дело (д) 6845.
 Государственный архив политических партий и общественных организаций Азербайджанской Республики (ГАПП и ОД АР), ф.276, оп.8, д.429
 История Азербайджана по документам и публикациям. - Баку, изд-во. «Элм», 1990, 384 с.
 Из писем «И.И.Воронцова-Дашкова Николаю Романову». - Известия Академии Наук Азербайджанской ССР. Серия истории, философии и права, 1989, № 4, с.62-64.
 Канадпев И.К. Очерки закавказской жизни. - Баку, изд-во АСЭ, 1990, 122 с.
 Кариби. Красная книга. - История Азербайджана по документам и публикациям. Баку, изд-во «Элм», 1990, с.149-16
 Потто В. Кавказская война в отдельных очерках, эпизодах, легендах и биографиях, т.3, С.-Петербург
 Сафаров Р.Ф. Изменение этнополитической ситуации в Западном Азербайджане (1801-1921 гг.) и образование Армении. - Журн. «Азербайджан и азербайджанцы», 2001, № 7-8, с.66.
 Шопен Н. Исторический памятник состояния Армянской области в эпоху ее присоединения к Российской империи. - С.- Петербург, 1852

İngilis dilində.

- Salahi, Minorities And The Destuction of the Ottoman Empire, Ankara, 1993 197 p.
 Salahi, The Great War And the Tragedy of Armenia (Turks and Armenians in the Maelshom of Major Powers), Ankara, 2000, 221

İnternet

- http://www.Devletarsivleri.gov.tr/yayin/Qsmanli_ermenikatliemlistesi.htm
<http://vwww.armenianlies.org/htmls/2.html>
<http://www.azeriturkleri.com/azqagq.htm>
<http://www.azeri-info.com/dashnakl.htm>

KAFKASYA BÖLGESİ'NİN ETNİK ÇATIŞMALAR AÇISINDAN İNCELENMESİ¹

DOÇ. DR. GİRAY SAYNUR DERMAN*

Özet

Sovyetler Birliği'nin politik-demografik yapısı, milliyetçiliğin öneminin derecelendirilmesini zorlaştıran özelliklerdendir. Rusya'nın uzun yıllar (Çarlık döneminden- SSCB'nin dağılmasına kadar olan dönemde) yürüttüğü "Böl-Yönet" politikası bölge halklarının ilişkilerini şekillendirirken Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasından sonra da uluslararası ilişkiler alanına büyük etkide bulunmuştur. Özellikle Kuzey Kafkasya halkları arasında uzun süreden beri mevcut olan anlaşmazlıklar ve birbirlerine karşı yürüttükleri mücadeleler bu politikanın doğal bir sonucu olmuştur. SSCB'nin dağılmasından sonra, ortaya çıkan yeni bağımsız devletler ile birlikte Kafkasya halkları arasındaki etnik mücadeleler çok daha hız kazanmıştır.

Bu makalede öncelikle Kafkasya Bölgesi'nin coğrafi ve jeopolitik konumuna değinilecek. Daha sonra Kafkasya'daki anlaşmazlıkların nedenlerine odaklanılacaktır. Son olarak da kimlik ve ulusal kimlik olgularının neler olduğuna değinilerek teorik bir bakış açısıyla analiz edilecektir.

Anahtar kelimeler: Kuzey Kafkasya, Güney Kafkasya, SSCB, etnik çatışmalar, ulusal kimlik.

* Sakarya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

Kafkaslardaki mevcut etnik çatışmaların iki önemli nedeni vardır. Bu nedenlerden birincisi geçmişten gelen bölge halkının çekişmesi iken ikincisi Sovyetler Birliği'nin yürüttüğü Böl-Yönet politikasıdır.

1. Giriş

1937 senesi ile topyekûn uygulanmaya başlanan ve 1953 senesinde Stalin'in ölümü ile sona eren Sovyetetnik temizlik hareketi iki savaş arası dönemde başlamış ve İkinci Dünya Savaşı'nda yoğunluk kazanmıştır. Stalin'in bölgeye müdahalesi, hassas olan demografik yapının iyice bozulmasına sebep olmuş ve günümüzde yaşanan çatışmaların temelini teşkil etmiştir. Etnik bütünlüğün parçalanması idari sınırların oluşturulması ile paralellik göstermiştir.

Ulusal çatışmalar, 70 yıllık Sovyet egemenliğinden sonra, Sovyetlerin istikrarına tehdit oluşturmuş en önemli unsurlardandır. Bu çatışmaların temeli Sovyetler Birliği'nin dağılmasına da sebep millî özerklik, egemenlik ve bağımsızlık talepleri ile beraber atılmış ve büyümüştür. Bu dağılmanın başlıca nedeni olarak millî unsurların ani artışı gösterilmektedir. Sovyet Birliği, tarihteki millî grupların çatışma ve beraber yaşamasının en

belirgin örneği olarak verilebilir. Sovyetler Birliği'nde Sovyetlerin topraklarını kendi toprakları olarak kabul eden yüzden fazla devlet vardır ki bunların çoğu Sovyet topraklarının kendi ana vatanları olduğunu iddia etmişlerdir. (Bremmer 1997: 12).

Bu bölgede milliyetçiliğin önem kazanmasına neden olan ve dolayısıyla milliyetçiliğin derecelendirmesini zorlaştıran faktörler göze çarpmaktadır. Sovyetler Birliği'nin politik-demografik yapısı, Ermeniler, Çuvaşlar, Kırgızlar, Türkmenler ve Yakutlar gibi millî grupların üyeleri genelde beraber yaşamışlardır. Diğerleri ise genelde etnik homojen bölgelerde yaşamışlardır. Başka bir şekilde ifade edilecek olunursa, Sovyetler Birliği'ndeki idari ayrımlar ve etnik bölünmeler aynı topraklar üzerinde yaşayan grupları büyük ölçüde birbirlerinden ayrı tutmuştur (Bremmer 1997: 17). Kafkaslardaki mevcut etnik çatışmaların iki önemli nedeni vardır. Bu nedenlerden birincisi geçmişten gelen bölge halkının çekişmesi iken ikincisi Sovyetler Birliği'nin yürüttüğü Böl-Yönet politikasıdır. Biraz önce değinilen idari ayrımlar bu politikanın bir sonucudur. Halklar arasında yapay çizilen hatlar ile bölge halkı değişik cumhuriyetlerin topraklarının bir parçası hâline getirilmiştir (Caşın 2010:326). Böl-Yönet politikasının uygulanmasının en açık örnekleri 1864

ve 1944 senelerinde görülmüştür. Vuku bulan sürgünlerle halk bir mozaik şeklini almış, bir arada yaşamaları imkânsız hale gelmiştir. Buna ek olarak, halk sadece göçe zorlanmamış, aynı zamanda çoğunluğun içerisine azınlıklar da dâhil edilerek azınlıkların yeni yerleştirildikleri yerlerde isyan edecek güce erişmeleri engellenmiştir (Akgül 2009: 111-112). Böl-Yönet politikası; hem bölge halklarının ilişkilerini belirlemiş hem de ilerleyen tarihlerde devletler arası ilişkilere yön vermiştir (Özbay 2009: 10). Bu nedenden ötürü Kafkasya bölgesi incelenirken bu husus ön planda tutulması gereken bir unsur özelliğini taşımaktadır.

Sovyetler Birliği'ndeki bölgesel hareketlerin nedenleri ulusal bir değerlendirme yapılmadan açıklanamaz. İlk bakışta ulusal olarak Özbekistan'daki çevreci gruplar, Kazakistan'daki nükleer karşıtı gruplar, Belarus ve Ukrayna ile özerk cumhuriyetlerdeki işçi hareketleri Gorbaçov tarafından hep milliyetçi hareketler olarak değerlendirilmiştir (Bremmer, 1997:25). Kısacası, bahsi geçen gelişmelerin milliyetçilik olarak değerlendirilmesi, özlerinin incelenmeden yüzeysel değerlendirme yapılmasına bağlıdır denilebilir.

Bölgede yaşanan anlaşmazlıklar daha açık anlatılacak olduğunda ortaya şu şekilde bir tablo çıkmaktadır: iki farklı sebepten ötürü çatışmaların olduğu gözlemlenmektedir. Öncelikle, Kuzey Kafkasya halkları arasında uzun zamandan beri

mevcut anlaşmazlıklar ve birbirlerine karşı yürüttükleri mücadeleler vardır. İnguşlarla Osetler arasındaki çatışmalar ile Karaçay ve Balkarların Çerkez toplulukları ile aralarında yaşanan olumsuzluklar buna örnek verilebilir. Bununla beraber, SSCB'nin dağılmasından sonra, ortaya çıkan yeni bağımsız devletler ile Kuzey Kafkasya halkı arasında da çeşitli mücadeleler yaşanmıştır. Azeri-Lezgi anlaşmazlığı, Abhaz-Gürcü anlaşmazlığı ve Rus-Çeçen anlaşmazlığı bölge halkları arasında meydana gelen olumsuz gelişmelerin diğer örneklerindedir (Karabayram 2011: 27).

SSCB'nin dağılmasından sonra, ortaya çıkan yeni bağımsız devletler ile Kuzey Kafkasya halkı arasında da çeşitli mücadeleler yaşanmıştır. Azeri-Lezgi anlaşmazlığı, Abhaz-Gürcü anlaşmazlığı ve Rus-Çeçen anlaşmazlığı bölge halkları arasında meydana gelen olumsuz gelişmelerin diğer örneklerindedir.

Sonuç olarak, Kafkasya bölgesinde Sovyet sisteminden sonra uygulanan sistem anlaşmazlıkları da beraberinde getirmiştir. On beş Sovyet cumhuriyeti, Moskova'ya bağlı kurallardan sonra, halef ulus-devletler olmuşlardır. Ayrıca, Sovyet sonrası devletler millileştirilme sürecine angaje edilirken, söz konusu devletler tamamen kendi ulusal gruplarını temsil eden devletler hâline gelememişlerdir. Çoğu devlet, anayasalarına göre, kendi topraklarında yaşayan kişileri temsil etmek durumunda kalmıştır (Bremmer 1997: 19). Söz konusu unsurlardan dolayı, milliyetçiliğin etkisinin büyük ölçüde değiştiği gözlemlenmektedir.

Bu makalenin amacı Kafkasya'daki etnik çatışmaları inceleyip nedenlerini açıklığa kavuşturmaya çalışmaktır. Böyle bir inceleme için öncelikle Kafkasya Bölgesi'nin coğrafi ve jeopolitik konumu açıklanacaktır. Ardından Sovyet milliyetçiliğinin gelişimine değinilecektir. Buna ek olarak millî kimlik ve etnogenetik kimlik olguları izah edildikten sonra üç farklı örnek üzerinden analizleri yapılacaktır. Son olarak Kafkasya'daki çatışmalara teorik bir bakış açısından değerlendirme yapılacaktır.

2.1 Kafkasya Bölgesi

Kafkasya olarak adlandırılan bölgenin neresi olduğunun yanı sıra Kuzey Kafkasya ve Güney Kafkasya bölgelerinin de nerelerden oluştuğunun açıklanması önem arz etmektedir. Kafkasya bölgesi Kuzey ve Güney olarak ikiye ayrılarak incelenmektedir. Kuzey Kafkasya bölgesi Adıgey, Çeçenistan, Dağıstan, İnguşetya, Kabardin-Balkar, Karaçay-Çerkez ve Kuzey Osetya'dan oluşmaktadır. Güney Kafkasya bölgesi ise Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'dan oluşmaktadır. Yani, Kafkasya bölgesinin tamamında üç tane bağımsız devlet (Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan), sekiz özerk cumhuriyet (Abhazya, Acaristan, Çeçenistan, Dağıstan, İnguşetya, Kabardin-Balkar, Kuzey Osetya, Nahçıvan) ve dört tane de özerk bölge bulunmaktadır (Adıgey, Karaçay-Çerkes, Güney Osetya, Dağlık Karabağ) (Göl 2002: 335). Bahsi geçen bölgenin nerelerden oluştuğunun izah edilmesinin amacı ise şu şekilde yorumlanabilir: Kafkasya idari bölge ve devletlere bakıldığında, söz konusu bölgenin karışık bir etnik yapıdan oluştuğu, yapay idari sınırlarla bölünmüş olduğu ve ulusçuluk akımının canlanması için tabanındaki mevcut sebeplerin hâlâ mevcut olduğu söylenebilir (bk. Harita-1).

Rusya Federasyonu'nun iç güvenliğinin, Kuzey Kafkasya Bölgesi tarafından istikrarsızlaşabileceği, tehdit altına girebileceği şeklinde düşünceler mevcuttur. Mevzubahis tehditler ayrılıkçılık, dini radikalizm, terörizm ve etnik çatışmalar olarak açıklanabilir. Güney Kafkasya ise Rusya ile Amerika Birleşik Devletleri

arasında tarihi bir rekabet alanıdır. (Trenin 2009: 152). Hazar Havzası ve Karadeniz gibi ekonomik ve stratejik olarak önemli iki bölgenin arasında bulunan Kafkasya bölgesindeki etnik grupların incelenmesi de günümüzün anlaşılması adına önem taşımaktadır.

2.2. Kafkasya ve Etnik Gruplar

Rusya'nın Kafkasya ve Orta Doğu coğrafyasına olan emellerinin yükselmesi, topraklarını genişletmesi ve yayılma politikasının hız kazanması 19. yüzyılda vuku bulan gelişmeler olarak değerlendirilebilir. Rusların egemenliklerini ilan ettikleri topraklar üzerinde çeşitli araştırmacılar Rus kimliği ve emelleri hakkında çalışmalarda bulunmuştur. Rusların imparatorluk düşüncesi söz konusu Rus kimliği idealini besleyen önemli bir unsurdur. Kafkas cumhuriyetlerinin dilleri ve dinleri Ruslaştırma politikası amaçlanarak korunmuştur. Bunun sonucunda millî duyguların bozulmaması sağlanmaya çalışılmıştır. Makalenin giriş bölümünde izah edilen sınır düzenlemeleri Stalin döneminde yapılarak bölgedeki Rus hâkimiyetinin kalıcı olması sağlanmıştır. Rusların egemenliğinin sağlanmasında göçe zorlanan Kafkas halkları rol oynamaktadır. 1939 senesinde 407.690 Çeçen, 92.074 İnguş, 75.737 Karaçay, 42.666 Balkar, 134.271 Kalmuk, 200.000'den fazla Kırım Tatarı, 380.000 Volga Almanı olmak üzere bir milyonu aşkın kişi ülkelerine ihanet etmekle itham edilerek göç etmek zorunda bırakılmışlardır (Karabayram 2011: 26).

Harita-1: Kafkasya Bölgesi Haritası (11Ar)

Sovyet etnik temizlik faaliyeti 1930'lu yılların ortasında başlamıştır. Uygulamaların başladığı yer batı sınır bölgeleridir, buralarda kısmi bir şekilde icra edilmişlerdir. 1937 senesi ile Stalin'in ölümüne kadar olan dönemde bu terör eylemlerinin topyekûn uygulandığı bilinmektedir.

Kafkasya bölgesindeki etnik çatışmalar, 1990'lı senelerden itibaren, göze çarpmaya başlamıştır (Karabayram 2011: 27). Bu anlaşmazlıkların incelenmesinden önce, anlaşmazlıkların esas nedeninin ne olduğunun incelenmesi önem arz etmektedir.

Etnik çatışmalarla paralel önem taşıyan bir uygulama "Sovyet etnik temizlik hareketi"dir. Söz konusu hareket veya terör, beklenmeyecek derecede profesyonel bir şekilde icra edilmiştir. Yerinden etme uygulaması hızlı ve etkin bir şekilde icra edilmiştir. Bu uygulamalarda çok iyi bir şekilde eğitilmiş güvenlik polisi resmi bürokratların işbirliği içinde uyumlu bir şekilde çalışmışlardır. Sovyet etnik temizlik faaliyeti 1930'lu yılların ortasında başlamıştır. Uygulamaların başladığı yer batı sınır bölgeleridir, buralarda kısmi bir şekilde icra edilmişlerdir. 1937 senesi ile Stalin'in ölümüne kadar olan dönemde bu terör eylemlerinin topyekûn uygulandığı bilinmektedir (Martin 1998: 815).

İzah edilen uygulama iki savaş arası dönemde başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'nda ise yoğunluk kazanmıştır. Süreç Stalin'in 1953'teki ölümüne kadar devam etmiştir (Martin 1998). Bir örnek verilecek olunursa, 1944 senesinde cereyan

eden sürgüne değinilebilir. 1944 senesinde, Stalin tarafından Çeçen ve İnguşların oluşturduğu 600 bin kişilik bir topluluk Sibiryaya ve Kazakistan'a sürülmüştür (Kırım Tatarlarının yüzde 46'sı da bu sürgünde hayatını kaybetmiştir). Sürülmelerinin nedeni Almanlarla işbirliği yapmaları şeklinde ifade edilmiştir (Akgül 2009: 114).

Kafkasya Bölgesi, Stalin'in buraya müdahalesi ile yeniden şekillenmiştir. Hassas olan demografik yapı iyice bozulmuş, bugünkü çatışmaların temeli ortaya çıkmıştır. Stalin'in iskân politikasına göre Güney ve Kuzey Kafkasya halkları hiçbir zaman tamamen kendi bölgelerinde tutulmamış, bir bölümü Sovyet Rusya'nın çeşitli bölgelerinde iskân ettirilerek bunların yaşadığı topraklara başka halklar getirilmiş hatta yaşadıkları bölgelerde oluşturulan idari sınırlarla etnik bütünlük parçalanmıştır (Martin 1998: 850). Kısacası, bölgelerin eski ve yeni sahipleri arasındaki ihtilaf ve anlaşmazlıklar bu şekilde oluşmuştur.

3. Sovyet Milliyetçiliğinin Gelişimi

1991 senesinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin on beş bağımsız cumhuriyete bölünmesinden önce hatırlanması gereken önemli bir ayrıntı mevcuttur. Milliyetçilik 1988 senesinin başında ani bir yükseliş göstermiştir (Bremmer 1997:25). SSCB dağılmadan önce nüfusu 290 milyondur ve de oluşturduğu cumhuriyetler şunlardır: Rusya, Ukrayna, Belarus, Moldova, Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan, Litvanya, Letonya, Estonya. Litvanya, Letonya ve Estonya SSCB dağılmadan önce bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Geriye kalan on iki cumhuriyet ise Bağımsız Devletler Topluluğu'nu (BDT) oluşturmaktadır (Mikail 2008: 181). Baltık ülkelerinin aldıkları bu bağımsızlık kararına Rusya'nın da aynı şekilde bağımsızlık adına aldığı kararın eklenmesi üzerine, diğer cumhuriyetler de teker teker bağımsızlık kararı almaya başlamışlardır (Dikkaya 2009: 64). On beş bağımsız devletin ortaya çıkmasının zamanlaması olayı daha da çarpıcı hâle getirmektedir çünkü aynı zamanda sosyalist bir federasyon olan Yugoslavya da dağılmıştır. Başka bir deyişle, uzun süredir mevcut olan siyasal sistem değişimle karşı karşıya kalmıştır (Korobkov 2004). Bununla beraber, bahsi geçen zaman diliminin incelenmesini önemli kılan neden birçok farklı etnik topluluğun ve kimliklerin ortaya çıkmasıdır.

Sovyetler Birliği'nin varlığı, hiçbir zaman Sovyet vatandaşları tarafından hissedilmemiştir. Ruslar arasında bile Sovyet devleti, Rus milletinin doğal bir uzantısı olarak görülmekteydi. Ayrıca, daha sert bir milliyetçi politikanın sonuçları belirli değilken, Sovyet politikasının atadığı millî elitlerin güçlü ulusal duyguların devamını getireceklerinden şüphe duyulmamaktadır. Bunun sonucunda, Sovyetler Birliği Ortodoks Kilisesi'nin gücünü azaltabilir, fakat insanları kilisenin prensiplerine inanmaktan alıkoyamamaktadır. Okullarda Marksist ve Leninist zafer duaları edilerek yürünmesi ya da evlerde etnik şarkılar söylenmesi engellenememektedir. İnsanlar Sovyetleştirilebilir fakat kendi ulusal kimlikleri ortadan kaldırılamamaktadır (Bremmer 1997: 22). Bu, Sovyetlerin entegrasyon politikasının başarıya ulaşmadığının bir göstergesidir.

Sovyetler Birliği'nin varlığı, hiçbir zaman Sovyet vatandaşları tarafından hissedilmemiştir. Ruslar arasında bile Sovyet devleti, Rus milletinin doğal bir uzantısı olarak görülmekteydi.

Sonuç olarak, Sovyetlerdeki etnik bilinç ayrıntılı açıklanacak olunursa, şu şekilde de ifade edilebilir. Rusça her ne kadar Kafkasya'da ikinci bir dil olarak konuşulmakta olsa da, yerel dillerin kullanımı ve bu konudaki hassasiyet çok yüksektir. Bunun nedeni Kuzey Kafkas halklarının aidiyet duygularının yüksek oranda olmasından kaynaklanmaktadır. Rus olmayan Dağlılar, etnik kimliklerini ilk sırada tutmakta, başka bir kimlik istememektedirler. Sovyet sistemi, seneler boyunca izlediği stratejiler doğrultusunda istem dışı da olsa Dağlıların etnik bilinç kavramlarını ve kavrama ilişkin bilinçlerini arttırmışlardır (Kantarıcı 2006: 43). SSCB çöktükten sonra vurgulanan bilincin daha da fazlalaşmış olması makalede belirtilmek istenilen noktalardan biridir.

3.1. Transkafkasya'daki Kimlikler: Millî Kimlik ve Etnogenetik Kimlik

Kimlik sorunları olarak iki ana faktör incelenmiştir: etnik çatışmalar ve kökten dincilik (Cutler 2011). Bu nedenden ötürü, makalenin bir bütünlük arz etmesi için "kimlik" ve "ulusal kimlik" olgularının ne demek olduklarının açıklanması yararlı olacaktır. Kimlik sorusunun cevap verdiği çeşitli sorular vardır: "Kimsiniz? Kimlersiniz?" Bu soruların cevabının aranması ve kimlik olgusunun ortaya çıkması kişinin kendini neye dayanarak tanımladığı ve kendisini farklı kılan özelliklerin neler olduğunu düşündüğü ile ilgilidir. Kısacası, aidiyet ve mensubu olma duygularını sağlayan bir unsurdur (Yıldız 2007: 15).

Toplumda ulus bağlamında dayanışmanın sağlanabilmesi için 'biz' bilincinin yaratılması önemlidir. Birbiri ile bütüleşmiş bir toplum oluşturmak için etnik grup ve milliyetçilik büyük önem taşımaktadır. Bu konu ile ilgili olarak kimi yazarlar bahsedilen toplumu meydana getirmenin başarılı olacağı konusuna olumlu yaklaşımlarına karşın, kimileri de vatan mitlerinin özel olma eğilimde olduğunu düşünmektedir. Ayrıca, grup daha güçlü konsolidasyon ve dayanışma uğruna kendi farklılığı ve özellikleri üzerinde direnecek olursa; daha çok diğer yabancı gruplara karşı gelme eğiliminde olmaktadır. Bugün ise, çoğunlukla ötekilik ahlaki yargıyı, farklılık ise hiyerarşiyi anlatmaktadır. Bu grubun mevcut güvenlik durumunu değerlendirmek için iki şey gereklidir: rekabetin listelenmesi ve ardından canlandırılması (Smith, Law, Wilson, Bohr, & Allworth 1998). Özetle, bir grup ya diğerleri ve kendisi arasında daha üstün bir pozisyon alabilmek adına ya hiyerarşik bir ilişki kurmakta ya da diğerlerinin özelliklerini geliştirmektedir.

Tarihteki etnik sürgünlerin hedeflerinden biri de 'ötekilik' duygusudur. Dolayısıyla, 'ötekilik' duygusunun güçlendirilmesi önemlidir. Sözü geçen ötekilik olgusunu Lévi-Strauss kimlere karşı olunduğunun açıklanması yani 'ötekilere karşı

ben' ilkesi ile ifade etmektedir. Ulusal kimliğin ne olduğu ise şu şekilde yazılabilir: *Nüfus kütüğündeki soy sop ilişkileriyle, kişiye özgü ad, cins, evlilik, askerlik, sabika bilgilerini bir araya getiren kimliklerimiz vardır. Bu kimliğe, ötekilerden ayırmak için 'Ulusal Kimlik' denir* (Yıldız 2007:15). Ulusal kimlik (yani milli kimlik ile) toplum arasında göz ardı edilemeyecek kadar net bir paralellik mevcuttur.

"Biz" bilincinin yaratılması, toplumda ulus bağlamında dayanışmanın sağlanabilmesi açısından önem taşımaktadır. Bunun nedeni "öteki" kavramı olmadığı zaman bir toplumu düşünmenin zorluğudur çünkü toplumsal kimliklerin "öteki" unsuru sayesinde oluşturulduğu düşünülmektedir. Başka bir deyişle, 'biz' bilincinin yaratılması toplumda dayanışmanın kurulup sürdürülmesini sağlamaktadır (Şıvgın 2009: 47). Bu olay bu yüzyılın başında "etnik merkezlik teorisi" yaratıcısı olan William Sumner tarafından oldukça iyi anlaşılmıştır. Sonrasında ise etnik milliyetçilik ideolojisinin her zaman, barış ve düzen olan iki ahlak standardı ile ilişki eğilimi içerisinde olduğu konusunda fikir yürüten diğer antropolojistler ve Camilla Wedgwood tarafından ilerletilmiştir.

Bu noktada çeşitli açılardan Sumner'in teorisi ciddi bir şekilde eleştirilmiştir ve Sumner'in kendisi onun evrensel karakterinde ısrar etmesine karşın, birkaç istisna haricinde, modern öncesi kültürler sadece ait olduğu döneme uygulanmalıdır. Hâlbuki bazı yenileştirme ve ilerlemelerle beraber Sumner'in yaklaşımı, Sovyet sonrası durumları ve maddi mal veya ayrıcalıklar, bölge, politik durumu ya da siyasi iktidar, kültürel ya da dilsel hâkimiyet ile ilgili toplu iddiaların yasallaştırılmasını içeren etnogenetik mitlerin oynadığı rolü açığa çıkartmaktadır. (Smith, Law, Wilson, Bohr, & Allworth 1998: 48-49). Bahsi geçen etnik kimlik açıklaması ve bilgilerin havada kalmaması amacıyla çatışmaların açıkça örneklendirmesi üç olay ile açıkça izah edilebilir: Ermenistan-Azerbaycan, Gürcü-Abhazya, Gürcistan-Güney Osetya çatışması.

3.2. Millî Kimlik ve Etnogenetik Kimlik İncelemesinin Üç Örnek Olay ile İncelenmesi

1980'lerin sonunda ve 1990'ların başında meydana gelen üç önemli çatışma mevcuttur. Makalenin bu bölümünde, Ermenistan-Azerbaycan, Gürcü-Abhazya ve Gürcistan-Güney Osetya arasındaki üç çatışmanın ideolojisine etnik merkezliğin ve etnogenetiğin etkisine odaklanılacaktır. Çalışmanın çoğu sadece bir makaleden alıntı olduğu için ise bu bölüm ayrı bir yazı karakteri ile incelenecektir. Böylesi bir incelemeye yer verilmesinin nedeni, yukarıdaki bölümün aydınlatılmasına analiz edilen üç örneğin yararlı olacağı düşünülmesidir.

Bununla beraber Azerbaycan Türklerinin, Dağlık Karabağ bölgesine olan bakışı şu şekildedir: Müslüman Hanların yönetimi altında modern kimliklerinin doğduğu yer. Üstelik, geçen yüzyılın sonunda bölge, Azerbaycan bağımsızlık hareketinin ilk merkezi olmuştur.

Ermenistan-Azerbaycan Anlaşmazlığı

Ermeniler, Dağlık Karabağ bölgesine özel bir önem atfetmektedirler. Bunun nedeni, 16. yüzyılda Ermenistan topraklarının Rusya ve İran arasında bölünmesinden sonra bu bölgenin 1828'e kadar İran'a bağlı özerk Ermeni prenslerinin yönetimi altında kalmış olmasıdır. Ayrıca, bunu izleyen Rus hâkimiyeti döneminde Dağlık Karabağ bölgesi, İran ve Osmanlı Devleti'nden kaçan Ermeniler için bir sığınma bölgesi olmuştur. Dolayısıyla bölge, Ermeniler için vatan sayılabilecek ortak bir payda hâline gelmiştir ve Ermeni üniter yapısı ve millet olarak şekillenmesinin sembolü olmuştur (Smith, Law, Wilson, Bohr, & Allworth 1998: 53).

Bununla beraber Azerbaycan Türklerinin, Dağlık Karabağ bölgesine olan bakışı şu şekildedir: Müslüman Hanların yönetimi altında modern kimliklerinin doğduğu yer. Üstelik, geçen yüzyılın sonunda bölge, Azerbaycan bağımsızlık hareketinin ilk merkezi olmuştur. Aslında Dağlık Karabağ bölgesi üzerindeki mücadelenin kendisi, 20. yüzyılda Azeri millî bilincinin oluşmasını tetikleyen en önemli faktör olmuştur denilebilir (Smith, Law, Wilson, Bohr, & Allworth 1998:53).

Gürcü-Abhazya Çatışması

Gürcüler ve Abhazlar arasında ideolojik bir mücadele ortaya çıkmıştır. Söz konusu ideolojik mücadele üç sınıfta incelenebilir. Birincisi kültürel üstünlük için olan mücadeledir ve şu sorularla bahsi geçen mücadelenin konusu açıklığa kavuşturulabilir: Demiri ilk keşfeden ve ilk vaftiz olan kimdi? Abhazların eski yazı sistemi var mıdır ya da yok mudur? Abhazya'daki eski kiliseleri kim inşa etmiştir ve geçmişin ünlü kültürel aktivistlerinin etnik kökeni nedir? İkincisi bölgesel üstünlük için olan mücadeledir. Üçüncüsü ise devlet üstünlüğü için olan mücadeledir ki bu mücadelenin oluşma nedeni şu soruyla ifade edilebilir: Batı Transkafkasya'daki ilk devleti kim kurmuştur (Smith, Law, Wilson, Bohr, & Allworth 1998: 59)?

Her iki taraf için de yukarıda izah edilen sorular için farklı açıklamalar ve mitler mevcuttur. Bu mitlerin neden olduğu sonuç ise Abhaz topraklarının sadece kendilerinin sahibi olduğu iddialarının resmileştirilmesidir. Çünkü Sovyet Rusya var iken Abhazlar mevcudiyetlerini sürdürdükleri toprak parçasının kendilerine ait olduğunu düşünmektedirler (Azer 2011: 405). Bununla beraber, Abhazların bağımsızlık mücadelesinin zirveye ulaştığı 1990'ların başlarında yerel mücadelede politik güç için kritik kaynakları oluşturmuştur. Gürcü-Abhaz tarihsel anlaşmazlığının geniş etkileri vardır. Gürcü-Abhaz savaşı ideolojik bir mücadeleyi takip etmektedir. Ayrıca 1993'teki barışa rağmen, her iki taraf, diğer tarafın durumunu temelden gayri meşru olarak görmektedir (Smith, Law, Wilson, Bohr, & Allworth 1998: 59).

Gürcistan-Güney Osetya Çatışması

Osetyalıların yaşadığı yer Alan Devleti'nin varlığına önemli bir kanıt olarak sayılabilir. Bu devletin (antik İranlıların da içinde olduğu bir devlet) Abhazy'a'dan sonra oluşmadığını kanıtlamak Osetyalılar için büyük önem arz eden bir konudur. Bu konunun kanıtlanması, politik ve bölgesel haklarını komşularına karşı savunmak ve yasal hale getirmek için kullanılmak istenmektedir (Smith, Law, Wilson, Bohr, & Allworth 1998: 64).

Osetyalılar da tarihlerini Abhazların kullandıkları yöntemi kullanarak oluşturmuşlardır. Osetyalılar buldukları bölgedeki varlıklarını derinleştirmek ve köklü hâle getirmek için bu bölgedeki Kafkas tarihinin oluşumuna (demirin bulunması, Alan Devleti'nin oluşumuna katkıları, Kafkasya'daki bazı grupların oluşumuna onların doğrudan katkıları) ve insanlık tarihine (Hristiyanlığın yayılmasına) olan katkılarını ispatlamaya çalışmışlardır. Ayrıca Alanlı atalarının içinde olduğu devlet oluşumlarına vurgu yapmaktadırlar (Smith, Law, Wilson, Bohr, & Allworth 1998: 64).

Güney Osetyalıların geçmişte kendine özgü özellikleri vardır. Bununla birlikte, Gürcü üniversitelerinin karşı çıkmaları ve güvenilir tarihi bir kanıt bulunmamasını öne sürerek, Osetyalı tarihçiler tarihlerini fantastik bir şekilde abartarak anlatmaktadırlar. Yine antik İranlılarla Osetyalıların geçmişlerini birleştirmek için de bir çaba içinde oldukları söylenebilir (Smith, Law, Wilson, Bohr, & Allworth 1998: 65).

Kafkas oluşumu, Osetyalıları da kapsamakta olan heterojen bir yapıdadır. Osetyalı yazarlar onların İran kültürüne ait tarihi ve linguistik miraslara sahip

İçinde birçok etnik azınlık bulunduran ülkelerde azınlık nüfusları arasındaki etnik seferberlik bölgesel özerklik ya da ayrılıkçılık (secession) yönünde taleplerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

olduklarını ileri sürmüşlerdir. Bunu kanıtlamak için ise Osetyalılar; Kafkasya'daki antik İranlıların tarihini Tunç Devrine kadar götürmüşlerdir (Smith, Law, Wilson, Bohr, & Allworth 1998: 64).

4. Kafkasya'daki Çatışmalara Teorik Bir Bakış Açısı

Özellikle 1950'li yılların başından itibaren, uluslararası alanda etno-politik çatışmalar yayılmaya başlamıştır. Bahsedilen bu çatışmalar İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'nın dağılmasının ardından artmıştır. Bugünkü yaklaşım, etnik çatışmaların gelişmemiş ülkelerin geçmişiyle ilgili olduğudur. Bu tarz gelişmelerin yaşanması, etnik çatışmalar ve muhtemel çözümler ile ilgili akademik çalışmaların ayrıca yine bu konuya olan medya ilgisi ve kamuoyu bilincinin artmasıyla neticelenmiştir (Cornell 2002: 243). Bu makalede böyle bir alt başlığa

yer verilmesinin nedeni yaşanan çatışmaların izahında teorik bir bakış açısının aydınlatıcı olacağıdır.

Bölgesel özerklik ya da ayrılıkçılık Kafkasya'daki çatışmaların teorik olarak incelenmesinde önem arz etmektedir. İçinde birçok etnik azınlık bulunduran ülkelerde azınlık nüfusları arasındaki etnik seferberlik bölgesel özerklik ya da ayrılıkçılık (secession) yönünde taleplerin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Can Ethnic Federalism Prevent "Recourse To Rebellion?" A Comparative Analysis of the Ethiopian and Iraqi Constitutional structure). Bilhassa azınlıkların sözleşmeli olarak yaşadığı bölgelerde, ayrı bir ülkenin oluşturulması ve bölgesel kontrol, çatışmaların asıl nedenlerindedir. Etnik grupların bir arada yaşadığı hallerde söz konusu taleplerin hayata geçirilmesi hem daha az muhtemeldir hem de daha az karşılaşılmaktadır (Cornell 2002: 245). Başka bir şekilde ifade edilecek olunursa, büyük çapta etnik çatışmaların görülme olasılığı, azınlıkların dağınık bulunduğu yerlerde daha azdır.

Bölgesel özerklik düşüncesinin etnik çatışmalar için bir çözüm olduğuna çeşitli teorisyenler tarafından inanılmaktadır. Mesela Ted Gurr, Batı'da ve Üçüncü Dünya ülkeleri arasında ortaya çıkan, ayrılıkçılık nedeniyle oluşan etno-politik

savaşlar için “anlaşılmiş bölgesel özerkliği” bir panzehir olarak adlandırmaktadır. Bölgesel özerklik, topraklardaki kontrolün etnik gruplara dayalı olması olarak ifade edilebilir. Bölgesel özerkliğin oluşması için iki seçenek vardır (Cornell 2002: 248). Ya bir bölge açıkça belirli bir etnik grup için ana vatan olarak oluşturulmuştur ya da nüfusun çoğunluğunu oluşturan azınlık grubu özerk bir devletleri varmış gibi hareket etmektedir (Can Ethnic Federalism Prevent “Recoursa To Rebellion?” A Comparative Analysis of the Ethiopian and Iraqi Constitutional structure). Durum böyleyken, merkezi yönetimler genel olarak bahsi geçen özerklik isteklerine pek çok nedenden ötürü sıcak bakmamaktadırlar. İlk ve en önemli neden bölgesel özerklik vermenin ayrılıkçılığın ilk aşamasını gerçekleştirmek olduğuna inanmalarıdır. İkinci neden yalnızca bir bölgeye verilen özerkliğin diğer insanlar için ayrımcılık yapıldığı şeklinde algılanmaması içindir. Üçüncü neden ise, özerklik verilmesinin diğer devletlerin bölgeye olan muhtemel müdahale riskini arttıracak bir unsur olmasıdır. Bahsi geçen şüphelerin dışında, yine de, artan etno-politik çatışmalar bölgesel

özerklik temelinde uzlaşmaya götürülmeye çalışılmaktadır (Cornell 2002: 250). Ancak bölgesel özerklik verilmesinin ne anlama geldiği iyi bilinmektedir: Gerçekte devletin kendi hâkimiyeti ile ilgili uzlaşmaya gitmesi bölgesel özerklik verilmesi demektir.

Özerklik düşüncesinin çatışmaları, etno-federalizmin savunucuları tarafından çatışmaların sona erdirilmesi aşaması olarak değerlendirilmektedir. Tüm bunların yanı sıra, farklı etnik grupları barındıran devletler uzaklardaki federalleştirmelerinin etnik çatışmaları engelleyeceğine inanmaktadırlar (Can Ethnic Federalism Prevent “Recoursa To Rebellion?” A Comparative Analysis of the Ethiopian and Iraqi Constitutional structure). Kaynaklarda, David Meyer etnik-federalizmi, etnik gerilim için bir “reçete, çare” olarak tanımlamıştır. Ancak buna rağmen etnik-federalizmin etnik seferberliği arttıracığı ve ayrılıkçılığı destekleyebileceği söylenebilir. 1960-

etnik-federalizmin etnik seferberliği arttıracığı ve ayrılıkçılığı destekleyebileceği söylenebilir. 1960-1990 yılları arasında Sovyetlerde etnik-federalizme olan tutumun olumlu olmasına karşın, sonraları ‘etnik çatışmaları önleyebileceği düşüncesine’ şüpheyile bakılmaya başlanmıştır.

1990 yılları arasında Sovyetlerde etnik-federalizme olan tutumun olumlu olmasına karşın, sonraları 'etnik çatışmaları önleyebileceği düşüncesine' şüpheyle bakılmaya başlanmıştır. Kimi araştırmacılar, değinilen bu yapının hedef ile ilişkili olmayan neticeler ortaya çıkarabileceğini söylemişlerdir (Cornell 2002: 252). Yani, her zaman bir anlaşmazlık olacaktır. Tek fark, anlaşmazlıkların ifade edilmesinde araç olarak şiddete başvurulmayacağıdır. İç savaş veya şiddetli ayrılıkçılık olmadan, etnik grupların kendilerini barış içerisinde ifade edebilecekleri bir politik yapının oluşturulması buradaki amaçtır. Başka bir şekilde söylenecek olunursa, etnik federalizm izah edilen bu amacın gerçekleştirilmesi için uygun görülmektedir.

5. Sonuç

Kafkasya Bölgesi için şu şekilde bir değerlendirme yapılabilir: Karışık bir etnik yapıdan oluşmaktadır, yapay idari sınırlarla bölünmüştür ve ulusçuluk akımının canlanmasına tabanı vardır. Günümüzde, Kuzey Kafkasya Bölgesi Rusya Federasyonu'nun güvenliğine iç tehditler oluşturmaktadır. Kafkas cumhuriyetlerinin dilleri ve dinleri Ruslaştırma politikası ile korunmuştur. Bunun sonucunda milli duyguların bozulmaması sağlanmaya çalışılmıştır.

Makalenin giriş bölümünde izah edilen sınır düzenlemeleri Stalin döneminde yapılarak bölgedeki Rus hâkimiyetinin kalıcı olması sağlanmıştır.

Makalede kimlik sorunları etnik çatışmalar ve kökten dincilik olarak iki ana faktör şeklinde incelenmiştir. 1980'lerin sonunda ve 1990'ların başında meydana gelen Ermenistan-Azerbaycan, Gürcistan-Abhazya ve Gürcistan-Güney Osetya arasındaki üç önemli çatışmanın ideolojisine etnik merkezçiliğin ve etno-genetiğin etkisi konusuna değinilmiştir.

Ulus bağlamında dayanışmanın sağlanabilmesi için 'biz' bilincinin yaratılmasının önemi vurgulanmıştır. Bunun nedeni 'öteki' kavramı olmadığı zaman bir toplumu düşünmenin zorluğudur; çünkü toplumsal kimliklerin 'öteki' unsuru sayesinde oluşturulduğu düşünülmektedir. Başka bir deyişle, 'biz' bilincinin yaratılması toplumda dayanışmanın kurulup sürdürülmesini sağlamaktadır. Sovyet sonrası durumları ve maddi mal veya ayrıcalıklar, bölge, politik durumu ya da siyasi iktidar, kültürel ya da dilsel egemenlikle ilgili toplu iddiaların yasallaştırılmasını içeren etno-genetik mitlerin oynadığı rolü aydınlatmaktadır.

Bölgesel özerklik ya da ayrılıkçılık (secession) isteklerinin doğması kendiliğinden gelişen bir olay değildir. İçerisinde çok etnik azınlık bulunduran ülkelerdeki azınlık nüfusları arasındaki etnik seferberliğin sonucunda ortaya

çıkışlardır. Özellikle azınlıkların sözleşmeli olarak bulunduğu yerlerde, ayrı bir ülkenin oluşturulması ve bölgesel kontrol çatışmalarının ana sebeplerindedir. Etnik grupların beraber yaşadıkları durumlarda söz konusu isteklerin gerçekleştirilmesi hem daha az mümkündür hem de daha az karşılanmaktadır. Fearon ve Laitin'in dediği gibi, "azınlık gruplarının bölgesel yoğunlaşmaları güçlü bir unsurdur. Etno-federalizmin taraftarları özerklik çözümünün çatışmaları sonlandırma mekanizması olarak görüldüğünü belirtmektedirler. Bununla beraber, çok etnik grubu barındıran ülkelerin uzaklardaki federalleşmelerinin etnik çatışmaları önleyeceğini düşünmektedirler.

Genel olarak Kafkasya bölgesinin durumu incelendiğinde, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra oluşan siyasi boşluk nedeniyle bölgenin geçmişte ve günümüzde büyük güçlerin nüfuz mücadelelerini sürdürdükleri bir alan olduğu görülmektedir. Bölgenin zengin doğal kaynaklara sahip olması ve jeopolitik öneminden dolayı daima büyük güçlerin ilgisini çekmiştir. Bölgede çok uluslu bir yapının olması ve etnik çatışmalar bölgede uzun süreli bir barış ve istikrar ortamının sağlanmasına engel olmuştur. Bölgedeki Rus politikaları nedeniyle bölgede uzunca bir süre daha istikrarın sağlanamayacağı söylenebilir, sahip olduğu doğal kaynakları Batı'ya karşı baskı unsuru olarak kullanan Rusya, Batılı ülkelerin de toleranslı davranmasından da yararlanarak bölgenin tek hâkimi olarak görülmektedir. Kısacası Kafkasya halkları arasındaki mevcut etnik çatışmalar kısa sürede çözümlenemeyecek bir meseledir.

Genel olarak Kafkasya bölgesinin durumu incelendiğinde, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra oluşan siyasi boşluk nedeniyle bölgenin geçmişte ve günümüzde büyük güçlerin nüfuz mücadelelerini sürdürdükleri bir alan olduğu görülmektedir.

1 Bu çalışma 2012 yılında yapılan 10. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi'nde (Kırım) sunulmuştur.

Kaynaklar

- AKGÜL, F. (2009), **Rusya ve Türkiye’de Avrasyacılık**. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- AZER, C. (2011), **Babadan Oğula Güney Kafkasya**. İstanbul: Truva Yayınları.
- BREMMER, I. (1997), Post-Soviet Nationalities Theory: Past, Present, and Future. I. Ed: Bremmer, & R. Taras, **New States New Politics, Building The Post Soviet Nations**, Cambridge: Cambridge University Press, s. 3-26.
- CAŞIN, M. H. (2010), ABD’nin Kafkasya Politikasında Rusya ile Ortaklık ve Rekabet Paradoksunun Olası Gelişmelerini Anlamak. Editör: Tayyar ARI, **Orta Asya ve Kafkasya**, Bursa: MKM Yayıncılık, s. 325-383.
- DİKKAYA, M. (2009), **Orta Asya ve Kafkasya Dönüşüm Süreci ve Uluslararası Ekonomi Politik**. İstanbul: Beta,
- GÖL, A. (2002), Azeri Ulusal Kimliğinin Yapılandırılmasındaki Sorunlar, Editörler: Emine Gürsoy NASKALİ, Erdal Şahin, **Bağımsızlıklarının 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri**, Haarlem, Hollanda: Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi Yayını, s. 333-346.
- KANTARCI, H. (2006), **Kısaçaktaki Bölge Kafkasya**. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- KARABAYRAM, F. (2011), **Güney Kafkasya Jeopolitiğinde Rusya Gerçeği** İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- KOROBKOV, A. (2004), Sovyet Sonrası Göç Hareketlerinin Oluşumunda Etnik ve Mesleki etkenler. Editör: E. BÜYÜKAKINCI, **Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna**, Ankara: Phoenix Yayınları, s.67-111.
- MİKAİL, E. H. (2008), **KGB Albaylığından Devlet Başkanlığına Putin Dönemi Rusya**. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- SMITH, G., Law, V., Wilson, A., Bohr, A., & Allworth, E. (1998), **Nation-building in the Post-Soviet Borderlands**. Cambridge: Cambridge University Press.

Sürelî Yayınlar

- CORNELL, S. E. (2002, January). Autonomy as a Source of Conflict: Caucasian Conflicts in Theoretical Perspective. **World Politics**, Vol.54 (2), s. 245-276.
- MARTIN, T. (1998, December). The Origins of Soviet Ethnic Cleansing. **The Journal Of Modern History**, Vol.70 (4), s. 813-861.
- ÖZBAY, F. (2009, Mayıs), “Uluslararası Politikalar Ekseninde Kafkasya” **Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, Rapor** No:15, s.1-32.
- ŞIVGIN, H. (2009, Yaz). Ulusal Tarih Eğitiminin Kimlik Gelişimindeki Önemi. **Akademik Bakış**, Sayı.2 (4), s. 35-52.
- TRENİN, D. (2009, Spring/Summer). Russia in the Caucasus: Reversing the Tide. **Brown Journal of World Affairs**, Vol.15 (2), s. 143-155.
- YILDIZ, S. (2007). Kimlik ve Ulusal Kimlik Kavramlarının Toplumsal Niteliği. **Millî Folklor**, Sayı 19 (74), s. 9-16.

İnternetteki Makaleler:

- CUTLER, R. M. (2011), Kafkasya’daki Kriz Kaynakları ve Bölgeleri. Haziran 2011 tarihinde <http://www.robertcutler.org/download/pdf/ch04srmt.pdf> adresinden alındı
- Can Ethnic Federalism Prevent “Recoursa To Rebellion?” A Comparative Analysis of the Ethiopian and Iraqi Constitutional structure. Haziran 10, 2011 tarihinde Emory
- International Law Review: <http://www.law.emory.edu/fileadmin/journals/eilr/21/21.1/Herther-Spiro.pdf> adresinden alındı.

KAFKASLAR: YAKIN TARİHTEN GÜNÜMÜZE JEOPOLİTİK DEĞERLENDİRMELER

DOÇ. DR. TOĞRUL İSMAYIL*

Ad olarak bölgeye “Kafkaslar” denmesi doğrudur. Türkiye’de bazıları Kafkasya demeyi tercih etmektedir ki bu doğru değildir. Bölge adlarını “büyük ve küçük” Kafkas dağlarından almaktadır. Bu dağlar aynı zamanda Kuzey ile Güney Kafkaslara da geçişin kapılarıdır. Kafkaslar tarih boyunca bütün yayılmacı hareketler için birer kapı olmuşlardır. Arapların Kuzey’e geçmeleri ve burada İslamiyet’i yaymaları, Sasaniler döneminde ilk yapılan kalelerden bir tanesinin Derbent olması buraların önemini gösterir. Zaten “derbent” Farsçada “geçit” anlamına gelmektedir.

Kuzeyden Güney’e geçişler bugün üç yoldan olmaktadır ki Kafkasların jeopolitik önemi de bu geçitlerden kaynaklanmaktadır. Birincisi, Sasaniler zamanında yapılan derbenttir. Askeri ve ticari geçişler için en uygunu da budur. İkincisi, Gürcistan ile Abhazya’yı birleştiren geçittir. Üçüncüsü ise yine Gürcistan’da Kuzey ve Güney Osetya’yı birbirine bağlayan ve son 200-300 yıldır kullanılan geçittir. Rusya’nın Gürcistan’a müdahale etmesinin arkasında da bu kapıları kontrol etme isteği yatmaktadır. Belki Derbent Geçidi Azerbaycan’da olsaydı Rusya o zaman Azerbaycan’a da müdahalede bulunurdu. Nitekim 19.yüzyıldaki işgalci siyaset de bu kapıları elde etmek üzerinedir. Nitekim bunu elde etmiştir de. Çünkü Kuzey’i kontrol eden güç bu durumda Güney’i de kontrol edebilmekteydi. Kuzey-

* TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

Güney Kafkaslarda da geçitler vardır ama bunlar Kuzey'dekiler kadar önemli değildir. Çünkü Kuzey'i kontrol eden Güney'i de kontrol etmektedir.

Güney Kafkaslar ayrımı da buradan gelmektedir. Güney Kafkaslar dendiğinde Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'dan bahsedilmektedir. Güney Kafkaslarda da geçitler vardır ama bunlar Kuzey'dekiler kadar önemli değildir. Çünkü Kuzey'i kontrol eden Güney'i de kontrol etmektedir.

Çarlık Rusya, Sovyet Rusya ve Günümüz Rusya Federasyonu'nun Kafkas Politikaları

Aslında Ruslar millet oluşlarını Türklere borçludurlar. Birleşmiş bir Rus devletinin ortaya çıkışı Tatarlar ve Moğollar sayesinde. Zaten Kiev Rus devletinin oluşumunda da Peçenekler ve Hazarlar çok önemli rol oynamışlardır. Moğolların 1200'lerde Batı'ya yürüyüşünde de onlara direnenlerin başında Peçenekler gelmekteydi.

Bu Rus milletinin ilk oluşum dönemidir. Ancak daha sonra 18. yüzyılda Petersburg'a giden Alman bilim adamları Norman Teorisini ortaya atmışlardır. Buna göre Normanlar (Varangianlar) antik Rusya'nın kurucularıdır. Buna göre 4. İvan'a kadar Rusları yöneten hanedanlık Varagian prenslerinden Riurik'in soyundan gelmektedir. İvan'la beraber Riurikler biter. Korkunç İvan bir cinnet anında kendi oğlunu da öldürmüştür. Böylece Riurikler soyu da bitmiş olur. İvan'ın damadı ise zaten bir Tatar idi.

Fakat şunu da söylemek gerekir ki İvan 1500'lerin başında Kazan'a ve Astarhan'a girdiğinde Tatarlar onu bir Rus Çarı olarak değil de kendi hakanları olarak karşılamışlardı. O raddede ki Beş Kardeş bugün Kremlin'deki ünlü Beş Kubbeli Kiliseyi İvan'a bir minnet borcu olarak yaptırırlar.

Daha sonra gelen Romanov sülalesi tamamen başka bir Rus Devletini gündeme getirmiştir. 1. Petro ile birlikte Norman Teorisi ortaya atılır. Ruslar "Biz Batılıyız, Asyalı değiliz. Türklükle alakamız yoktur." demeye başlarlar. Petro'nun oluşturduğu "Bilimler Akademisine" davet ettiği Alman bilim adamları bu Norman Teorisini geliştirmişlerdir. Bu sayede Petro bir "kara" devleti olan Rusya'yı bir deniz devletine dönüştürmek, sıcak denizlere çıkmak istemektedir. Güney'e inememektedir çünkü burada güçlü bir devlet vardır. Batı'ya gitmek istediğinde ise o dönemde İsviçre kralı 12. Karl ile savaşmak zorunda kalır. Karl yenilince Osmanlıya sığınmak zorunda kalır. Ruslar en sonunda Avrupa'nın kuzeyine, Baltık Denizi'ne çıkarlar.

Fakat Baltık Denizi de jeo-politik ihtiyaçlarını karşılamaz. Bunun üzerine Güneye, Karadeniz'e yönelir, Azak'ı işgal eder ve orada bir kale kurar. 1723-

26 senesine kadar Petro bir Kafkas seferi yapar ve Derbent ve Bakü'yü ele geçirir. Bu dönem Sefevi Devletinin dağılma dönemidir. Osmanlı-Sefevi çekişmesi yüzünden Sefeviler çöküş dönemimde kuzey bölgelerini Ruslara bağışlar ve onlarla ittifak yapar. Bu olay, iki kardeşin çekişmesinden toprakların bir başka devlete peşkeş çekilebileceğini gösterir. Bundan ders almak lazımdır. Sonrasında Nadir Şah (1736-1747) ile bir toparlanma yaşanır ve bu topraklar tekrar geri alınır. Nadir Şah öldürüldükten sonra tekrar bir derebeylikler dönemi başlar. Bu dönemde Osmanlı da zayıflamıştır.

Aynı zamanda I. Petro'nun ölümüyle birlikte Rusya'da da karışıklıklar başlar. Yönetim kavgaları yüzünden "Güney" meselesi ertelenir ve meseleye çok fazla ilgi gösterilemez. Ama bu durum Rusya'nın Güney'den vazgeçtiği anlamına gelmez. 18. yüzyıl sonlarında 19. yüzyılın başlarında Rusya Güney meselesini tekrar ele alır. Çarlık Rusya tekrar Kafkaslara doğru ilerleyişe geçer. Bu konuda çeşitli projeler vardır. Petro döneminde Hindistan'da bulunan Ermenilerin Kafkaslarda toplanarak Gregoryen Kilisesi etrafında Rusya'ya bağlı bir Ermeni Devleti kurulması önerilir. Petro ise bölgede yeterli sayıda Ermeni nüfusu olmadığını görerek bu projeyi uygulamadı. Ancak 19. yüzyılda Kafkaslarda Hristiyan Gürcülere güneye kadar uzanan bir bölgeyi "barbarlardan" (Müslüman Türklerden) alarak Hristiyan bir Gürcü devleti kurulmasını gündeme getirir ve 1798'de Gürcülerle anlaşma yapılır. Bu sayede Gürcüler Azerbaycan Hanlıkları üzerine bir yürüyüş başlatırlar.

Burada şuna dikkat etmek gerekir ki Rusya'nın Balkanlara inışı ile birlikte Pan-Slavizm hareketi başlar. Yunan isyanı bir Rus generali (General İspinati) ile başlar. Osmanlının Balkanlarda çöküşü Rusya'nın bu Pan-Slavizm sayesinde Kafkaslarda ise bir başka politika "Hristiyan Hamiliği" politikasını izler ve Güney'e iniş bu şekilde tamamlanır. 1828'de Güney Kafkasların işgali tamamlanır. Rusya başta Tebriz olmak üzere Güney Azerbaycan'ı işgal eder. O dönemde İngiltere Kaçar Hükümdarlığı'na 2 milyon ruble altın para yardım ederek Güney Azerbaycan'ın İran'ın elinde kalmasını sağlar. Bu sayede Hindistan yolunu da güvence altına alırlar.

Osmanlı-Sefevi çekişmesi yüzünden Sefeviler çöküş dönemimde kuzey bölgelerini Ruslara bağışlar ve onlarla ittifak yapar. Bu olay, iki kardeşin çekişmesinden toprakların bir başka devlete peşkeş çekilebileceğini gösterir. Bundan ders almak lazımdır.

Osmanlının Balkanlarda çöküşü Rusya'nın bu Pan-Slavizm sayesinde. Kafkaslarda ise bir başka politika "Hristiyan Hamiliği" politikasını izler ve Güney'e iniş bu şekilde tamamlanır.

Burada sözü edilen "İran" coğrafi bir addır çünkü o dönemde İran Türkler, yani Kaçarlar tarafından yönetilmekteydi. Egemen güç Türklerdir. Güney Azerbaycan İngiltere'nin bu girişimi ile bugün İran'ın topraklarında kalmıştır.

Ermeni, Yunan problemleri, isyanları hep Rusya'nın bu Hristiyanların korumacılığına soyunması ile ortaya çıkmıştır. Bilindiği gibi ilk Yunan-Ortodoks delegasyonu kurulmasına Yunanlılar iştirak etmemiştir. Ruslar, Prusya ve diğer Avrupa devletleri toplanarak Yunanistan'da bir krallık kurulmasını sağlamışlardır. İlk Yunan Kralı da bir Alman olan Otto'dur ve daha sonra gelen krallar da bu soydandır.

Elbette Çarlık Rusya'nın yayılmacılığı bunlarla sınırlı kalmamış, Kars'a, Trabzon'a kadar da uzanmıştır. Girilen bu topraklar Ermenilere, Rumlara veya Gürcülere verilmiş değildir. Buralar

belli idari bölgelere ayrılırlar ve hepsi Rus topraklarıdır. Özerklik söz konusu değildir.

Ardından 1917'de iki devrim birden oluyor. Önce şubat ayında burjuva ihtilali oluyor ve Menşeviklerle koalisyon yaparak iktidarı ele geçiriyorlar. Daha sonra Bolşevikler askeri darbe ile iktidarı ele geçiriyorlar. Devrim ile birlikte Bolşevikler Rusya'da yaşayan bütün halklara kendilerini yönetme hakkı vereceklerini deklare ediyorlar. Bolşevikler o dönemde sadece Moskova ve çevresi ile Petersburg ve bazı diğer yerlere hâkimdirler. Bütün Rusya'ya hâkimiyet kuramadıkları için bağımsızlık hareketleri de başlar. 18 Mayıs 1918'de Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan eder. Ömrü 23 ay sürmüştür. O dönemde Azerbaycan toprakları 114 bin kilometrekaredir. Osmanlı en zayıf döneminde Azerbaycan'ın kurtuluşu için Nuri Paşa ve Kafkas Ordusu ile yardım etmiştir ve Azerbaycan Türkleri bu yüzden Anadolu Türklerine minnettardır. Kurtuluş Savaşı'nda da Azerbaycan ve diğer Türk toplulukları Anadolu'daki kardeşlerine yardımcı olmuşlardır. Anadolu'ya yapılan bu yardımlar daha sonra Sovyet yönetimi tarafından Müsavat Hükûmetine karşı bir suçlama olarak kullanılmıştır.

Bolşevikler iktidara geldiklerinde daha iktidarları tam oturmadığı için Rusya sınırları içerisinde yaşayan halklara bir bağımsızlık vermiş gibi gözükmüşlerdir. Azerbaycan devleti bu dönemde alfabe değişikliği yapıyor. Türkiye'de konsolosluk açıyor. O dönemde bir "millî hükûmet" oluşuyor gibi gözükmektedir. Ancak 1924'te

durum değişmeye başlıyor. Nitekim Azerbaycan liderlerinden Neriman Nerimanof oğluna yazdığı bir mektupta “artık bu Bolşevizm’in eskisi gibi olmadığını, tamamen mahiyet değiştirdiğini, işgalci bir siyasete dönüştüğünü” yazmaktadır. Nitekim Lenin de ölünce ve ardından Stalin, yönetimi tam olarak ele geçirince bağımsızlık diye bir kavram gündemden tamamen kalkar. Şunu da söylemek gerekir. Bu ideolojik gelişmeler yaşanırken Sovyet Rusya, Türkiye Cumhuriyeti ile diğer Türk Devletleri arasındaki bağın kopması için büyük planlar yapmaktaydı.

Takip eden dönemlerde görülecektir ki Çarlık Rusya ile Sovyet Rusya’nın politikaları arasında bir fark yoktur. Türkiye ile Türkler arasındaki ilişkiyi kesmek için atılan ilk adımlardan biri, Zengezur’un, tamamen Türklerin yaşadığı bu toprakların Ermenistan’a hediye edilmesidir. Bu da Lenin zamanında olmaktadır. Hatta şunu söylemek mümkündür. Bolşevikler iktidara geldiklerinde aldıkları ilk kararlardan bir tanesi Türkiye ile Ermenistan meselesine ilişkin olmuştur ancak sonra tepkilerden çekinerek bundan vazgeçmişlerdir.

Burada Lenin’in Türkiye’ye yakın olduğuna dair düşünceler doğru değildir. Lenin iktidarını idealize etmek doğru olmaz. Lenin iktidarı askeri darbe ile ele geçirmiştir. Bundan sonra Rusya’da yaşayan halkları kendi tarafına çekmek için, Tatarları, Kırım, Kafkas Türklerini yanına çekmek için kendi kendilerini yönetme haklarını tanyacağını deklare etmiştir. Daha sonra bundan

da vazgeçmiştir. Hatta bir başka örnek verecek olursak, Almanlar “Nazi Kampları” uygulamasını Ruslardan öğrenmişlerdir. Bu kamplar ilk olarak 1918 yılında Bolşevikler tarafından Kuzey’de Sovyet adalarında kurulur. Muhalifler bu kamplara gönderilir.

Azerbaycan işgalinden önce Bolşevikler sınırı haber vermeden geçtiler ve bu arada Azerbaycan parlamentosunda tartışmalar yaşanmaktadır. Azerbaycan’daki Müsavat Hükûmeti Bolşeviklerin ülkeye girmelerine karşı çıkmaktadır. Bolşevikler

Takip eden dönemlerde görülecektir ki Çarlık Rusya ile Sovyet Rusya’nın politikaları arasında bir fark yoktur. Türkiye ile Türkler arasındaki ilişkiyi kesmek için atılan ilk adımlardan biri, Zengezur’un, tamamen Türklerin yaşadığı bu toprakların Ermenistan’a hediye edilmesidir. Bu da Lenin zamanında olmaktadır.

O dönemde Çarlık Rusya yöneticilerinin açıklamalarına göre 1828 ile 1914 arasında Kafkaslara 1 milyon Ermeni yerleştirilmiştir. O dönemlere ilişkin çok ayrıntılı nüfus istatistikleri vardır ve ne yazık ki bu istatistikler Türkiye’de çok fazla incelenmemektedir.

ise “Biz Bakü’ye girmeyeceğiz, Anadolu halkına destek olmaya gideceğiz, ancak Müsavat Hükûmeti bizi engelliyor.” diye propaganda yapmakta idiler. Bunun üzerine Müsavat Hükûmeti iktidarı Bolşeviklere devretmek zorunda kalır. Azerbaycan Cumhuriyeti değişmiyor, ordu, siyasi partiler değişmiyor, kapatılmıyor. “Sadece komünistler iktidara gelecek.” deniyor ve anlaşma sağlanıyor. Bu anlaşmadan yarım gün sonra Bolşevikler Bakü’ye giriyor. Siyasi partiler lağvediliyor ve M.E. Resyülzade kaçmak zorunda kalıyor. Müsavatçıların bir kısmı öldürülüyor, diğerleri tutuklanıyor. Benzeri şeyler Gürcülere de uygulanıyor ama en fazla baskıyı Türkler görüyor. Bakü’ye giren Sovyet ordusuna mukavemet gösterilmiyor. Ancak daha sonra durum anlaşılınca Gence’de işgale karşı isyan çıkıyor. Bu isyana katılanların hepsi Bolşevik ordusu tarafından acımasızca katlediliyor.

Öte yandan Türkiye ile iyi ilişkiler kuruluyor gözükse de Nahçıvan ile Azerbaycan arasındaki 42 km²’lik toprağı Ermenistan’a veriyorlar. Kars ve Moskova Anlaşmaları olmasaydı bugün Nahçıvan Azerbaycan toprağı olmayacak,

Türkiye ile doğrudan bağlantı kalmayacaktı. Bir başka şey daha var. O dönemin Azerbaycan’daki komünist yetkilileri Moskova’ya telgraf çekerek sözü edilen toprakların Ermenistan’a verilmesinin doğru olmayacağını söylemişlerdir. Fakat Sovyet Dışişleri Bakanlığı ve özellikle Çiçerin bu toprakların Ermenistan’a verilmesi politikasından vazgeçmezler. Bütün bunlar Türkiye’nin çevresindeki topraklarda Türk-Müslüman nüfusu azaltmak ve Hristiyan nüfusu artırmaktır.

O dönemde Çarlık Rusya yöneticilerinin açıklamalarına göre 1828 ile 1914 arasında Kafkaslara 1 milyon Ermeni yerleştirilmiştir. O dönemlere ilişkin çok ayrıntılı nüfus istatistikleri vardır ve ne yazık ki bu istatistikler Türkiye’de çok fazla incelenmemektedir. Ancak bu 1 milyon yeni Ermeni’ye rağmen bölgedeki Ermenilerin oranı Türklerle nazaran 1/3’ü geçmemiştir. Bu demografiyi değiştirme, Ruslaştırma politikaları çok da tutmamıştır ama hem Çarlık hem de Sovyet Rusya tarafından uygulanmıştır. Zaten Sovyetlerde Komünist Parti’nin kilit görevlerinde hep Rusların olması gözetilmiştir. Mesela Azerbaycan’da birinci sekreter Azerbaycanlı olmuşa ikincisi mutlaka Rus olmuştur. Stratejik noktalar hiçbir zaman

Türklere verilmemiştir. Burada bir Türk-Müslüman ayrımı yapmak gereksizdir çünkü Müslümanlar zaten Türklerdir.

Sovyet adamı yetiştirirken de kritik yerlere yerleştirilenlerin mutlaka Rus olmayanların belli bir noktaya gelmesi için “enternasyonalist aileden” olmasına dikkat ediliyordu. Eşinin, annesinin tercihen Rus veya başka bir milletten olmasına dikkat edilirdi. Burada özellikle Azerbaycanlı kadınlar için bir not düşmek gerekir ki, Azerbaycanlı erkekler başka milletlerden kadınlarla evlenirken Azerbaycanlı kadınlar evlenmemiştir. Bunun da sebebi Azerbaycan’ın yüksek bir kültürü, dili, geçmişi olmasıdır. Tarihlerine sahip olan aydınlar vardı. Erkeklerin kariyer yapma hürsü daha yüksek olduğu için onlar başka milletlerden insanlarla evlenme konusunda kadınlar kadar dikkatli olmamışlardır. Ancak ne yazık ki son dönemlerde bu durum da değişmektedir. Ayrıca yüksek kültürü ve tarihi sebebiyle Sovyetler döneminde Azerbaycanlı yöneticilerde vatanseverlik ve dil sevgisi oldukça yüksekti. Sovyet döneminde her ne kadar millî bilinç yok edilmeye çalışılsa da ve Stalin döneminde bu en yüksek noktaya ulaşsa da, Kruşçev dönemindeki çok az bir ılımlılaştırma bile Azerbaycanlı aydınların tekrar millî meselelere odaklanmalarını sağlamıştır. Bu da Azerbaycan’da millî kültürün ne kadar geliştiğinin bir göstergesidir.

Bir de 1930’larda yaşanan büyük soykırım döneminden söz etmek gerekir. Burada sadece millî aydınlar değil, komünist olsa bile içinde birazcık vatan sevgisi, Türk düşüncesi taşıyan baskı altına alındı ve cezalandırıldı. Siyasi görüşleri, partisi hiç dikkate alınmadan, içinde biraz Turancılık, Türkçülük olan herkes katledildi, sürüldü. Bu bir iktidar kavgası değildi. Bu bir Sovyetleştirme, Ruslaştırma politikasına karşı duran ideolojisi komünist, sosyalist, liberal, solidarist ne olursa olsun herkesin katledilmesi idi.

Aynı dönemde Rus, Ukrayna, Gürcü gibi halklarda da benzeri şeyler vardı. Ermenilerde ise çok az var. Fakat Türklere, Müslümanlara söz konusu olduğunda bu katliamlar iki misline çıkmaktadır. Birincisi Türk oldukları, ikincisi Müslüman oldukları, üçüncüsü bu halkların kendilerini Moskova’ya tam olarak bağlı hissetmedikleri, içlerinde bağımsızlık duygusu taşıdıkları için. Öte yandan merkezi

Topraklarda kendi politikasını uygulamak için geleneksel Kazak göçebe yaşam biçimi çöktürüldü. İnsanların yüzde ellisi katledildi. Başka topraklara göçmek isteyen Kazaklar da “yamyam” gibi gösterilerek katledilmeleri vacip sayıldı.

Moskova'nın çevresinin genişlemesi, oradaki Müslüman nüfusun azaltılması için de bu bölgelerde yapılan katliamlar çok daha fazladır.

Türlere yapılan katliamlar diğer milletlere yapılanlardan çok daha fazladır. Mesela Kazakistan'da o dönemde sadece sürgünlerle yetinilmedi. Belli bir aydın kısmının katledilmesiyle de yetinilmedi. Topraklarda kendi politikasını uygulamak için geleneksel Kazak göçebe yaşam biçimi çökertildi. İnsanların yüzde ellisi katledildi. Başka topraklara göçmek isteyen Kazaklar da "yamyam" gibi gösterilerek katledilmeleri vacip sayıldı. "Kolektifleşme süreci" 1927'lerde başlatılarak Ahıska Türklerine de aynı uygulamalar yapıldı. 1930'larda aydınların katledilmesi ile "represiya" (baskı) dönemi başlatıldı. 1940'larda ise 2. Dünya Savaşı bahane gösterilerek Kafkaslarda ve Kırım'da toplu sürgünler yapıldı. Bahane "Nazilerle işbirliği" yapmak idi. Oysa o dönemde Kırımlıların çoğu Nazilere karşı Sovyet ordusunda savaşıyordu. Askerden dönenler ailelerinin sürüldüğünü öğrendi, ardından kendileri de sürüldü. Sürgüne gönderilmesi unutulmuş iki-üç köyün ahali ise Azak Denizi'nde boğularak öldürüldü. Diyelim ki Kırım için bir Nazi iş birliği bir bahane oldu, Ahıska Türkleri için bu da söz konusu değil. Burada amaç Türkiye sınırına yakın bölgeleri Türksüzleştirme politikasıdır. Diyelim ki olağanüstü şartlarda ülkeler bu tür sürgün kararları alabilirler. Bu durum Osmanlıda da, 2. Dünya Savaşı sırasında ABD'de de uygulanmıştır. Ancak Sovyetler bunu soykırıma dönüştürmüştür. İnsanlar hayvan taşıma vagonlarına yüklenerek günlerce haftalarca pisliklerini de buldukları yerde yapmak zorunda bırakılarak, nereye gittiklerini bilmeden sürgüne gönderilmiştir.

Aynı dönemlerde Türkiye'de birilerinin ellerinde orak-çekeçli bayraklar alarak Sovyetlere yakınlaşılması gerektiğini söyleyenler için "keşke olmasaydı" demek geliyor insanın içinden ancak tarihte "keşke olmasaydı" yoktur. Belki o dönemde Sovyetler Türkiye'yi işgal etseydi o zaman o orak-çekeçli bayrağı sallayan insanlar Afganistan'ın ve daha önce Azerbaycan'ın başına gelenleri de anlayabilirdi. Azerbaycan'ın Sovyetler tarafından işgal edilmesinden sonra ilk katledilenler arasında aslında Sovyetleri ülkeye davet eden komünistler vardı. Mesela o zaman Komünist Parti sekreteri Neriman Nerimanof bir süre sonra Moskova'ya çağrılır ve nasıl öldüğü bugün bile bilinmemektedir. Rus Devleti politikasını oluştururken karşısındakinin fikrinden daha çok etnik kimliğine dikkat eder. O yüzden Rusya nereye gitmişse orada mutlaka etnik sorunlar vardır. Bunun "Rus halkı" ile bir ilgisi yoktur. Aslında Rus halkı, köylüsü tıpkı Anadolu köylüsü gibi iyi, misafirperver insanlardır. Zaten Avrasya politikası da bu iki milletin birbirine benziyor olmasından kaynaklanmaktadır. Ama bu politikalarda Rus siyasetçilerin hasta zihniyetini görmekteyiz.

Günümüzde Rusya'nın Kafkas Politikası

Bugün Rusya Federasyonu'nun Kafkaslar politikası daha önceki dönemlerden farklı değildir. Çünkü Rusya'ya göre Kafkaslar elden çıkarsa Rusya dağılır. Değil Kuzey Kafkasları, Güney Kafkasları da mutlaka elinde tutmak ister. Bu açıdan Rusya'nın 2009 yılında Gürcistan meselesinde olduğu gibi, bir başka ülkenin topraklarına girerek hiç çekinmeden orantısız güç kullanabildiğini görüyoruz. Ermenistan'da da hala birlikleri vardır. 102. Üs hala orada durmaktadır. Ermenilere silah ve askeri yardım yapılmaktadır. Sovyetler ile karşılaştırıldığında fark sadece şudur: Rusya

Federasyonu bugün eski Sovyetler kadar güçlü değildir. Herhangi bir savaşta ortaya çıkan maddi kayıpları, maliyetleri karşılamakta zorlanmaktadır. O yüzden Türkiye gibi bir ülkeye saldırması söz konusu değildir. Elbette askeri güç ve teknoloji, nükleer güç bakımından Rusya Türkiye'den çok üstündür. Ama yine de bir savaş göze alması çok zordur. Deniz kuvvetleri de eskisi kadar güçlü değildir. Karadeniz donanmasını yenileyebilirse belki o zaman başka bir program uygulayabilir. Rusya belki "Mavi Akım" projesinin güvenliğini sağlamak bahanesiyle Karadeniz'de daha güçlü olması gerektiğini ileri sürebilir. Rusya'nın Türkiye karşısındaki üstünlüğü esasen füze sistemi iledir.

Bugün şunu sormamız gerekir: "Gelecek için ne söyleyebiliriz?" Dugin'in Avrasyacılık yaklaşımında belirttiği gibi Rusya'nın Avrasya politikasının önündeki en önemli engel Türkiye'dir. Ona göre Turancılık dâhil, Türkiye'nin bu bölgedeki girişimlerini engellemek gerekir. Bunun için gerekirse bölgedeki Türk soyluları da birbirine düşürmek olabilir. Dugin'in Avrasyacılığını savunanların bunu duymaları gerekir. Rusya'daki Avrasyacılar ise çok daha farklı ve köklüdür. Bu Avrasyacılık Rusya ve Türkiye başta olmak üzere bu bölgedeki bütün milletlerin, Türk ve Slav halklarının daha eşit bir işbirliği içerisinde olmalarını öngörmektedir. Ukrayna, Belarus, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, Azerbaycan ve diğer Kafkas Cumhuriyetlerinin yer aldığı bir Avrasyacılık. Rus veya Türk egemenliğindeki bir Avrasyacılık başarısız olur. Burada eşit bir Avrasyacılıktan söz ediyoruz. Bu gerçek Avrasyacılıktır. Türklerin Türk birliğini, Rusların Slav birliğini düşünmeleri gayet normaldir. Ancak istikrarın olabilmesi için bunlar arasında çatışma değil, iş birliği olması gerekir. Gerekirse büyük sorunları bir kenara bırakarak Türkiye ile Rusya ekonomik işbirliği yapmalıdır.

Rus veya Türk egemenliğindeki bir Avrasyacılık başarısız olur. Burada eşit bir Avrasyacılıktan söz ediyoruz. Bu gerçek Avrasyacılıktır.

İslam artık Rusya'nın içlerine kadar girmeye başladı. Rusya şunu anlamalı: Rusya'nın demografik yapısı değişiyor. İslam nüfusunun oranı giderek artmaktadır. Buna göre Rusya bir Ortodoks memleket olduğu kadar bir İslam memleketidir. İslami meselelerde daha hassas davranması gerekmektedir.

Ancak şu anda Rusya, askeri gücünü değil ama siyasi otoritesini kaybetmiştir. Rusya'daki siyasiler eski "süper güç" anlayışından vazgeçmek zorundadırlar. Eskiden Rusya elinde büyük silahlar olan "olgun bir adama" benziyordu. Herkes ondan hem korkuyor hem de ona saygı duyuyordu. Şimdi ise yine "elinde büyük silahlar olan şımarık bir çocuğa" benziyor. Herkes korkuyor ama kimse saygı göstermiyor. Bölgede yayılmacılık ve ayrımcılık/bölücülük politikalarından vazgeçip iş birliğini öne çıkarması gerekiyor. Bu sadece Kafkas ülkeleri ile değil Ukrayna ile olan meselelerde de böyle olmalı, Belarus'la da ilişkilerde böyle olmalı.

Sonuç

Rusya, Çeçenistan-Gürcistan müdahaleleriyle Kafkaslarda sorunları kendi açısından bitirmiş değildir. Mesela, Çeçenistan'a müdahalesi sonucunda oradaki hareketin radikalizme dönüşmesine sebep oldu. İlk zamanlarda milli karakterde olan hareket, başka hareketlerin sürece katılmasıyla, bu deyimini kullanmak istemesek de, "radikal İslamcıların" devreye girmesiyle Çeçenistan'daki hareketin karakteri değişti. İslam artık Rusya'nın içlerine kadar girmeye başladı. Rusya şunu anlamalı: Rusya'nın demografik yapısı değişiyor. İslam nüfusunun oranı giderek artmaktadır. Buna göre Rusya bir Ortodoks memleket olduğu kadar bir İslam memleketidir. İslami meselelerde

daha hassas davranması gerekmektedir. İslam'ı engellemekle sorunların önüne geçilemez. Sadece İslam'ı radikalleştirir. Rusya bunu göremiyor. Benzeri sorunlar Türkiye'de de var. Eski imparatorluklar ortaya çıkan bu değişiklikleri kavramakta zorlanıyorlar. Siyasiler hala eski emperyal düşünceden vazgeçemiyorlar. İstediklerini yapabileceklerini sanıyorlar. Belki askeri güçleri farklıdır. Ancak, diğer halkların isteklerini askeri yöntemlerle yok edemezsiniz, bu şekilde yönetemezsiniz. İktidar olmak halkı yok etmek değil, yönetmektir. Rusya bunu anlamak zorundadır.

MÜTAREKE DÖNEMİ KIRIM SÜRGÜNLERİ¹

*Ülkelerin izledikleri politikalar
coğrafyalarında gizlidir.
Napolyon Bonaparte*

YRD. DOÇ. DR. BERNA TÜRKDOĞAN UYSAL*

Giriş

Darwin'den etkilenecek geliştirdiği Devlet Evriminin Organik Teorisi adlı teziyle siyasî coğrafyanın kurucusu kabul edilen Ratzel (1844-1904)'in ortaya koyduğu "Hayat Sahası" (*Lebensraum*) teorisi daha sonra Batılı sömürgeci devletler tarafından yayılcı siyasetin bilimsel gerekçesi olarak kullanılmıştır. Devleti yaşayan bir organizma olarak gören ve her yaşayan organizma gibi devletin de beslenmeye ihtiyacı olduğunu söyleyen Ratzel, devletin beslenmesinin ancak yeni sahaların ilhâkıyla söz konusu olabileceğini iddia etmiştir. Kendisinden sonra gelen ve jeopolitik terimini ilk defa kullanan Kjellen (1864-1922), daha sonra geliştirilecek olan kara, hava ve deniz jeopolitiğinin teorik zeminini hazırlamışlardır.

Mademki devletlerin gücünü yeni sahalar üzerinde kuracakları hâkimiyet belirleyecektir; *Devletlere bu yarış içinde görelî üstünlük sağlayacak bölgeler nereleridir?*

* Akdeniz Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Gönlünde bütün bir Türk Dünyasını taşıyan ve ayak izlerini Turan coğrafyasının üç köşelerine bırakan değerli araştırmacı Berna Türkdoğan Uysal çok genç yaşta, 2013 yılında Hakk'a yürüdü. Belki her ölüm erkendir ama bu "çok erken" oldu. Bu vesileyle kendisini bir kez daha rahmetle anıyoruz, aziz hatırasını yaşatmak için en son çalışmalarından birisini yayınlıyoruz.

Tarih boyunca mücadelelere sahne olmuş bir coğrafyada yaşamının getirdiği sorumlulukla, Henry Kissenger'in dediği gibi "dünyanın merkezi Türkiye" varsayılmaktadır.

Bu bölgelerde hâkimiyet en üst seviyede nasıl kurulabilir? Ve kurulan bu hâkimiyet nasıl korunabilir? soruları kara, hava ve deniz jeopolitiğinin, devlet politikalarını doğrudan etkileyen bir unsur olarak gelişmesine yol açmıştır.² Bu politikanın yürütülmesi için de jeo-stratejiler geliştirilmiştir. Bu stratejiler içinde Karadeniz'in dolayısıyla Türkiye'nin jeopolitik konumunu anlamak oldukça önemlidir. Tarih boyunca mücadelelere sahne olmuş bir coğrafyada yaşamının getirdiği sorumlulukla, Henry Kissenger'in dediği gibi "dünyanın merkezi Türkiye" varsayılmaktadır.

Bu coğrafyada yaşamının tarihî sorumluluğu vardır. Bu sorumluluk çerçevesinde, tarihî gerçekleri bilmenin önemini Mim Kemal Öke'nin şu sözleriyle açıklayabiliriz. "Tarih kaynağı bilinmeyen

*bir nehirdir ki, insanın yeryüzündeki hayatının başlangıcıdır. İşte, yatağı zaman olan bu nehir, müşahhas (somut) ve belli kanunlara dayanarak hâl'e (şimdiki zamana) kadar akıyor. Ve geçmişten şimdiye kadar akan bu nehir, bilinen ve müşahhas bir geleceğe devam edecek. Bu durumda insan fikren ve felsefi olarak o yatakta akan tarihin değişmez kanunlarına müdahale edip, onları gereği gibi tanıyabilse, öylece bu zamanı ve dolayısıyla geleceği bilecek... bu tahminden sonradır ki, tarihin bu yatağına müdahale edebilir. Bunu bilen bir tarihçi yalnız kendini, geçmişini ve hâlini değil, belki o kanunlara dayanarak kendi geleceğini ve beşer toplumunu istediği şekilde yönlendirir... XVII'nci yüzyılın sonlarından itibaren tarihi bu mânâda anlamaya başlayan emperyalist Batı dünyası, tarih bilmeyen toplumları çok kolay sömürmenin, hatta yönetmenin yolunu bulmuşlardır."*³

İstanbul, Marmara, Çanakkale Boğazları, Karadeniz'i sıcak denizlere bağlayan bir su yoludur. Türkiye, Batı Avrupa, Ortadoğu, Afrika ülkelerinin Rusya ve Doğu Avrupa'yla ticareti, ekonomisi için önemli bir konumdadır. Örneğin, Boğazlar kapatılırsa Bulgaristan, Romanya kıta içi devlet olur. Rusya'nın tüm ilişkileri Boğazlar yoluyla gerçekleşiyor. Akdeniz askeri varlığının devamı Boğazlarla sağlanıyor. Genel ya da bölgesel bir savaşta Rusya'nın başarısı Akdeniz'e, Boğazlara bağlıdır.⁴ Bu çerçevede Rusya için Karadeniz'de üs konumunda bir hayat sahasına ihtiyaç vardır. Bu bölge Kırım'dır. Bu nedenle, Kırım'a Rusya'nın vassalı olacak bir grubun yerleştirilmesi önemlidir. Bu hedefle Rusya tarafından bölgede sürgünlerle birlikte soykırıma uzayan bir süreç de başlamıştır.

Kırım ve Kafkasya'nın jeopolitik konumu, bölgedeki kuvvetlerin birbirleriyle mücadelelerinde ihmal edilmeyecek derecede mühimdir. Geniş Kıpçak stepleri ile Slav memleketlerinin Karadeniz'e ve Akdeniz havzasına açılmasının tek yolu Kırım'ın elde tutulmasına bağlıdır. Kırım böyle bir amaç için tek üstür. Kafkasya'daki Rus komutanı General P. Tsitsionov, Gürcistan'ın stratejik olarak elde bulundurulmasını emniyete almak için doğuda Hazar Denizi, güneyde ise Aras istikametinde ilerleyerek, Azerbaycan hanlıkları üzerindeki denetimi genişletmek gerektiğini düşünüyordu. Amaç, ilhaktan ziyade Rusya'ya vassal bir durum yaratmaktı. I. Petro, Rusya'nın Doğu siyasetini şöyle ifade ediyordu; "Mümkün olduğu kadar İstanbul'a ve Hindistan'a yaklaşmak, buralara hükmeden dünyanın hakimi olur. Bu nedenle, kah Türklere kah İran'a karşı sürekli savaşlar yapmak, Karadeniz'de deniz inşaat tezgahları yapmak, bu denizle Baltık Denizi'ni ele geçirmek, İran üzerinden Basra Körfezi'ne kadar nüfuz etmek, mümkünse Suriye üzerinden doğunun eski ticaretini yeniden tesis etmek ve Hindistan'a kadar ilerlemek".⁵

I. Petro,
Rusya'nın Doğu
siyasetini şöyle
ifade ediyordu;
"Mümkün olduğu
kadar İstanbul'a
ve Hindistan'a
yaklaşmak,
buralara
hükmeden
dünyanın hakimi
olur.

Göç ve soykırım kavramları Kırım denince akla gelen terimlerdir. Bunlara kısaca değinecek olursak; insanlık tarihi kadar eski olan "göç kavramı" genel olarak, insan ve insan topluluklarının buldukları bölgelerden, geçici veya sürekli olmak üzere başka bölgelere gitmeleri ve yerleşmeleri suretiyle meydana gelen "yer değiştirme hareketi"dir. Göç coğrafi bakımdan bir iskân ünitesinden ayrılan kişilerin, başka bir yerde hayatlarını devam ettirmeye karar vermeleriyle ve bu kararı uygulamalarıyla ortaya çıkan hadisedir. Bu yer değiştiriş, coğrafi mahiyette bir süreklilik olup sosyal ilim alanında çalışanların çeşitli kriterler kullanarak tespit ettikleri köy ve şehir gibi iskân üniteleri arasında ortaya çıkan nüfus alışverişidir. Göç olayının gerçekleşmesi için, hareket mesafesi olarak iki iskân ünitesi arasında eylem tamamlanmalıdır.⁶

Soykırım; ırk, milliyet, etnik ve din farklılıkları nedeniyle insan gruplarının yok edilmesidir. Bu suç direkt olarak bir hükümet tarafından veya onun rıza göstermesi ile işlenebilir. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu dünyada soykırım suçunu

Hatta, İmparatoriçe II. Yekaterina'nın kocası ve dönemin en önemli devlet adamı olan Grigoriy Potyomkin tarafından Kırım'a İngiltere'den getirilecek suçluların iskân edilmesi bile teklif edilmişti.

önlemek ve cezalandırmak için 1948'de Soykırım Sözleşmesi'ni kabul etmiş ve Türkiye de bu sözleşmeye 1952 yılında taraf olmuştur.

“O, eskiden bir Rus'tu belki, bir Fransız, Türk, Prusyalı, ya da belki İtalyan, ama öbür uluslardan olmanın bütün ayartıcılığına rağmen, bir İngiliz'dir şimdi.” Görüldüğü gibi, devletini değiştirme fırsatı eline geçen çoğu insan, devleti yabancı bir milliyeti temsil etmedikçe, “devletini” değiştirmez. Devletin gücünü arttırma konusunda hiçbir şey milliyet ilkesinin başarısı kadar önemli rol oynamamıştır.⁷

2.Rusya'nın Bölgedeki Hâkimiyeti

Rusya'nın ekonomik gelişmesi özellikle demir yolu yapımında 1860'lı yıllardan itibaren gelişme göstermiştir. Orta Rusya'nın endüstri bölgelerine hizmet etmek için Moskova'dan uzanan demir yolları Odesa ve Rostov gibi tarım bölgelerini

Karadeniz ile birbirine bağladı. Kafkaslarda 1883'te açılan Bakü-Batım demiryolu ile de Hazar Denizi kıyılarındaki ana üretim merkezlerini Karadeniz'e bağladı ve böylece Rusya'nın petrol dış satımında çok büyük gelişmelere varacak yolu açmış oldu.⁸

Ruslar Kırım ve Kuzey Kafkasya'da askeri harekâtın yanı sıra kolonileştirme çalışmalarına da giriştiler. Kullandıkları metod; askeri harekât sonrası işgal edilen yerlere kaleler inşa edip Kozakları ve Rusya'nın iç kesimlerinden getirilen Rus köylüleri iskân etmekte. İlhak sonrası Kuban bölgesindeki Müslümanlar genel bir kıyıma maruz kaldılar. Bu kıyımdan kurtulan Çerkes ve Nogaylar Kuban nehrinin sol sahiline iltica ederken Nogayların bir kısmı da Ruslar tarafından Kırım Türklerinin terk ettiği topraklara yerleştirildiler. Rus ve Alman mülteciler de eklendi bunlara. Böylece 1832 yılında Kuzey Kafkasya'da tüm bölgeyi birbirine kaleler ve çiftçi Hristiyan topluluklarla bağlayan ünlü Kozak Hattı tamamlanacaktır. Ortodoks Kilisesi vasıtasıyla da bölgede Hristiyanlaştırma çalışmaları özellikle Osetlere karşı misyonerlik devam edecekti. Bu proje Güney Kafkasya'da farklı uygulandı. Rusya halkının büyük kısmının Hristiyan olmasından faydalanılarak Gürcistan 1801'de ele geçirildi. Böylece Türk ve İran sınırına gelen Ruslar, Gürcistan'da toprağa bağlı kölelik sistemini uygulayarak, Ortodoks Gürcü Kilisesini Rus Kilisesine bağladı. Rus çarına sadık papaz ve aydın bir zümre yetiştirmek için eğitim Ruslaştırıldı. Dağıstan ve

Çerkesistan kuşatılmış ve İran-Osmanlı Devletine karşı da kuvvetli bir hareket üssü sağlanmış oldu. Bölgeye Ermeniler yerleştirildi. Kafkaslardan da Anadolu'ya göçler başladı.⁹

1861'e kadarki dönemde Rusya'da serflik olduğundan, istenilen sayıda insanı istenilen yerde iskân edebilmek kolay değildi. Bu sebeple Balkanlardan İtalya ve Almanya'ya kadar ne kadar Hristiyan unsur varsa Kırım'a davet ediliyordu. Hatta, İmparatoriçe II. Yekaterina'nın kocası ve dönemin en önemli devlet adamı olan Grigoriy Potyomkin tarafından Kırım'a İngiltere'den getirilecek suçluların iskân edilmesi bile teklif edilmişti. Yani İngiltere'de ne kadar mahkûm

ve sabıkalı varsa, bunlar nihayetinde Hristiyan unsurlar oldukları için (sonradan Avustralya'da yapılacağı gibi) memnuniyetle Kırım'a yerleştirilecekler ve bu Yeşil Ada'nın "detatarizasyonu"nda rol alacaklardı!¹⁰ Bu nedenle Kırım'a Hristiyan halkların yerleştirilmesi önemliydi.

Kırım'daki hâkimiyetini sürdürmek isteyen Rusya Kazan ve Hacıtarhan (Astrahan) Hanlıkları'nı istilâsını müteakip uygulamış olduğu metotları çok daha sert ve sistematik bir tarzda tekrarlamıştır. Bunun açık sebepleri vardı: Bir kere, Kırım yarımadasının tabii şartları ve coğrafi mevkii Rusya için evvelce ilhak ettiği bütün topraklarla mukayese edilemez derecede büyük önem taşımaktaydı. Dahası, Rusya'nın İstanbul'u ele geçirme ve Akdeniz'e bir çıkış temin etme yönündeki müteakip yayılmacılık plânları için de Kırım'a sahip olmak şarttı. Kırım Tatarlarının son derece hassas oldukları dinî varlıkları kabaca tahkir edildi. Bu arada, Müslüman din adamları kisvesindeki özel yetiştirilmiş ajanlardan da faydalanıldı. Bu gibileri güyâ Osmanlı Padişahı Kırım Tatarlarını Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarına göç etmeye çağırması gibi sahte fermanlar dağıtılıyordu. Böylece, uzun yıllar boyunca devam edecek olan kitle göçleri başladı. Rusya'nın Kırım Tatarlarına yönelik siyasetinin sertleşmesine yahut liberalleşmesine bağlı olarak, bu hicret süreci bazı dönemlerde hız kazanıyor, bazen de yavaşlıyordu.

Muhaceret olgusu en yüksek derecesine 1853-1856 Kırım Savaşı'nı müteakip ulaştı. Bu dönemde Rusya idaresi savaştaki küçük düşürücü mağlubiyetini Kırım Tatarlarının "ihanetine" bağlama gayretine girerek, onlara karşı baskılarını şiddetle

**Kırım yarımada-
sının tabii şartları
ve coğrafi mevkii
Rusya için evvel-
ce ilhak ettiği
bütün topraklarla
mukayese
edilemez
derecede
büyük önem
taşımaktaydı.**

arttırdı. Neticede, bazı hesaplamalara göre Kırım Hanlığı devrinde nüfusu yaklaşık iki milyon olan Kırım Tatar halkının sayısı 1897'de 186.000'e düşecekti. Bu rakam Kırım'ın toplam nüfusunun ancak % 34'üne tekabül etmekteydi. 1921-1922 yıllarında Kırım'da yaşanan açlık felâketi 100.000 kişinin canına mal oldu ki, bunların % 60'ından fazlası Kırım Tatarıydı. Bu ağır şartların yaşandığı dönemde, başında Veli İbrahim'in bulunduğu Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti hükûmeti Kırım Tatarlarının millî partisi olan «Millî Fırka»nın eski mensupları ile sıkı irtibat ve yardımlaşma içinde olduktan başka, bu kimseler hükümette muhtelif vazifeler de almışlardı. Söz konusu kadrolarla Kırım'ın millî kültürü ve ekonomi sahalarında belirli bir başarıya erişildi. Ancak bunun hemen ardından baskı dönemi gelecekti. Mayıs 1928'de Veli İbrahim'in idam edilmesini takiben, Kırım Tatar halkının siyâsî şahsiyetlerinin ve aydın tabakasının topyekûn imhasına girildi. Bazı hesaplamalara göre, II. Dünya Savaşı öncesindeki temizlik harekâtında kurşuna dizilen veya Gulag'lara (mahkûm çalışma kamplarına) kapatılan Kırım Tatarlarının sayısı yaklaşık 10.000'dir. Bunlara ilâveten 50.000 kadar Kırım Tatarı da "kulaklarla" (yani hâli-vakit iyi köylülerle) savaş kampanyası çerçevesinde Kırım'dan sürülmüşlerdir.¹¹

3. Kırım Sürgünü ve Mütareke Dönemi Gelişmeleri

Kırım-Türk Tatarlarının Kırım'ın 1783'te Ruslar tarafından işgali sonrasında başlayan göç hareketleri, muhtemelen Osmanlı topraklarına olan ilk Müslüman göçüdür. 1783-1784 arası yaklaşık 80.000 Tatar Kırım'ı terk ederek önce Besarabya ve Dobruca'ya sonra da Anadolu'ya yerleşti. 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası bu göç yoğunlaşmıştır. 1853 Kırım Savaşı'ndan sonra ise hız kazanmıştır. 1783-1922 arası Kırım'dan göç edenlerin sayısı 1.800.000 kişi olarak tahmin edilmektedir. Türkiye'deki Kırım kökenli Tatar-Türk nüfusu 1-3 milyon arası olup bu, sağlıklı bir bilgi değildir. Anadolu Türklüğü ile oldukça kaynaşmış olmaları konuşmalarının da benzeşmesi ile bu ayırım neredeyse kalkmıştır.¹²

XVII. yüzyılın sonlarından itibaren Türk hâkimiyetinden çıkan topraklarda yaşayan Müslümanlar Tuna nehrinin güneyine iltica ettiler. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı öncesi Kazan, Güney-Volga, Kuzey Kafkasya ve Don havalisinde yaşayan halk geniş bir tehciere tabi tutulurken Kazan-Azak arasında meskûn bulunan Türklere pek çoğu Osmanlı topraklarına göç etti. 1768-1774 ve 1787-1792 savaşları akabinde savaş alanında bulunan ahali kitleler halinde Türkiye'ye göç etmeye başladı. Rusya, işgal ettiği Kırım topraklarında 1783 yılından itibaren camileri kiliseye çevirmiş veya yıkmış, Türk şehir ve köylerinde kilise ve manastır inşa etmiş, ilim adamlarını

sürmüş, Türk topraklarını yüksek rütbeli memurlara ve dışarıdan gelen Ruslara dağıtmış ve vakıf topraklarını gasp etmiştir. Bu baskı ve haksızlıklara dayanamayan Müslüman Türk halkı çareyi göç etmekte bulmuştur. Göç edenlerin yerine de başkaları yerleştirilmiştir. General Potemkin 70.000 Rus köylüsünü bu coğrafyaya yerleştirmiş kolonileştirme işlemi ağır sürünce Avrupa'dan özellikle Alman köylüler de 1784-1787 tarihleri arasında bölgeye yerleştirilmişlerdir. Bu politika sonucu Kırım'ın % 44'ü Rus, Ukraynalı, Alman, Yahudi, Rum, Bulgar ve Ermenilerden oluşmuştur. 1780-1800 tarihleri arasında Kırım, Kazan ve Özü havalisi ile diğer Türk ülkelerinden Türkiye'ye tahmini 300-500 bin arasında göçmen gelmişti. 1783-84'te 80.000 Tatar Besarabya, Dobruca ve Anadolu'ya göç etti. Bu göç, 1856'ya kadar sürdü. İsmail Gaspıralı'nın girişimiyle bu göç biraz azalmıştır. Ancak, 1922'ye kadar 1.800.000 göçmen Kırım'dan Türkiye'ye gelmiştir.¹³

Kırım'daki Mahkeme-i Şeriiye'ye bağlı Müslümanların yaşadığı vilayetlerin nüfus ve mahalle sayıları şöyledi:

Vilayetin Adı	Erkek	Kadın	Mahalle
Astrahan-Hacı Tarhan	32.851	24.545	88
Akmolla-Sibirya'da	5.285	3.989	150
Kazak bölgesi			
Han Ordası	29.526	29.400	59
Katerinaslof	296	155	meçhul
Yenesi-Sibirya'da	2.948	829	2
İrkotski-Sibirya'da	2.471	966	0
Kastorma	189	671	1
Kazan	321.928	287.610	845
Moskova	2.513	812	1
Nijni Novgorod	22.515	23.399	57
Orenburg	165.334	153.988	500
Permi	72.152	69.625	197
Penze	32.329	32.349	121
Riazan	3.317	3.447	15
St. Petersburg	2.800	150	3
Simbir	61.587	59.543	169
Semipalatinsk	282.747	237.206	14
Saratof	42.204	41.614	151
Samara	73.739	86.652	285
Tambof	11.440	9.854	27
Tabolski	31.273	27.322	133
Tomski	16.753	13.455	28
Ufa	495.768	489.117	1396
Ural	9.605	8.688	14
Rostof	176	58	1

Toplam

1.894.136

1.654.972

Rus İhtilâli'ni müteakip Kırım Tatarları Aralık 1917'de tarihteki ilk Müslüman ve Türk demokratik parlamentosunu (Kurultay) toplayarak Kırım Demokratik Cumhuriyeti esasını ilân ettiler. Ancak bu adımlar kalıcı olmadı.

Cetvelde sayılan vilayetlerden başka Glisingoros, Odesa, Goronjta, Varşova, Kharkof, Nikolayski, Kirson, Bakü, Çariçin, Nirçinski, Habarofke, Viladivostok vilayet ve beldelerinde de Müslüman mahalleleri varsa da buralarda yaşayan Müslümanların sayısı 1861 yılı itibariyle doğru olarak bilinmemektedir. Kafkas sınırından Çin ve Kuzey Sibiryaya kadar olan geniş sahada göçebe hâlde yaşayan milyonlarca Kazak taifesinin sayıları da tam olarak bilinmemektedir.¹⁴

Kırım'dan Osmanlı İmparatorluğu'na göçler Birinci Dünya Savaşı'na kadar ferdî boyutlarda da olsa devam etti. Rus İhtilâli'ni müteakip Kırım Tatarları Aralık 1917'de tarihteki ilk Müslüman ve Türk demokratik parlamentosunu (Kurultay) toplayarak Kırım Demokratik Cumhuriyeti esasını ilân ettiler. Ancak bu adımlar kalıcı olmadı. Bunu müteakip üç yıl boyunca Kırım, Bolşevik ve anti-Bolşevik (Beyaz) Rus kuvvetleri arasında

el değiştirdi. Bu kanlı arbedede yol bulabilen bazı Kırım Tatarları bu arada yine Türkiye'ye göçtüler. Kasım 1920'de Kırım kesin olarak Bolşevik yani Sovyet hâkimiyeti altına girdi. Asıl büyük felâketler de bundan sonra başladı. Sovyet politikalarının doğrudan bir neticesi olarak 1921-1922 yıllarında Sovyet Rusya'da benzeri görülmemiş bir açlık meydana geldi. Bu açlıkta bütün Sovyet Rusya'da beş milyon civarında insan öldü. Kırım yarımadası da açlığın en feci sahneleriyle yaşandığı yerlerden biriydi. Nitekim Sovyet rejiminin bütün engellemelerine rağmen açlıktan mahvolma durumuna gelmiş yaklaşık on bin Kırım Tatarı bulabildikleri deniz araçlarıyla Türkiye'ye iltica etti. Tam o günlerde Türkiye İstiklal Savaşı vermekteydi. Buna rağmen, bu mülteciler Türkiye'ye kabul ve iskân edildikleri gibi, tam da Büyük Zafer günlerinde Türkiye'den Kırım'a açlık yardımı bile gitti.¹⁵

Kırım Tatarlarından olan Yusuf Akçora, Rusya'daki Türklerin haklarını korumak için de büyük bir siyasi örgüt kurdu.¹⁶ Bu yardımlara örnek Gazi Mustafa Kemal'in aldığı kararlar doğrultusunda şu şekilde gerçekleşmiştir. Örneğin; Kırım'da kıtlıktan zarar görenler için Hilal'i Ahmer Cemiyeti İzmit şubesi 159.050 kuruşluk bilet bastırıp para toplamıştır. Bu meblağın 2600 kuruşu kesintiye

gitmiş kalanı 18 Haziran 1922 tarihinde cemiyetin hesabına yatırılarak açlık çeken Müslüman halka gönderilmiştir.¹⁷

Kırım'ın Yalta bölgesindeki Türklerin açlık tehlikesiyle karşı karşıya kaldıklarını anlatan Batum şehbenderliğinden gelen ve yardım isteyen bir mektup yeni kurulan millî devlete gönderilmiştir. Yalta'daki Müslüman Türklerin ayağında çarıkları olmadığı, ot ve kabuk kaynatarak karınlarını doyurdukları, atları bile olmadığından toprağı süremedikleri çünkü sürgünler yüzünden 100-200 hanelik köylerde bile çalışacak genç kalmadığı mektupta belirtilmiştir. Hükûmet-i Millîye buradaki Müslümanların durumunu incelemiş onlara Anadolu'dan hububat ve buğday gönderilmesi için 29 Mart 1922 tarihinde karar almıştır.¹⁸ Oysa ki, bu dönemde Türkiye'de daha cumhuriyet ilan edilmemiş, savaştan çıkılmamış aynı açlığı kendisi de çekmektedir. Ama böyle bir ortamda dahi Gazi Mustafa Kemal yardım elini Kırım halkından esirgememiştir.

İstanbul'daki Kırımlılara ait okul ve binalarla ilgili 1920'li yıllarda şöyle gelişmeler olmuştur. Yeni Cumhuriyet, Kırımı Hacı Arslan Mektebi'nin bozulan borularının tamirati için gerekli meblağ ayırmıştır.¹⁹

Kırım halkının iaşe ve ibatesi sağlandıktan heyet-i millîyece karşılandıktan sonra gelenlere vatandaşlık hakkı da verilmiştir. Kırım'ın Yalta kasabasından Osmanoğlu Hasan ve ailesi Kars iline getirilerek yerleştirilmiş ve vatandaşlık verilmiştir.²⁰ Türkiye'ye Rusya'dan sürgün edilen Kırım Tatarlarından 42 hane halkı 8 Aralık 1921 tarihinde Dahiliye Vekaleti İskan Müdüriyeti Umumiyesi'nce alınan bir kararla önce Amasya'ya oradan Samsun'un Tepecik köyüne getirilmiştir. 8'i buradaki boş Ermeni ve metruk Rum evlerine yerleştirilmiştir.²¹

Kırım'dan gelenlere vatandaşlık verildikten sonra, uygun evlere yerleştirilmiş ve bunların barınma sorunlarını halleden Türk hükûmeti 3 ay süre ile hububat ve

Hükûmet-i Millîye buradaki Müslümanların durumunu incelemiş onlara Anadolu'dan hububat ve buğday gönderilmesi için 29 Mart 1922 tarihinde karar almıştır. Oysa ki, bu dönemde Türkiye'de daha cumhuriyet ilan edilmemiş, savaştan çıkılmamış aynı açlığı kendisi de çekmektedir.

**19 Şubat 1954'te
Ukrayna'nın
Rusya ile
birleşmesinin
300. yıldönümü
münasebetiyle
Devlet Başkanı
Kruşçev
tarafından Kırım
Ukrayna'ya
hediye (!) edildi.**

ekmek verilmesi için de 17 Temmuz 1922 tarihinde karar almıştır.²²

Kırım Müslümanlarının Türkiye'ye hicret ve iltica suretiyle gelmeleri üzerine 13 Mayıs 1929 tarihinde 1490/93 numaralı tezkere ile İcra Vekilleri Heyeti'nin toplantısında vatandaşlık verilmesine karar verilmiştir.²³

Ancak, yardımlarını esirgemeyen millî mücadelenin lideri Türkiye'de komünist faaliyetlere de izin vermemek için gereken tedbiri de almıştır. O dönemde Kırım'da Rus Komünist Partisi'nin etkisini yaymak üzere yayınlanan Yeni Dünya Gazetesi'nin İstanbul'daki gazete dağıtım yerlerine gönderildiği anlaşılmıştır. Komünizm propagandası yaptığı gerekçesi ile 20 Ağustos 1924'tarihinden itibaren

gazetenin Türkiye'de dağıtımını yasaklanmıştır. Kırım Derneği'nin internet sayfasında yanidunya.org.tr adresinde yayınına devam etmektedir.²⁴

Sonuç

18. yüzyıldan itibaren başlayan Kırım'ın detatarizasyonu 1944'e kadar devam etmiştir. Kitle hâlinde göçlerle vatanlarından olan Kırım halkı Sovyetlerin dağılma süreciyle tam anlamıyla topraklarına kavuşmuştur. 19 Şubat 1954'te Ukrayna'nın Rusya ile birleşmesinin 300. yıldönümü münasebetiyle Devlet Başkanı Kruşçev tarafından Kırım Ukrayna'ya hediye (!) edildi. 28 Nisan 1956'da Kırım Türkleri üzerinden sürgün kısıtlamaları kaldırıldı. Ancak onlara vatanlarına dönüşlerinde sürgün sırasında müsadere edilen mal varlıklarının iadesine izin verilmedi. Ağustos 1965'te Kırım Türklerinin vatanları Kırım'ı turist (!) olarak ziyaret etmelerine izin verildi. 5 Eylül 1967'de Kırım Türklerinin diğer Sovyet vatandaşları ile eşit haklara sahip olduğunu, ülkenin diledikleri yerinde yaşama hakları bulunduğunu belirten Af Kararnamesi'nin yayınlanması. Yalnız kararnamenin "diledikleri yerde yerleşme hakkına sahipler" hükmü pratikte uygulanmamış ve onların Kırım'da yaşamalarına yine izin verilmemiştir.

29 Ocak 1990'da Kırım Türklerinin sorunlarının çözülmesi amacıyla yeni bir Devlet Komisyonu kuruldu. 12 Şubat 1991'de Kırım Özerk Bölgesi Ukrayna'ya bağlı olarak yeniden kuruldu. 26-30 Haziran 1991'de II. Kırım Tatar Millî Kurultayı Vatan Kırım'da Akmescit'te toplandı. Kurultay'da Kırım Tatarlarını temsile yetkili en üst organ olarak 33 kişilik Kırım Tatar Millî Meclisi seçildi ve başkanlığa Mustafa

Abdülcemil Kırımoglu getirildi. 24 Temmuz 1991’de SSCB Bakanlar Kurulu’nun “Kırım Türklerinin Kırım’a düzenli bir şekilde dönmeleri ve orada kendileri için gerekli şartların oluşturulmasının devlet garantisi altına alınması” hakkında kararnameyi kabul etti. 13 Kasım 1991’de Ukrayna Vatandaşlık Kanunu’nun Kabulü olarak tarihe geçti. 1 Aralık 1991: Ukrayna Bağımsızlık Deklarasyonu oylanarak kabul edildi. 27 Mart 1994’te Kırım’da yapılan seçimler sonrasında Kırım Tatar Millî Kurultayı’nın belirlediği, 14 Kırım Tatar Milletvekili sürgünden sonra ilk defa Kırım Parlamentosuna girdi. Bu meclis bir dernek statüsünde olup, Moldova’daki Gagavuzya gibi bir özerklik değildir. Sadece Ukrayna Parlamentosunda Kırım halkının temsil edildiği bir statüdedir. Günümüze kadar da Kırım’da soykırımın acıları silinmeye çalışılmaktadır.

- 1 Bu çalışma 10. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresinde (Kırım, 2012) sunulmuştur.
- 2 DAVUTOĞLU, Ahmet (2001), **Stratejik Derinlik Türkiye’nin Uluslararası Konumu**, 3. baskı İstanbul: Küre Yayınları, s.103.
- 3 ÖKE, **Ermeni Sorunu...**, s.XII.
- 4 DUGİN, Aleksandr (2004), „ Rus Jeopolitiği; Avrasyacı Yaklaşım, 3. baskı, Küre Yayınları, GRAY Colin ve SLOAN (2003), Geoffrey Jeopolitik, Strateji ve Coğrafya, ASAM Yayınları.
- 5 SAYDAM, Abdullah (1997), **Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)**, Ankara: TTK yayını, s. 24, 42, 31.
- 6 SAYDAM, age., s.1.
- 7 RUSSELL, Bertrand (1976), İktidar, çev. Mete Ergin, 2.baskı., s. 266.
- 8 FALKUS M.E. (1986), „ **Rusya’nın Endüstrileşmesi 1700-1914**, çev. Alaeddin Şenel, Ankara s. 73.
- 9 İPEK, Nedim (2006), İmparatorluktan Ulus-Devlete Göçler, Trabzon s.28. Gürcistan kilisesi hakkında bk. Saydam, age., s. 42.
- 10 KIRIMLI, Hakan **Kırım’dan Türkiye’ye Kırım Tatar Göçleri**, <http://www.kirimderneği.org.tr/>
- 11 KIRIMOĞLU, Abdülcemil Mustafa **Kırım Tatar Millî Kurtuluş Hareketinin Kısa Tarihi**, www.kirimderneği.org.tr
- 12 BİCE, Hayati (1991), **Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler**, Ankara s. 44
- 13 İPEK, age., s. 21.
- 14 Rusya’da Müslümanlar Tatar Kavimlerinin Tarihçesi, Osmanlıcadan çev. Seyfettin Erşahin, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XXXV, 1996, s. 561-602, s.584.
- 15 KIRIMLI, Hakan **Kırım’dan Türkiye’ye Kırım Tatar Göçleri**, <http://www.kirimderneği.org.tr/>
- 16 “Rusya Mahkûmu Müslüman Türk-Tatarların Hukukunu Müdafaa Cemiyeti” adlı örgüt, 1916’da kuruldu. Çeşitli Avrupa ülkelerinde Rusya’daki Türklerin haklarını dile getiren konferanslar verdi. 1918 yılında Rusya’daki Türk esirleri kurtarmak için Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay) temsilcisi olarak Rusya’ya gitti ve bir yıl kaldı. 1919 yılında yurda döndüğünde arkadaşı Ahmet Ferit (Tek) Bey’in kurduğu siyasi bir parti olan Millî Türk Fırkası’na katıldı. Aynı yılın sonunda İngilizler tarafından tutuklandı. 1920’de hapisten çıkınca Ahmet Ferit Bey’in eşi Müfide Ferit’in kızkardeşi Selma Hanım ile evlendi ve Millî Mücadele’ye katılmak üzere Anadolu’ya geçti. Hariciye Vekâleti’nde(Dışişleri Bakanlığı) Genel Müdür olarak görev yaptı. 1923 yılında İstanbul mebusu seçilerek meclise girdi.
- 17 **BCA, Fon Kodu:** 51..0.0.0, **Yer No:** 7.64..32..
- 18 **BCA, Dosya:**9711, **Fon Kodu:** 30..10.0.0, **Yer No:** 116.806..11
- 19 **BCA, Fon Kodu:** 180..9.0.0, **Yer No:** 242.1210..4.
- 20 **BCA, Dosya:**1-22,**Fon Kodu:** 30.18.1.1., **Yer No:** 2.24..17. 10 Aralık 1920.
- 21 **BCA, Fon Kodu:** 272..0.0.12, **Yer No:** 47.86.3.
- 22 **BCA, Dosya:**97-22, **Fon Kodu:** 30..0.18.1.1, **Yer No:** 5.16.15.
- 23 **BCA, Sayı:**8059, **Dosya:** 1/222, **Fon Kodu:** 30..18.1.2., **Yer No:** 4.31.7,
- 24 **BCA, Dosya:**86-36, **Fon Kodu:** 30..18.1.1, **Yer No:** 10.40..14.

Kaynaklar

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BİÇE, Hayati (1991), Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler, Ankara.

GRAY, Colin – SLOAN, Geoffrey (2003), Jeopolitik, Strateji ve Coğrafya, ASAM Yayınları,

DAVUTOĞLU, Ahmet (2001), Stratejik Derinlik Türkiye'nin Uluslar arası Konumu, 3. baskı İstanbul: Küre yayınları.

DUGIN, Aleksandr (2004), Rus Jeopolitiği; Avrasyacı Yaklaşım, Küre Yayınları, 3. baskı.

ERŞAHİN, Seyfettin, Osmanlıcadan çev. (1996), Rusya'da Müslümanlar Tatar Kavimlerinin Tarihçesi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XXXV, s. 561-602,

FALKUS, M.E., (1986), Rusya'nın Endüstrileşmesi 1700-1914, çev. Alaeddin Şenel, Ankara.

İPEK, Nedim (2006), İmparatorluktan Ulus-Devlete Göçler, Trabzon.

KIRIMLI, Hakan, **Kırım'dan Türkiye'ye Kırım Tatar Göçleri**, <http://www.kirimderneği.org.tr/>

KIRIMOĞLU, Abdulcemil Mustafa Kırım Tatar Millî Kurtuluş Hareketinin Kısa Tarihi, www.kirimderneği.org.tr

RUSSELL, Bertrand (1976), İktidar, çev. Mete Ergin, 2.baskı.

SAYDAM, Abdullah (1997), Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876), Ankara: TTK yayını.

ERMENİLER VE HEMŞİN GERÇEĞİ: SORULAR VE CEVAPLAR

OSMAN COŞKUN*

Yazının amacı, Hemşin'in¹ Ermeni kökenli olduğunu savunan dıştaki ve içteki tanınmış tarihçilerin ve uzman araştırmacıların düşüncelerini bir araya getirerek konuyu toplu olarak ele almak, varsa hata-eksikleri okuyucuyla paylaşmaktır. Çarpıtma, söylenti ve dayatma ile değil, kanıtlarla ve bilimsel verilerle sonuca ulaşım gerçeği meydana çıkarmak temel hedeftir. Konuya dair tartışılan hususlar soru ve cevaplarla, alanda yapılmış çalışmalar esas alınarak incelenecektir.

Ermenileri Hemşin'e Hangi Millet Sürdü?

- ✓ *Arap diktatörlüğü* altında inleyen Ermeni halkı (s. 19), Bizans İmparatorluğu'nun kuzeydoğu ucundaki Khaldya'da Ermenistan'dan gerçekleşen dış göç sonucunda oluşan Hamşen Ermeni toplumu (HAÇIKYAN s. 20).
- ✓ Hemşin bucağında kalabalık bir Ermeni kolonisi oturur. *Söylentilere göre* bunlar *Tatar işgalcilerin* tazyikiyle Ermenistan'ın orta kesimlerinden buraya sığınmışlardır. (SİHALURİDZE s. 72).
- ✓ Ermeni kökenli Müslümanların, Bizans-Selçuk savaşlarından ya da **Moğol** saldırılarından kaçarak şimdiki Hemşin bölgesine yerleştikleri düşünülebilir. (SOYSÜ s. 126).

* Emekli Öğretmen Araştırmacı Yazar.

- ✓ Hovhan Mamikonyan "*Söylenceye göre* Vaşdyan daha sonra **Pers** askeri gücünü de yanına alarak Çoruh nehrini geçmiş, Tambur adlı Hamam'ın şehrini yakıp yıkarak işgal etmiş." (HAÇİKİYAN s. 21).

Ermeni göçüne sebep olan

- Tatarlar,
- Araplar,
- Moğollar,
- Persler.

Burada örnek olarak ele alınan birkaç kaynakta Ermenilerin Hemşin'e nereden göçtüklerine dair ifadelerin ne kadar tutarsız olduğu gözükmektedir. Perslerden, Arap fetihlerine ve ardından Selçuklu, Moğol ve Tatarlara uzanan geniş bir tarih diliminden söz edilmektedir. Ayrıca iddiaların "*söylenceye göre*", "*söylentiye göre*" gibi ifadelerle dile getirilmesi bu konudaki çalışmaların yüzeyselliğini göstermektedir.

Ermeniler Hemşin'e Nereden Geldiler?

- ✓ S. Haykuni, "*böyle anlatılır*" diyerek "*Ani'nin yıkılmasıyla kaçakların bir bölümü Hamşen'e sığındı.*" (Ararat 1895, s. 295) (HAÇİKİYAN s. 24).
- ✓ Hemşin'e göç eden Ermeni nüfusu ezici çoğunluğu Amatunilere bağlı süvarilerle köylüler olup Ermenistan'ın yüreği sayılan Ayrarat eyaletinden gelmiş oldukları rahatlıkla ifade edilebilir. (HAÇİKİYAN s. 24).
- ✓ 12 bin Ermeni'nin, Araplardan kaçıp Artaz, Aragatsoto ve Kotayk illerinden Bizans hâkimiyetinde olan Khağtik'e geldikleri doğru değildir. Bu Ermeniler tüm Tak ve Kuzey-Batı Ermenistan nüfusunu temsil etmişlerdir. (MELKONYAN s. 31)
- ✓ Hemşin-Ermenilerinin ilk yerleşim yerlerine bir retroperspektif, "*Horasan*", "*Hamadan*" (İran'ın batısında Mezopotamya'nın başkenti, s. 18) yöresinde ve İran'ın diğer bölgelerinde değişken bir süreç göstermektedir. (ALT s. 17)
- ✓ Tarihçi Ğovend'un verilerine göre 788 yılında Büyük Hayk'taki Kotayk ve Aragatsotn nahiyelerinden 12.000 kişi, Arap hâkimlerin baskılarına direnemeyip Abas Amatuni ve onun oğlu Hamam Payazat rehberliklerinde Ermenistan'ı terk edip Pontus'a yerleştiler. (ALVRTYAN s. 5)

- ✓ Muş bölgesinde yetişmiş Khorenli'nin tarihinde "Bunlar Arikler (Horasan) ülkesinde derece derece rütbelere yükselmiş olup, ilk Part Arsaklı hanı Arsak (MS. 256–254) tarafından Ahmedan (Amed-an Hemedan) bölgesine sevk edilmişlerdir. Bunların Hemedan çevresine Doğu Arikleri (Horasan-Batı Türkistan) ülkesinden geldikleri söyleniyor. Bunlar Musa dininden ola "Manue" (Aman) adlı birisinden türemişlerdir. (BALIKÇI s. 39)

Bu verilere göre Ermenilerin geldikleri yerler:

1. Ani şehri.
2. Ermenistan'ın Ayrarat eyaleti.
3. Kuzey-Batı Ermenistan.
4. Ermenistan'ın orta kesimi.
5. Tay şehri.
6. Artaz ili.
7. Kotayk ve Aragatsotn kasabaları.
8. İran'ın diğer bölgeleri.
9. Horasan.
10. Türkistan.
11. Mezopotamya'nın başkenti.
12. Çin.
13. Veya hepsi mi?

Saint-Martin, Türkleri Turanlılar olarak adlandırmış ve Gürcistan'a göçlerinin, "Çin'den gelerek sonradan Orbelyan hanedanını teşkil etmişlerdir" der. (s. 13) En eski destansı Gürcü tarihi Kartlis Tshovreba'ya göre Orbel kalesinde yaşayan Türklere Orbelyan denilmiştir. (BROSSET s. 14)

Ermeniler Hemşin'e Hangi Tarihte Geldi?

- ✓ Hemşin-Ermenileri tarihte yeni değildir, aksine neredeyse üç bin yıllık bir uygarlığa ve eşzamanlı Tarihsel bir erime sahip olan Ermeni halkının bir parçasıdır. (ALT s. 15)
- ✓ Ermenilerin buraya (Hemşin) 789-790 yıllarında yerleştikleri bilgisi doğru değildir. M. Ö. 9-3. yüzyıllarda bu bölgede de Ermeni nüfusunu temsil etmişlerdi. (MELKONYAN s. 31)
- ✓ Arap baskısından 8. yy.da (789-790) binlerce yıllık yurtlarını terk ediyorlar. (s. 19) Başka bir tarihçiye göre 7. yy. (HAÇİKİYAN s. 87)

- ✓ Dasihan, Şapuh'un oğlu ve "Vastiyan Bey" in yeğeni Amudunilerin prensi Hamam, halkını M.Ö. 620 (sehven M.Ö. yazılmıştır sanıyoruz) dolaylarında Kaçkar dağları çevresine götürdüğü ve "Dampur" ya da "Tampur" harabelerini yeniden inşa ettiği söylenen kişidir, buraya onun adına atfen "Hamam-a-şen" denmiştir. (ALT s. 17)
- ✓ 774-775 yıllarındaki Ermenilerin Araplara karşı meşhur ayaklanmasından sonra Araplar, hürriyeti seven Ermeni halkı için dayanılmaz şartlar yarattılar. Bu durum, çoklarını komşu Bizans'ta barınak aramaya mecbur etti. (HARUTYUNYAN s. 15)
- ✓ Muş Ahlat bölgesinde yetişme Mamikonlu Ohan'ın "Daron Tarihi"nden öğreniyoruz. Mamikonlu
diyor ki: Bizans Kayseri Hareklyus İran şahı Khusrev üzerine gelmeden (820 yıllarında) Çoruh bölgesinde Başbuğ olan Taşiyen Beğ'in kardeşinin oğlu Hamam Beğ ordusuyla Çoruh ırmağını aştı ve Dampur/Tampur denilen şehri bozulmuş yıkılmış olarak geri aldı, burasını şenlendirerek canlandırdı. Bu yüzden buraya Hamam-kalak² (Hamam şehri) denildiği gibi yeniden yaptırmanın adıyla "Hamam-a şen" (Hamam Abad/Hamam şenliği) de denildi. (BALIKÇI s. 40)
- ✓ Ermeni kökenli Müslümanların, Bizans-Selçuk savaşlarından ya da Moğol saldırılarından kaçarak şimdiki Hemşin bölgesine yerleştikleri düşünülebilir. (SOYSÜ s. 126)
- ✓ *Söylentilere göre bunlar Tatar işgalcilerin tazyikiyle Ermenistan'ın orta kesimlerinden buraya (Hemşin) sığınmışlardır. (SİHALURİDZE s. 72) "XIII. yüzyılda Moğollar Karadeniz sahillerine hücum etmişlerdir."* (USPENSKI s. 53)

Hemşin'e gelişler,

1. M.Ö. 1000 yılı.
2. M.Ö. 9-3. yüzyılları.
3. M.Ö. 620 dolayları.
4. 600'lü yıllar.
5. 775'li yıllar.
6. XIII. yüzyıl.
7. 789-790 yılları.
8. 820 yılı.
9. 1071 yılından sonra.

Görüldüğü gibi konuyla ilgili eserlerde Ermenilerin Hemşin'e gelişleri arasında fark yer yer 2200 yılı aşmaktadır.

Mamandyan, "Moğollarla Ermeni ve Gürcü kuvvetleri arasında ilk savaşın 1221 yılının Ocak ayında olduğunu" vurguluyor. (OKTAY s. 200)

"Ermeniler hakkında ilk bilgi M.Ö. 6. yüzyıldadır." (SOYSÜ s. 104) Ermeni tarihçileri de bunun böyle olduğunu belirtirler.

Hemşin Ermenileri daha eskiyse, göçün tersine olması gerekmez mi?

Görüldüğü gibi konuyla ilgili eserlerde Ermenilerin Hemşin'e gelişleri arasında fark yer yer 2200 yılı aşmaktadır.

12 Bin Ermeni Hemşin'e Hangi Güzergâhtan Geldi?

✓ Benninghaus, Amatunilerin Dampur'a bu prensin liderliğinde (Hamam), 12 bin nüfusla VII. veya VIII. yüzyıllarda gelmiş Ermeniler olduğunun şüphe götürmediğini belirtir. (ERSOY s. 36)

-Ermeniler Hemşin'e gelirken hangi ayda yola çıktılar?

-Hangi güzergâhı kullandılar?

-Göç sırasında nerelerde konakladılar?

-Yola çıkanların kaç çocuk, kaç kadın ve kaç yaşlıydı?

-Hemşin'e kaç kişi vardılar?

-Gelişte ne gibi zorluklarla karşılaştılar?

-Yolculukları ne kadar sürdü?

Bu soruların cevapları yok ve aynı zamanda Ermenilerin Hemşine geliş tarihleri arasında 2200 yıl civarında fark var ama sayılarının 12.000 olduklarından şüphe edilmiyor.

✓ 12 bin göçmenin ilkin hangi bölgeye yerleştikleri hakkında hiçbir bilginimiz yok. (HARUTYUNYAN s. 17)

Bu kadar bilinmezden bir bilinen çıkar mı?

Hemşin'in İslamlaşmasının Tarihi Gelişimi Nasıldır?

✓ Hemşinlilerin İslamiyet'i XV. yüzyılda kabul ettikleri söyleniyor. (SOYSÜ s. 126) Soysü, aynı eserinde (s.126) Hemşin'e gelenlerin Müslüman Ermeni olduklarını ve Moğol baskısı nedeniyle "XIII. yüzyılda" yurtlarından kaçtıklarını ifade etmiştir. (s. 126) Bu açıklamaya göre XIII. yüzyılda Müs-

lümân Ermeniler XV. yüzyıla kadar Hristiyanlaşıyor ve tekrar Müslümanlaşıyorlar. Ayrıca Hemşinlilerin atalarının “Partlar³” olduğunu belirterek Ermeni-Hemşin bağıını da koparıyor. Bu durumda Hemşinliler hem Ermeni değil Hem Ermeni!

- ✓ Meerker ve Bryer’in Hemşinlilerin XV. yüzyılın başlarında İslamiyet’e geçtikleri savına karşılık, Bijişkyan ile Dumezil XVII. yüzyıl üzerinde durmaktadırlar. (ERSOY s. 36)
- ✓ Bugünkü Hemşin bölgesine göç etmiş olan Amudunilerin ve daha sonra göçmüş olan Ermenilerin asimilasyonunun görünümünden biri, Türkiye’de 16. yüzyılda tarihsel olarak kanıtlanmış olan zorla İslamlaştırma sürecidir. Katı biçimde dayatılan olay Sultan “I. Selim” zamanında 1512-1520 arasında gerçekleştirilmiştir. (ALT s. 36)
- ✓ Hemşin nüfusunun İslamlaştırılması 1690-1700 yıllarında yaşanmıştır. (HARUTYUNYAN s. 22)
- ✓ Benninghaus, halkın uzun süreler Hristiyan olarak yaşadığını, İslamlaşmalarının oldukça geç ve uzun sürdüğüne dair belgeler bulunduğunu söylemektedir. (ERSOY s. 36)

Özetleyecek olursa Hemşin’in İslamlaşma tarihi konusunda da büyük bir belirsizlik ve çelişki bulunmaktadır:

1. Soysü, XV. yüzyıl. (SOYSÜ s. 126)
2. Meerker ve Bryer, XV. yüzyıl. (ERSOY s. 36)
3. Alt, XVI. yüzyıl. (ALT s. 36)
4. Bijişkyan ve Dumezil XVII. yüzyıl. (ERSOY s. 36)
5. Harutyunyan, XVIII. yüzyıl. (HARUTYUNYAN s. 22)
6. Benninghaus, XIII-XIX. yüzyıl. (ERSOY s. 36)

Bu konuda büyük zıtlıkların ve tutarsızlıkların olması, bir görüşün diğerini tekzip etmesi, görüşlerin tarihi belgelere dayanmadığının somut delilidir. Osmanlı Devletinin yabancı bir dine, dile, milliyete gösterdiği hoşgörüyü, asli unsuruna, farklı mezhebine ve değişik düşüncedeki insanına göstermemiştir. Bu sebeptendir ki çok yerde Türkler Araplaştı, Asemleşti veya Hristiyan olanları da dinlerinden dolayı Rumlaştı, Ermenileşti. Trabzon’un alınmasıyla birlikte cezadan ziyade mükâfatın bir örneği olarak, “3500 Hristiyan hane Trabzon’dan İstanbul’a sürülmüştür.” (BOSTAN s. 92)

Hemşin'de Hristiyan ve Müslüman Nüfus

1520 yılında Hemşin'de 456 hane Hristiyan, 214 hane Müslüman (% 32) (BOSTAN s. 222) olduğu ifade edilmektedir. Hemşin, ilk kez 1520 yılı kayıtlarında yer aldığı için burada 1520 yılını temel aldık. Aynı tarihte Trabzon'dan-Artvin'e uzanan diğer yerleşim yerlerine göre Müslüman nüfus oranının en yüksek olduğu yer Hemşin yöresidir. Neden olarak da İslamlaşmanın Trabzon'un fethinden önceye dayanması, Hemşin'le İspir arasındaki ilişki yoğunluğu ile Akkoyunlu, Karakoyunlu etkisinin burada yoğun olmasıdır.

1681 yılı Hemşin avarız tahririnde ise, Hristiyanların 870 hane, Müslümanların ise 209 hane. (BOA. K.K., 2697, s.122-132; BOA. K.K., 2703, s.30a-31a-b.) olduğu belirtilmektedir. Görüldüğü gibi 1520'de Müslümanlar 214 hane iken 1681 yılında ise 209 haneye düşmüş görünmektedirler. 160 yıl içinde Müslümanlar artacağı yerde gerilerken, Ermeni nüfusunun iki katına yaklaşması inandırıcı gelmeyebilir ama sayılar kesin doğru değilse de ortalama doğrudur. Çünkü Osmanlının azınlıklara sağladığı imtiyazlar, Türkmenlere uygulanan zorunlu iskânlar, her savaşa Türklerin gitmesi ve diğer nedenler neticesinde benzer sonuç başka yerlerde de görülmüştür.

Hemşin Müslümanlarının Gelenekleri Nasıldı?

- ✓ Hemşinlilerden Müslüman olanlar Hristiyan âdetlerini muhafaza etmiş olup, bilhassa Vartavar Yortusu günü hepsi kiliseye gider, mum yakarlar ve cedlerinin ruhları için kurban keserler. Halk cümleten Ermenice konuşur. (BIJİŞKYAN s. 63)

Tarih 1817-1819 yılları ve bunu yazan 1777 yılı Trabzon doğumlu manastır rahibi. Doğruyu biliyor ama söylemiyor. İşin doğrusu bir kişi Müslüman ise kiliseye gitmez, Hristiyan ise kurban kesmez. Kurbanla İncil bir araya gelmez. Hz. İsa, kendini kurban ederek eskilerin geleneğine son vermiştir. (İbraniler 9: 9 ile 9: 10)

Masallardan Tarih Yazılır mı?

- ✓ Bölge tarihi ile ilgili bilgilerin dayandırıldığı eserlerde gerçeklikle va akılla örtüşmeyen çok sayıda masala da yer verilir. Bunlardan bir tanesi şöyledir. "Bu dağa (Baş Hemşin) o kadar kar yağar ki yollarına devam edemeyen yolcular bazen kendilerinin karın içine gömer ve günlerce bu hâlde kaldıktan sonra sağ salim dışarı çıkarlar." (s. 63) "Ziyaretgâh olarak çok rağbet edilen bir ayı mezarı vardır. Mezarın üzerinde, aynı ayının manastıra on iki sene sadıkane hizmet ettiği yazılıdır ve cahil Ermeni ve

Müslüman halk, hayvanın ölüm yıldönümü gününde gidip dua ederler.”
(BIJIŞKYAN s. 63)

Yaz-Kış Farklı Dinlere Girip-Çıkmak Mümkün mü?

Bir çok yazara göre bu mümkündür. Şöyle ki,

- ✓ Bryer, Pontus'ta Müslümanlaşan halkın da, uzun yıllar kışları vadilerdeki köylerde Müslüman, yazın yaylalarda Hristiyan olduklarına kesin gözıyla bakmaktadır. (ERSOY s. 105)

Peki bu tespiti ilişkin bir kanıt var mı? Köy ile yayla arasında 15-20 km. mesafede sin değiştirmek mümkün mü? Sözü edilen köyün, yaylanın, ilçenin, ilin adı, yılı ve kim oldukları belli mi? Bir Yunanlının yazdığı kitapta, “Din değiştirme olayının 1650’de ortaya çıktığı söylenir” der ve bu olayın yalnızca Kromni’de geçtiğini belirtir. (ANDREADİS s. 14) “Kitabın yazarı, Abdi İpekçi Türk-Yunan Dostluk Ödülü”nü alan Yorgo Andreadis, pek çok defa Doğu Karadeniz’i ziyaret etmiş, kamuoyuna profesör olarak tanıtılmış ve gerçekte psikolojik harp uzmanı olduğu ortaya çıkmıştır.” (BİLGİN s. 166)

Kitabının konusu, Kromni’deki maden işçileridir. Kromni, Trabzon’dan 70 km içerde olup, Trabzon’un bazı köyleriyle Gümüşhane’nin birkaç köyünden oluşan yerd. Burada padişah adına maden ocakları işletilirdi. Halkı o derece karışık ki bu yazara göre “Kromni’deki gerçek Müslümanları da molla-papazlar yönetiyordu” der. (ANDREADİS s. 12)

Madenlerde sultan için çalışanlar askere alınmıyordu. (ANDREADİS s. 72) Böylelikle görüntüsü Müslüman olup içten Hristiyan olan hem cizye vermiyor ve hem de askere gitmiyordu. Maden ocaklarının verimlilikleri düşüp kapatılınca bunların da askere gitmesi kesinleşti.

Kromniler, Trabzon’daki yabancı konsolosluklara giderek Hristiyan olduklarını ve kendilerine yardım edilmesini istediler. “Yunanistan konsolosu dâhil tüm konsoloslar etkilenerek kendilerine yardımcı olma sözü verdiler. Yalnızca İngiliz konsolosu Stevens’in düşünceleri farklıydı. Stevens, onların fırsatçı ve yalancı olduklarını ve hareketlerinin nedeninin askerlikten muaf kalmak olduğunu düşünüyordu. Çünkü sultanın madenleri kapatmasından sonra Müslüman Kromniler askere gitmek zorunda kalmışlardı.” (ANDREADİS s. 74) Her zaman Hristiyan olan bu grubun bir kısmı savaş öncesi ve kalanları da Kurtuluş Savaşı sonrası tamamı Türkiye’den ayrıldı.

Osmanlıda “cizye” karşılığında askere gitmeyen Hristiyan nüfus, kültürünü zenginleştirip, diğer birikimlerini geliştirip gelecek kuşaklara aktarabiliyordu. Yöneticiler, vergi azalmasın diye Hristiyanlıktan Müslümanlığa geçişi istemezlerdi ve hatta bu nedenle Hristiyan sayısının eksilmesi veya göç etmesi bile hoş karşılanmazdı. Bu durum Türklerin çok aleyhinde olmuştur. Çünkü imparatorluğun can ve kan deposu olarak görülen Türklerde zanaatlar, birikimler ve değişik meslekler babadan çocuğa geçemiyordu. Oğlu askere gidip gelmeyince, baba gidip dönmeyince veya 10-20 sene sonra gelince birikim halkası kopuyor ve Türk “cehalet- köylülükle” özdeş hale getiriliyordu. Çünkü köy kültüründen medeniyet oluşmaz. Bu nedenle ticarete, sanatta, zanaatta, politikada, kültürel yönden ve eğitimde azınlıkların tartışılmaz üstünlükleri vardı.

Hemşin'deki Ermeniler Nasıl Türkleşti?

- ✓ Ermeniler ağır vergiden dolayı köylerde Türk oldular. (MELKONYAN s. 32) Burada akla gelen soru şudur: Aynı ağır vergiler Trabzon ve Artvin köylerindeki Ermenileri niçin Türkleştirmede? Ağır vergiler başka azınlıkları niçin Türkleştirmede?

Hemşin'deki Ermeniler Ermeniceyi Nasıl Unuttular?

- ✓ Meeker, Batı Hemşinliler arasında Ermenice kelimeler kullanılmasına karşılık yalnız Türkçe konuşmalarını, Ermenice konuşan hemen hiç kimseye rastlamamasını, İslamlaşma ve Türkleşme sürecinde Ermeniceyi unutmalarına bağlamaktadır. (ERSOY s. 37)

Aynı Meeker başka bir eserinde, “Buradaki yerleşim alanları (Doğu Karadeniz), geçmişten gelen davranış biçimlerini ve yerel lehçeleri koruyan soyutlanmış barınaklardır” der. (MEEKER s. 105). Bu ifadeye ilişkin de bir çok soru sormak mümkündür:

Rumca konuşan Müslümanlar ve Hopa-Hemşin yöresi niçin dilini unutmuş?

Müslüman Gürcüler ve Lazlar İslamlaşma ile dillerini niçin kaybetmemiş?

Boşnaklar, Arnavutlar, Pomaklar İslamlaşmalarına rağmen dillerini niçin kaybetmemiş?

İmparatorluğun herhangi bir döneminde benzer olay yaşanmamış da sadece adeta izole olmuş Hemşin'dekiler mi dillerini unutmuş?

Yeri gelmişken belirtmek gerekir ki “Osmanlı devletinin kuruluşundan yıkılışına kadar 293 sadrazam görev almıştır. Bunların 79'u Türktü. (DANIŞMEND s.

49) Enderun teşkilatı Türk'ten başka her milleti Osmanlı idaresine ortak eden bir makine şeklindeydi. (s. 50) Osmanlı devletini temelinden sarsıp zayıflatan, bütün tarihi faciaların başrollerinde bu devşirme aktörlerden biri vardı." (DANIŞMEND s. 53)

"Osmanlı edebiyatında da, yer yer Türk düşmanlığı görülür." (ERÖZ 1983, s. 2)

"Osmanlı döneminde Türk diline "Türk dili" bile denmemiş, yakıştırmaya bir "Osmanlı" sözcüğüyle yetinilmiştir." (EYUBOĞLU 1995, s. V)

"İngiltere'nin Trabzon konsolosu Biliotti, yerel seçkinlerin ve devlet görevlilerinin sıradan Müslümanlara sıradan Hristiyanlardan daha kötü davrandığını sık sık dile getirir." (MEEKER s. 292)

Hemşin'de Ermenice Konuşanlara Ceza Olarak Ne Uygulanmış?

✓ P. Tumayantz'a göre, 1858 yılında (1870 yılında "on iki yıldan beri" diye yazmış) İslamı kabul

eden birkaç ailenin Hristiyanlığa geri dönmesi, bu tür olayları önlemek için mollaları harekete geçirdi. Onlar halkı etkilemek üzere "Müslümanlar için yedi Ermenice sözcük bir küfre eşittir." diye fetva verdiler. Fakat Türkçe bilmeyen kadınlar birkaç köyden mollaları sopalarla kovdular, buna karşın erkekler, katliam korkusuyla toplandılar ve her Ermenice konuşanın ağaya beş koyun ceza vermesine karar verdiler. (BIJIŞKYAN s. 61)

-Büyük çoğunluğu Ermenilerin oluşturduğu yıllarda direniş olmazken, göç nedeniyle sığır yaklaşmış Ermeni nüfusunun direniş göstermesi akılla bağdaşır mı? Erkeklerin direnemediği yerde kadınların mollaları kovması mümkün mü? Konuyla ilgili "rivayetlere" dönecek olursak:

✓ Türk makamları, Ermenice konuşanları büyük cezalara çarptırılmış, (Hemşin'de) Ermenice konuşanların dillerinin kesildiği olmuştur. (s. 6) Ermenice konuştukları için soykırım kurbanları arasında Müslüman Ermeniler de yer almıştır. (ALVRTSYAN s. 8)

✓ Birinci Dünya Savaşı zarfında Jön Türk iktidarı tarafından, İslamlaştırılmış Hemşinli Ermenileri de katletmişlerdir. (MELKONYAN s. 35)

Görüldüğü üzere "Ermenice" konuşanlara verilen "ceza" konusunda büyük bir çeşitlilik var. Birileri "dilleri kesildi", diğeri "ağır vergiler", öbürü "baskıya", bir diğeri "beş koyunla" bir başkası da "İslamlaşma" ile dilini unutmış diyor.

Bölgeyi ziyaret eden seyyahların notlarında din değiştirme baskısından söz eden çıkmamış ve Rusların arşivlerinde de bir belge bulunamamıştır. Eğer belirtilen olayların biri olmuş olsaydı özellikle dış basın, ayağa kalkardı. İngiliz, Fransız, Amerikan ve diğer ülkelerin elçiliklerinin de durumu ülkelerine rapor edecekleri kesindi.

Tersine, 1800'lü yıllarda Gümüşhane ile Trabzon'un birkaç köyünden oluşan Kromni'de Rumca konuşan Müslümanların "onların zorla Müslümanlaştırılmış Rumlar olup olmadığını" ananesine soran yazar, "fakat cevap olumsuzdur" der. Belli ki üzülmüş. Ve devamla "Hiç kimse, söz konusu olabilecek herhangi bir şiddetten asla bahsetmedi." (ANDREADİS s. 13) İşte bir Yunanlının ağzından kanıt.

Kimi yazarlar ise daha makul değerlendirmeler yaparlar.

"İlk dönemde, Türk kökenli bazı pastoral grupların Ortodoksluğu kabul etmiş olması gibi, daha sonraki dönemlerde Bizans'ın eski halkının pek çoğu Müslümanlığı kabul etmiş olmalı." (MEEKER s. 101)

"Bölgeyi en iyi tanıyan Biliotti'ye göre "Müslüman olan Hristiyanlar skandalı" başlığında belirttiği Trabzon'daki durumda hiç zorla din değiştirmeden, baskıdan söz etmez." (MEEKER s. 269)

"Trabzon doğumlu manastır rahibi olan Bijişkyan, "Türk fütuhatından sonra halk Müslümanlığı gönül rızasıyla kabul etmiştir" der. (BIJIŞKYAN s. 61)

"Osmanlılar, hiç kimseyi din değiştirmeye zorlamıyorlardı." (RUNCIMAN s. 20)

Hemşin'de Ermeniler İslamlaşmaya Direnmiş midir?

- ✓ Hemşinlilerin İslamlaştırılması, onlarca yıl sürmüş Ermenilerin kahraman direnişlerinin Bastırılmasından sonra uygulanabildi. (HARUTYUNYAN s. 22)
- ✓ Hemşinli Ermenilerin direniş tarihi (Osmanlılara karşı) sayısız kahramanlık sayfalarıyla doludur. (ALVRTSYAN s. 6)

Görüldüğü üzere "Ermenice" konuşanlara verilen "ceza" konusunda büyük bir çeşitlilik var. Birileri "dilleri kesildi", diğeri "ağır vergiler", öbürü "baskıyla", bir diğeri "beş koyunla" bir başkası da "İslamlaşma" ile dilini unutmuş diyor.

Yukarıdakilere benzer ifadelere bolca rastlanan bu eserlerde “direniş” dair tek vak’adan söz edilmemesi ise tuhaftır. Direniş, tehcir, dil kesme gibi olayların yaşandığı yerde gerek içte ve gerek dışarıda bir belge bulunmaz mı? Cevabını yine kendileri veriyor. Bryer, “Trabzon’la ilgili eski kaynaklarda, Hemşinlilere hemen hemen hiç rastlanmadığını” belirtir. (ERSOY s. 36)

Hemşin’de Ermeni Nüfusu 100 Bini Nasıl Aştı?

- ✓ Trabzon vilayetinde 1915 yılına kadar bazı verilere göre Hristiyan Ermenilerin sayısı 100 binden fazla olup İslamlaştırılmışların rakamı daha da fazlaydı. (ALVRTSYAN s. 8)

Paragrafı yazan kişi, yukarıda “dillerin kesildiği, katliamlardan kaçıldığı” gibi sözlerin sahibidir.

- ✓ B. Torlakyan’a göre Birinci Dünya Savaşı arifesinde Trabzon vilayetindeki Ermenilerin sayısı 100 Bine ulaşmıştır. (MELKONYAN s. 35)

Peki “zorla İslamlaştırılan Ermenilerin”, 1915’te sayıları nasıl 100 bini bulabilir?

- ✓ Başka bir Ermeni yazar, H. Acaryan’ın verilerine göre “soykırım öncesinde Trabzon’da 800 aile, Değirmendere’den Yamboli çayına kadar 2340 kişi, Sürmene’de 100 aile, Akçaabat’ta 4000 kişi, Tirebolu’da 40 aile, Giresun’da 400 kişi, Canik’te 2000 kişi Ermeni vardı.” (HARUTYUNYAN s. 23)

Bu durumda her aileyi iyimser bir ortalama sayı ile 10 kişi kabul edersek bile bölgedeki nüfusları azami 18 bin olur.

Hemşin’den Kaçan Ermeniler Nerelere Gittiler?

- ✓ Hemşinli Ermeniler İslamlaşma baskılarından ve katliamlardan kaçıp Karadeniz sahilleri boyunca yayıldılar. (ALVRTSYAN s. 6)
- ✓ P. Tumayantz, Hemşin’den, “din değiştirmekten kurtulmak amacıyla 1690-1700’lü yıllarda Göçtüklerini anlatıyor ve sonra Karadere’ye (Sürmen yöresi) yöneldi saldırılar ve yokluk içinde binlerce aile Trabzon, Ordu, Ünye, Çarşamba, Bafra Sinop ve ta Adapazarı köyleri ile kentlerine sığındılar.” (HAÇIKYAN s. 58)

-Kıyımdan kaçan halk, nereye gider? Sürmene’den kaçıp, 37 km. uzaktaki Trabzon’a giderek mi kurtulur? Yoksa yandaşı ve dindaşı olan topraklara mı sığınır? Örneğin Türklere uygulanan Balkan ve Kafkas sürgünleri, Balkan veya Kafkas içlerinde mi izlerini kaybettirerek kurtuldular yoksa yollarda binlerce ölü vererek mi Osmanlıya sığındılar?

Hemşin'de Ermeni ve Müslüman Nüfusun Gelişimi Nasıldır?

- ✓ 17. yüzyıl başlarında yaklaşık 10 bin aile (70-80 bin kişi kadar) olan Hemşin Ermenileri... (MELKONYAN s. 32)

Bu yıllarda Hemşin'de 70-80 bin Ermeni vardysa en az 20 bin civarında da Müslüman vardı demektir. 100 bin kişiyi Hemşin'de iskân etmek bugün bile mümkün değil. Bunlar böyle derken bakalım belgeler ne diyor?

1626 yılı Hemşin kayıtları elimizde. Hemşin'de bu yılda 1118 hane görülmektedir. Yalnız bu defterden bir yaprak kayıp olup Varoş köyünün alt kısmı ile Tat ve Çat köylerinin tamamı yoktur. (TKGM. Arşivi No 122, s. 79b...) 1553 yılında Tat köyü 8 hane, Çat 14 hane olduğunu dikkate alırsak 1626 yılı kayıtlarını bu durumda fazlasıyla 1150 hane kabul edelim. Bunların üçte birini Müslüman hanedir dersek, Ermeni hane sayısı azami 780 olur. 80 bin kişiyi bulabilmek için bir hanenin ortalama 103 nüfusa sahip olması gerekir ki bu imkânsızdır. Başka çalışmalarda ise şu bilgiler yer almaktadır:

1520'de Hemşin'de yekûn, 456 hane Hristiyan, 214 hane Müslüman. (BOSTAN s. 222)

1553 yılı defterinde Hristiyan-Müslüman ayrımı yapılmamış ve yekûn 834 hane kayıtlıdır. (BOA, Tapu Tahrir Defteri, no: 288, s. 446-456, yıl 961 (1533))

1626 yılı ortalama 370 hane Müslüman, 770 hane Hristiyan, yekûn azami 1150 hane.

1681 yılı Hemşin avarız tahririnde: Müslüman 209 hane+ Hristiyan 870 hane. Yekun 1079 hane. (BOA. K.K., 2697, s.122-132)

1836 yılı nüfus defterinde Hemşin'de 3'ü yaşlı, 11'i orta yaşlı, 54'ü çocuk yaşta yekûn 68 erkek nüfus bulunmaktadır. (BOA. D.CRD. 40593)

1842 yılı Rize nüfus defterinde Hemşin'de Ermeni erkek nüfus 99 olarak verilmektedir. (BOA. NFS. d. 1144, s. 469-470) Altı yılda Ermeni nüfus 31 erkek nüfus artmıştır.

1848 yılına ait defterde dört köyde yaşamakta olan Ermenilerin adları tek tek belirtilmekte:

1. Kolona (Zilkale) köyünde 2 hanede 9 erkek nüfus yaşamaktadır. Bunların ticaret için biri Ünye, diğeri de Kırım'a gitmiştir. (BOA. NFS. d. 1138, s. 2)

2. Meydan köyünde 2 hanede 10 erkek nüfus yaşamakta idi. Bunlardan birisi yatalaktı. (BOA. NFS. d. 1138, s. 5)

3. Elevit'te 10 hanede 39 erkek nüfus bulunmakta, 9'u ticaret için değişik şehirlere gitmişlerdir. (BOA. NFS. d. 1138, s. 7-10)

1878 yılı Trabzon Salnamesi'nde Trabzon'da, kazaları ve nahiyelerinde, Livana kazasında ve Rize kazasında gayri-Müslim nüfus yer alırken, Hopa kazasında, Arhavi nahiyesinde, Atina kazasında, Hemşin nahiyesinde, Kuraiseba, Mapavri, Karadere, Maçahel nahiyesinde ve köylerinde hiç gayrimüslim yoktur.

4. Mollaveys köyünde 7 hanede 23 erkek nüfus vardı. 7'si ticaret için başka şehirlere gitmişlerdi. (BOA. NFS. d. 1138, s.13-15) Toplam 21 hanede 81 erkek nüfus bulunmaktaydı.

Bölgeyi 1843 yıllarında gezen Koch bile Hemşin'de Hristiyan Ermeni nüfusundan dikkatini çekmemiş olacak ki eserinde Hemşin Ermenileri üzerine durmamıştır!

1878 yılı Trabzon Salnamesi'nde Trabzon'da, kazaları ve nahiyelerinde, Livana kazasında ve Rize kazasında gayri-Müslim nüfus yer alırken, Hopa kazasında, Arhavi nahiyesinde, Atina kazasında, Hemşin nahiyesinde, Kuraiseba, Mapavri, Karadere, Maçahel nahiyesinde ve köylerinde hiç gayrimüslim yoktur. (EMİROĞLU 1995 s. 271...)

Ama Ermeni araştırmacı bu gerçeklere rağmen "1878 yılındaki Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar Hemşin kazasının 33 köyünde 13 binden fazla Ermenice konuşan vardı." diyebiliyor. (MELKONYAN s. 34) Elbette bu konuda dayanılan herhangi bir belge bulunmamaktadır.

1903 Trabzon salnamesinde Hemşin'de 10'u erkek ve 10'u kadın olmak üzere yekun 20 Ermeni nüfus vardı. (Trabzon Vilâyeti Salnamesi, 1321,

s. 472-473) Bu nüfusun hangi yerde olduğu belirtilmemiş, büyük ihtimalle değişik yerlerde zanaatla uğraşan kişilerdir.

Günümüzde Hemşinli Ermenice Konuşur Mu?

✓ Türkçe konuşan (Batı) Hemşinli Ermenilerin bir kısmı bile Hemşin (Ermeni) lehçesini bilir. (ALVRTYAN s. 12)

Diğer konularda olduğu gibi bu konuda da yazar herhangi bir belge sunma gereği duymadan yargıya varmaktadır.

Çamlıhemşin ve Hemşin ilçelerinin bir kısmı Ermeni lehçesini biliyorsa(!), bakalım diğer yerlerde neler oluyor, neler söyleniyor?

✓ Bu köylerde (Karaağaç ve Çeşmeli köyleri-Çayeli), Kuzeydoğu Anadolu

koluna bağlı bir Türkçe ağız ve Batı Ermenice'nin bir ağız olan Hemşince anadil olarak kullanılmaktadır. (KOLİVAR s. 1)

Tezi hazırlayan Sayın Kolivar Çayelilidir. Aynı köyde akrabaları vardır ve köyü en iyi tanıyanlardandır. Yöreyi bilmeyenler, yazılanları referans alacağına göre yaptığı çalışma daha da önem arz etmektedir.

İlk cümlesi tamam, Kuzeydoğu Anadolu ağızı, yani Doğu Karadeniz ağızı Raşot'ta (Karaağaç) konuşulur.

İkinci cümlede de "Ermenice'nin bir ağızı Hemşince anadil olarak konuşulur" diyor.

Tezini dikkatlice inceledik.

Hazırladığı tez içinde bir bilmece, iki mısralık bir şiir, bir atasözü, bir türkü, kısaca bir cümle dahi Ermenice yok. Söyleşi yaptığı kişilerden Ermenice bilen yok. Köyde ne bugün, ne dün ve ne de geçmişte Müslümanların Ermenice konuştuğunun söylencesi dahi yok. Değil Karaağaç'ta, diğer bütün köylerinde ve Çayeli'nde Ermenice bilinmez.

Gerçek bu iken niçin "Batı Ermenice'nin bir ağızı olan Hemşince anadil olarak kullanılmaktadır" demiş olmasını ne ile açıklamak gerekir?

Fizyolojik Özelliklerden Damardaki Kandanda Milliyetin Tespiti

Mümkün Mü?

"Fizyolojik özellikleri belirtmek birtakım ölçümler almayı gerektirdiği için fizik antropologların çalışma kapsamına girmektedir. (Hemşin için) Konunun bu yönü benim uzmanlık alanım dışında kalmakta ve ayrı bir çalışma gerektirmektedir." (BALIKÇI s. 4)

1840'lı yıllarda Kumbasaroğlu Süleyman Ağa'nın Cimil'deki evinde kalan Alman Prof. Dr. Karl Koch'un göre Süleyman ağanın "dış görünüşünden (kemik yapısından) onun damarlarında özellikle Ermeni kanı dolaştığını" fark etti. (HA-ÇİKYAN s. 55)

Lakin Koch, Kumbasar Süleyman için "Terbiyeli bir lehçe ile konuşuyordu. Türkçeden başka dili yoktu." diyerek yukarıdaki ifadesini yine kendi tekzip etmiştir. (Prof. Dr. Karl Koch Seyahatnamesi s. 22, Rize) Ve Koch, Ermeniler hakkında aynı kitapta çok kötü ve aşağılayıcı sözler de söylüyor. Andrews "Hemşinlilerin Ermeni kökenini öfkeyle reddetti, Ona göre Ermeniler inançlarından vazgeçmeyecek kadar fanatiklerdi. Nihayet ortak 'ırksal özellikler'de görülmemekteydi." (ALT s. 39)

Hemşinli adı ile bir etnik grup oluşturmak mümkünse Türkiye’de değil 47, 47 bin etnik kimlik kolayca oluşturulur. Hopalı, Maçkalı, Rizeli gibi... İşin doğrusu Hemşinli, etnik bir kimliğin adı değil, coğrafi bir tanımın adıdır.

Hemşinli Azınlık Mıdır?

- ✓ Çalışma (tez) Türkiye’de çok küçük bir azınlık olan Hemşin etnik grubunun kültürel unsurlarını içermektedir. (BALIKÇI s. 4)
- ✓ “Hemşin halkının bir etnik kimliğinin bulunduğu şüphe yoktur. Bir toplumun kendini böyle bir İsim ile tanımlaması gerçeği dahi bir etnik yapılanmayı ya da durum alışı belgelemeye yeterlidir.” (ERSOY 1995 s. 141)
- ✓ Çeşitli kaynaklarda Hemşinlilerin etnik kökeni ile ilgili açıklamaların, çoğunlukla Ermeni kökeni Üzerinde birleştiği görülmektedir. (ERSOY 1995 s. 142)

Hemşin’e azınlık demek bilgi kirliliği midir?

Hemşinli adı ile bir etnik grup oluşturmak mümkünse Türkiye’de değil 47, 47 bin etnik kimlik kolayca oluşturulur. Hopalı, Maçkalı, Rizeli gibi... İşin doğrusu Hemşinli, etnik bir kimliğin adı değil, coğrafi bir tanımın adıdır.

Smith, Etnik bir toplumun altı ana niteliğini

şöyle sıralamaktadır:

1. Kolektif bir özel ad.
2. Ortak bir soy miti.
3. Paylaşılan tarihi anılar.
4. Ortak kültürü farklı kılan bir ya da daha fazla unsur.
5. Özel bir “yurt”la bağ.
6. Nüfusun önemli kesimleri arasında dayanışma duygusu. (SMİTH s. 42)

Türkiye’yi 47 parçaya bölen Azeri, Özbek Türklerini bile etnik kimlik altında gösteren Andradis bile bu konuda dürüst olmak zorunda kalıyor ve “Doğu’daki grupta dil belirleyicidir. Fakat bu Ermeni kökeninin kabul edildiği anlamına gelmez.” diyor. (ANDREADİS s. 182)

“Hemşinliler Ermeni kökeninden geldiğini reddeder.” (ANDREADİS s. 182)

“Yöre halkı ısrarla Türk olduklarını ve Oğuz boyundan gelmiş olabileceğini söylemektedirler.” (BALIKÇI s. 64)

Hâl böyle iken Hemşin, hangi özelliğinden dolayı azınlık oluyor? Hangi Hemşinli “azınlığım” diyor? Her köyün, ilçenin ve ilin kendine mahsus özellikleri dışında, Hemşinli ile Antalyalı arasında ayırt edici unsur nedir?

Adlar, Dininin Aynası Mı?

- ✓ Bryer'in gizli Hristiyanlık savını destekleyen kanıt ahalinin eski Hristiyan adlarını kullanmalarını

Örnek göstermektedir. Hemşin'de hâlihazırda "Keşişoğulları" gibi soy isimlerinin kullanıldığı düşünülürken yazara ait görüşlerinin, alandaki gözlemlerimiz tarafından desteklendiğini söyleyebiliriz. (ERSOY s. 105)

Bilimsel çalışma sonucu olarak bir soyadından yola çıkılıp sonuca ulaştıran "keşiş" sözü. Ne kestirme yol değil mi?

Osmanlı devleti Yörüklerinde Kâfir, Kâfiralanı, Kâfircikler, Kâfirhacı, Kâfirhasan, Kâfirishaklı, Kâfirkapu, Papasoğlu... gibi cemaatler vardı. (TÜRKAY s. 450, 623) Gavurgalu, Avşar Türkmenlerinden. (HALAÇOĞLU c. II, s. 872) Yine değişik Türkmen boylarına mensup Kafir Hacı, Kafir İshak, Kafir Kocalu, Kafircik Oğlanları, Kafirilli, Kafirler, Kafirli, Kafirlüce, Kafirtoğancı. (LEZİNA s. 302) Bu kabilelere Ermeni Türkmenleri mi diyeceğiz? İkidere'nin Güneyce beldesinde Fırağunun deresi

var. Kişi lakabı olan Fırağun adından yola çıkarak Güneyce ile Firavunlar arasında bağ kurmak belli zihniyetlere yakışır.

1486–1515 yılları arasında Trabzon bölgesinde Zimmi (Hristiyan) kişi adları arasında Tengrivermiş, Turasan, Koç bey, Aslan, Karaca, Balaban, Budak, Bali, Doğan, Karagöz, Turali, Timur... (BOSTAN s. 337) gibi Öz Türkçe adları nereye koyacağız? Eskiden lakap takma o derece yaygındı ki, kişinin gerçek adı unutulduğu olurdu. Eğer kişi camiye gitmiyorsa, oruç tutmamışsa "keşiş" yakıştırmaları rahatça yapıştırılır ve de olağan karşılanır.

Bölgede Bazı Akriba Adları, Ermeni Veya Rum Adlarını Çağrıştırmasının Sebebi Nedir?

Doğrudur. Bölgede Ermenice, Rumca, Farsça kökenli çok sayıda yer adı vardır. Çünkü yeni gelenler bölgedeki yer adlarını aynen muhafaza etmiş; Ermeni veya

Ermeni soyadları içinde Demirciyan, Karayan, Altunyan, Yazıcıyan, Taşçıyan gibi yığınla Öz Türkçe adlar bulunmaktadır. Ermeni erkek adı ve hatta birkaç Ermeni kralı Türkçe "Aşot" adını almıştır, Gürcü beyleri içinde de Türkçe prens ve prenses adlarına sıkça rastlanır.

Rum'un arazisinin veya mahallesinin adını kullanmaya devam etmişlerdir. Kişiler geldiği yerle anıldıkları gibi, oturdukları yerle de isimlendirilmişlerdir. Kayıtlara da böylece yazılmıştır. Bölgede sıradan olaydır.

Ayrıca Ermeni soyadları içinde Demirciyan, Karayan, Altunyan, Yazıcıyan, Taşçıyan gibi yığınla Öz Türkçe adlar bulunmaktadır. Ermeni erkek adı ve hatta birkaç Ermeni kralı Türkçe "Aşot" adını almıştır, Gürcü beyleri içinde de Türkçe prens ve prenses adlarına sıkça rastlanır. Gürcü prens Vahram'ın oğlu Ağboğa, annesi Kıpçaklı olan ünlü Gürcü kraliçesi Tamara ve yine Ermeni prens Işık Han gibi. (OKTAY s. 123, 167) Gürcü kralının Türkçe "aslan" lakabını alması gibi. (BROSSET, s. 146) Ermeniler tarihte önemli kişileri çokça Arapça ve Farsça adlar kullanmışlardır. Arap, Fars veya Türk adı kullanmakla Ermenilikten çıkılmıyor ama başkaları Ermeni adı kullanınca Ermeni mi oluyor?

Dildeki Sözcüklerle ve Bazı Yer Adlarıyla Kimlik Oluşturulur Mu?

Birkaç yer, bitki ve eşya adlarıyla yola çıkıp ve dedeleri-nineleri dahi bir cümle kuramayan Hemşinlilere Ermeni diyenler... Konuya bir de terstek bakmak gerekirse:

Mordtmann, "Ermeniler Hint-Avrupa grubuna bağlıdır; ama dilleri açıkça Turan etkisinin izlerini taşımaktadır. Bu ifade altında ben, Osmanlılarla yüzyıllar boyu süren ilişkiler sonucu olarak Ermeniceye giren Türkçe sözcükler değil, Selçuklular, Osmanlılar v.b. Türk devletleri doğmadan, M.S. IV., V., VI., VII., yüzyılların yazılı Ermenicesindeki Turan unsurlarını kastediyorum." demektedir (KARAAĞAÇ, s. XXVI)

XV.-XX. yüzyıl Ermeni yazılı kaynaklarına dayanarak Ermenicede Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesine ait kelimelerin her geçen yüzyıl daha da arttığını söyleyebiliriz. Acaryan'ın "Ermenicedeki Türkçe Alıntılar" kitabında 4262 tane Türkçeden alınmış söz yer almaktadır. (s. XXVIII) Türkçe'nin etkisi sonucunda Ermeni söz dizimi epeyce değişerek, Hint-Avrupa dillerinin söz diziminden uzaklaşmış, Ermenice eklemeli bir dil haline gelmiştir. (KARAAĞAÇ s. XXIX)

"Ermenistan'da neredeyse Ermeniceden fazla Türkçe köy adı bulunmakta idi. 1935'ten beri değiştirmeye çalışmalarına rağmen Türkçe adları hala bitiremediler." (ELEKBERLİ s. 76...) ve (MAKAS)

"Ermenistan'da geçen yüzyılda bile halkı bütünüyle Ermeni olan ya da Ermenilerle Azerbaycanlıların karışık olarak yaşadıkları birçok köyün adı Türkçe idi. (138 köy adı yazılı) Bu köylerin Ermenice adları yoktur." (GEYBULLAYEV s. 92...)

Devamında çok fazla Türkçe köy, dere, tepe... adları. Güdümlüler bunları görmezler, göremezler, bilmezler, yazmazlar ve yazamazlar. Benzer olayların Balkan ülkelerinde yaşandığı gibi.

“Yabancı dillerde büyük bir yer tutan Türkçe sözler, Türkçenin yalnız alıcı bir dil olmadığına açık ve inandırıcı bir tanıktır.” (EREN s. XXIV)

Her halk, karşılaştığı kültürden kendinde olmayan yeni çok şeyler devralır ve bunu geliştirerek geleceğe taşır. Hemşin’de de birkaç çiçek, böcek, eşya ve yer adında da böyle olmuştur. Tek dörtlük Ermenice şarkı bilinmemesi ve başka hiçbir konuda paralellik olmamasının sebebi budur.

Günümüzde gerek Gürcistan, gerekse Ermenistan’da Hristiyanlığını devam ettiren Kıpçakların varlığı bilinmektedir.

Bölgenin Yer Adları Hangi Kavimlerle İlişkilidir?

Bölgenin eski yer adları, antik çağ kavimleri, Ermeni ve Yunan gibi milletlerin izlerini bağrında barındırıyorsa, Hun, Kıpçak/Kuman, Moğol, Laz, Peçenek, Macar, Gürcü, Bulgar ve değişik Kafkas kavimleri ile diğer Türk boy izlerini fazlasıyla içinde saklamaktadır.

Özellikle XII. yüzyılda bölgenin tarihine damgasını vuran kalabalık Kıpçak grubunun büyük bölümünün günümüze ulaşmadığını düşünürsek, değişik adlar ve farklı kültürler içinde bölgede varlıklarını sürdürdükleri kesindir.

Günümüzde gerek Gürcistan, gerekse Ermenistan’da Hristiyanlığını devam ettiren Kıpçakların varlığı bilinmektedir. (GÖKBEL s. 312)

“Doğu Karadeniz halkı, Bulgar Türkleri ile Kuman (Kıpçak) Türklerinden geliyor.” (ERÖZ 1983, s. 26)

1920’lerde Türkçeden başka dil bilmeyen ve yalnızca Hristiyan oldukları için Yunanistan’a gönderilen Türkler ve Trabzon’da Rumca konuşanlar gibi, bu bölgenin insanların bir kısmı önce kiliseler yoluyla Hristiyanlaştırılıp sonra Ermenileşen değişik Türk boylarına uzanması mümkündür.

Gürcistan’a Deşt-i Kıpçak’tan gelen ve Gürcistan’a tarihinde en parlak dönemini yaşatan kalabalık Kuman/Kıpçakların varlığı izlerini bölgenin her karışında görmektedir.

İskender, (M.Ö. 336-323 yılları arasında Makedonya kralı) Kür nehri boyunca yerleşmiş ve bizce iptidai Türkler ve Kıpçak denilen korkunç surette barbar mil-

letler; gördü. (BROSSET, s. 16) Aynı eserde, bu dönemlerde Gürcüler için de çok aşağılayıcı ifadeler kullanılmaktadır.

M.Ö. VIII. yüzyıllarda Kafkaslar kuzeyinden güneye göçüp, Yukarı-Kür ve Çoruk boylarına yerleşen ilk Kıpçaklar ile M.S. VI. yüzyılda aynı yönden gelen ve 300 yılından sonra Hristiyan olan “İlk Kıpçaklar” ile, XII. yüzyılda yine benzer yoldan gelip, Ortodoks-Gürcü mezhebini benimseyerek, Yukarı-Kür ve Çoruk bölgesine yerleşip, burada bir Atabek Yurdu Hükûmeti (1267–1578) kuran “Son Kıpçaklar”dır. (KIRZIOĞLU 1992, s. x)

Gürcistan’da XII. yüzyılda Kumanlar faaldirler. Gürcistan’ın parlak çağının büyük başbuğu Kubasar Kıpçaklıdır. Kraliçe Tamara’nın damarında da Kıpçak kanı vardır. (RASONYI 1983, s. 38) (annesi Kıpçaktır) Tamara, “damar”dan.

Kraliçe Tamara’nın (1184-1213) ordusunda da Kıpçaklardan sıkça söz edilmektedir. (AHİNCANOV s. 134)

Don ve Kuban dolaylarındaki Kuman (Kıpçak)ların Gürcülerle yakın münasebetleri olmuş, bu vesile ile Kumanlar Kafkasya’nın güneyine geçmişlerdir. Bu Kuman-Kıpçak kütleleri Çoruh, Kür dolaylarını görülmemiş bir kudret ve genişlikle canlandırdılar. Gürcü kralı David II, güzelliği ile meşhur bir Kıpçak prensesiyle evlenmişti. (KAFESOĞLU 1984, s. 179)

Gürcü kralı Davit, Kıpçak prensi Şarağan’ın oğlu Atraka’nın kızıyla evlenmişti ki o, güzelliği ile tanınmış Kraliçe Guranduht’tu. (BROSSET s. 319) ki kendisi Kraliçe Tamara’nın annesiydi. O. Turan, Tamara ile Saltuklu Muzaffereddin’in evlendiğini, ancak Tamara’nın ondan bıknınca Erzurum’a gönderdiğini, Gürcü kaynağının malûm bir his ile bu evliliğin gerçekleşmediğinin belirtir. (BROSSET s. 373)

Kral (Davit) onları (Kıpçak) karıları ile beraber iyi yerlere yerleştirdi ve onları, 40.000 seçkin savaşçı olarak seferlerine iştirak ettiriyordu. (BROSSET s. 320)

Gürcü yazar Cuanşir, Kıpçaklarla ilgili çeşitli bilgiler vermektedir. 1118-1120 yıllarında, 45 bin seçme savaşçı Kıpçak’ın aileleriyle birlikte Kurucu David hassa birliğini oluşturarak Gürcistan’a kalıcı olarak muhaceret (göç) ettikleri bildirilmektedir. (AHİNCANOV s. 42)

1908 yılında Gümrü’de 808 nüfusa sahip olan “Kıpçak” adında bir Ermeni köyü bulunması yine “Kıpçak-a- Vank” (Kıpçak manastırı) tapınağının olması, Kıpçakların bir kısmının Gregoryan mezhebine girdiğini doğrulamaktadır. (GÖKBEL s. 310)

Son Söz

Ravileri belli olmayan rivayetler, ciddiyetten uzak, bilimsel dayanaktan yoksun, belgesiz ve çelişkilerle dolu Hemşin tarihini uzman-araştırmacıların kalemlerinden öğrendik.

Bu boş söylemler, efendilerine hizmeti görev bilenlere ve belli odaklardan “aferin” bekleyenlerdir. Çıkarı gereği her kılığa girebilecek şahsiyetlerdir. Örnekleri, bölgede bolca sergilenmektedir. Ne yazık ki, bu işler günümüz Türkiye’inde iyi prim etmektedir.

Bu fesat-fitne merkezleri biliyorlar ki Karadeniz çözülsün Türkiye’nin direnci biter. Ancak bölgedeki Türklük gerçeği Selçuklu ve Osmanlılardan çok daha öncesine uzanmaktadır ve bu gerçeğin üzerini örtmeye yukarıda örnekleri verilen yalan ve çarpıtmalar elbette yeterli olmayacaktır.

1 Hemşin’in neresi olduğu konusunda bir uzlaşma olmamakla birlikte genelde Doğu Hemşin’in Artvin’in Hopa ilçesindeki Hemşin köylerinden; Batı Hemşin’in ise Rize’nin Pazar ve Çamlıhemşin ilçelerindeki Hemşin köylerinden oluştuğu ifade edilebilir.

2 Not: Kıpçakça kalak: Yüksek. (AGAR s. 1013) Eski Uygurca kalak: 1. Kale. 2. Gök. (CAFEROĞLU) Gök, mecaz olarak “yüksek” anlamını da verir. Farsça abad: Bayındır, mamur.

3 Partlar, Part Krallığı, Part İmparatorluğu, Parthia ya da Arşaklılar (Aşkânîân), günümüz İran’ının kuzeydoğusunda yer alan bir medeniyetti. Partlar, MÖ 230’larda Selevkoslar’dan ayrılarak devlet kurdular. Part Krallığı, İran platosunu birleştiren ve oraya hükmeden Arşaklı hanedanı tarafından idare edilirdi. Eski İran’da Medler’den ve Akamenidler’den sonra gelen üçüncü yerel hanedanlıktırlar. Part İmparatorluğu Sasaniler tarafından yıkıldı (Wikipedia). Diğer bilgiler ise şöyledir:

Parthlar ile Persler nazarında Arşaklar’da Turanlıydı.” (GUMİLEV 2002, s. 78)

-Kafesoğlu, Partları İranlılarla ilişkilendirdikten sonra (s. 277), “3. yüzyıl ortalarından kalma Parth dilindeki kitabede Güney Kafkasya’daki Hun’ların Kurtak, Kubrat, Erk Kapgan, Topçak, Tarkan-beğ Türkçe adlar taşıdıkları ileri sürülmektedir” der. (KAFESOĞLU s. 69)

Kısaca, Partların Ermenilerle ilgisi yok.

Kaynaklar

- ADONTZ, Nicholas (1970), Armenia In The Period Of Justinian.
- AHİNCANOV, Sercan M. (2009), Kıpçaklar, İstanbul: Selenge yayınları.
- AKSOYLU, Kâmil (2010), Laz Kültürü, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- AKTAŞ, Esen (2007), Antik Çağda Doğu Karadeniz Bölgesi Kıyı yerleşimleri, Tez, Gazi Üniversitesi.
- ALKUMRU, Dr. Nizamettin (2005), Şimşir Kokardı Azlağa, Çiviyazıları.
- ALT, Aliye (2005), Hemşin Ermenileri, Goethe Üniversitesi, Çeviren S. Nazlı Kaya, Belge Yayınları.
- ALVRTYAN, H., Filoloji doktoru (2007), Hemşin ve Hemşinli Ermeniler, makale, Erivan Devlet Üniversitesi, Yerevan.
- ANDREADİS, Yorgo (1999), Gizli Din Taşıyanlar, Belge yayınları.
- ANDREWS, Peter Alford (1992), Türkiye’de Etnik Gruplar, Ant yayınları.
- ASAN, Ömer (2000), Pontus Kültürü, Belge Yayınları.
- ASLAN, Tuğba (2006), Hemşinlilerde Sosyal Yapı ve Kültürel Kimlik, tez, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- BIJİSKYAN, P. Minas (1969), Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası, Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Bİ, Mahmut, (2007), Kafkas Tarihi, İstanbul: Selenge yayınları.
- BİLGİN, Mehmet (2007), Post Modern Pontusculuk, İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- BLASING, Uwe (2007), The Hemshin, Routledge, makale, London And New York.
- BOSTAN, Dr. Hanefi (2002), XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat, TTK
- BROSSET, Marie Felicite (2003), Gürcistan Tarihi, TTK.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1968), Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, TDK.

- DANIŞMEND, Hami İsmail (1983), Türklük Meseleleri, İstanbul Kitabevi.
- ELEKBERLİ, Eziz (2009), Ermenistan, İstanbul: Turan Kültür Vakfı.
- EMİROĞLU, Kudret (1989), Trabzon-Maçka Etimoloji Sözlüğü, Ankara: Sanat Kitabevi.
- EREN, Hasan (1999), Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü. 2. baskı, Ankara.
- ERÖZ, Prof. Dr. Mehmet (1983), Hristiyanlaşan Türkler, Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü.
- ERSOY, Erhan Gürsel (1994), Hemşin'de Yaylacılık, Tez, Hacettepe Üniversitesi.
- ERSOY, Erhan Gürsel (1995), Birikim dergisi. Sayı 71-71
- ERSOY, Erhan Gürsel, 2007, The Hemshin, Routledge, makale, London And New York.
- EYUBOĞLU, İsmet Zeki (1995), Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü, İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- EYUBOĞLU, İsmet Zeki (2004), Maçka, İstanbul: Pencere Yayınları.
- GENÇ, Adnan (2005), Çalışkan Kadınlar Ülkesi HEMŞİN, Bileşim yayınları.
- GEYBULLAYEV, Gıyaseddin (2009), Kadim Türkler ve Ermenistan, İstanbul: Turan Kültür Vakfı.
- GOSHGARİAN, Rachel, H. Şükür İlcak (2006), Kendi kendine Ermenice, Ermeni Patriği Yayınları.
- GÖKBEL, Doç. Dr. Ahmet (2000), Kıpçak Türkleri, İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- GUMİLEV, L. N. (2002), Hazar Çevresinde Bin Yıl, İstanbul: Selenge Yayınları.
- HAÇIKYAN, Levon (1997), Hemşin Gizemi, Belge yayınları.
- HALAÇOĞLU, Yusuf (2009), Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar, (1453-1650), Ankara: TTK.
- HARUTYUNYAN B., Tarih Doktoru Profesörü, makale, Erivan Devlet Üniversitesi.
- HATİNOĞLU, Şinasi (2010), Dağast'dan Agara'ya. Arhavi.
- HOVHANNİSYAN R. Profesör, California (2007), Hemşin ve Hemşinli Ermeniler, makale, Yerevan.
- KARAAĞAÇ, Günay, Prof. Dr. (2008), Türkçe Verintiler Sözlüğü, TDK
- KARACA, İbrahim (2006), Hemşin: Çiviyazıları Yayınevi.
- KIRZIOĞLU, Prof. Dr. Fahrettin, 1992, Yukarı-Kür ve Çoruh Boylarında KIPÇAKLAR, TTK
- KOLİVAR ABADOĞLU, Ayşe Nur, Karaağaç and Çeşmeli Dialect (2005), tez, Boğaziçi University
- LEZİNA, L. N. -A.V. SUPERANSKAYA (2009), Bütün Türk Halkları, İstanbul: Selenge yayınları.
- MAKAS, Yrd. Doç. Dr. Zeynelabidin, Ermenistan'da Adları Değiştirilen Bazı Türk Yerleşim Yerleri Üzerine (1993), Türk Dünyası Araştırma Vakfı.
- MEEKER, Michael R. İmparatorluktan Gelen Bir Ulus (2005), İstanbul Üniversitesi yayınları.
- MELKONYAN, A., Tarih Doktoru, Profesör (2007), Hemşin ve Hemşinli Ermeniler, makale, Yerevan.
- MİLLER, William, 2007, Son Trabzon İmparatorluğu, Heyamola yayınları.
- MOSES, Kalankatlı (2006), Alban Tarihi, İstanbul: Selenge yayınları.
- OKTAY, Hasan (2007), Türkler ve Moğollar, İstanbul: Selenge yayınları.
- RASONYÍ, Prof. Dr. Laszlo (1983), Türk Devletlerinin Batıdaki varisleri, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü.
- RASONYÍ, Prof. Dr. Laszlo (1993), Tarihte Türklük, Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü.
- RUNCİMAN, Steven (2005), Kostentınopolis Düştü, Doğan Kitap.
- SAFİ, Muhammet (2007), Rize Tahrir Öşür Defteri, (1850 yılına ait) İstanbul: Dinamik.
- SARGSYANTS A. Tarih doktoru (2007), Hemşin ve Hemşinli Ermeniler, s. 252, makale, Yerevan.
- SİHALURİDZE, Yuri (1998), Trabzon'dan Abhazya'ya, Sorun Yayınları.
- SİMİTH, D. ANTHONY (1994), Millî Kimlik, İletişim yayınları.
- TKGM, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyud-ı Kadime Arşivi Defter no: 122 (tarih muhtemelen 1036/ 1626 yılı), s. 76, 79 a- 88 b (82a-82b sayfaları eksik)
- TÜRKAY, Cevdet (1979), Osmanlı İmparatorluğunda Oymak Aşiret ve Cemaatler, Tercüman Gazetesi.
- UMAR, Bilge (1993), Türkiye'deki Tarihsel Adlar, İnkılâp, II. Baskı.
- USPENSKI, F. İ. (2003), Trabzon Tarihi, Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık.
- YİĞİT, Altay (1981), Çaykara ve Folkloru, Ankara: Kent matbaası.

AZERİ VE İRAK TÜRKMANLARININ BİR SIRA ESKİ GELENEKLERİ VE MERASİMLERİ ÜZERİNE

DOÇ. DR. KÜBRA KULİYEVA*

Giriş

Irak eski Azerbaycan'ın batı kısmında bulunan bir Türk yurdudur. Tarihçiler Irak'ta Türk boylarının varlığını bu yerlere sonralar taşınmış olan kavimlerle ilgilendiriyor. Bir süre Irak'ta çalışmış, Irak Türkmanları'nın hayatı, kültürü, edebiyatıyla ilgili makaleler, yazılar yayınlamış, kitaplar bastırmış Prof. Dr. G.Paşayev diyor ki, "Irak Türkmanları'nın ne zaman ve nereden göç ederek bu toprakları vatan edindikleriyle ilgili bir sıra tarihi kaynaklara rastlıyoruz. Tarihçilerin büyük kısmı onların Azerbaycan'dan geldikleri düşüncesindedirler". (G.Paşayev 1998, 21). Yazar bu tarihin Hicret'in 32. veya 54. yılından başladığını kaydeden bilim adamlarının görüşlerine dikkati çekerek, şöyle devam ediyor: "Arap tarihçisi Teberi Türkler'in Irak'a ilk gelişinin Hicret'in 54. yılına tesadüf ettiğini yazıyor. S.Buluç da Hicret'in ilk yüzyıllarında Azeri Türkleri'nin Tebriz'den geçerek Kerkük yörelerinde meskûn

Arap tarihçisi
Teberi Türkler'in
Irak'a ilk gelişinin
Hicret'in 54.
yılına tesadüf
ettiğini yazıyor.

* Azerbaycan Millî Bilimler Akademisi Nesimi Adına Dil Araştırmaları Enstitüsü.

“Bu zaman Abbasi halifeleri herhangi bir Arap sülalesinin ya da Arap kavimlerinin ayaklanmasından kendilerini korumak amacıyla Azerbaycan’ın türlü yerlerinden, özellikle de, kuzey bölgelerinden birçok boyları buraya göçürerek Bağdat civarında yerleştirdiler. Onlara başkenti savunmak ve korumak emri verilmişti”

olduklarını onaylıyor.” Kerküklü araştırmacı Şakir Sabir ise Türkmanlar’ın ilk kez Irak’ta VII. yüzyılda görünmeye başladıklarını ve miladi tarihiyle 745’te Bağdat’ta Türkman mahallelerinin bulunduğunu yazıyor. M.Nakip Türk yönetiminin tarihini biraz daha ileriye götürerek, “Milattan takriben 220 yıl önce ilk Türk devletini kuran Hunlar’dan bu yana Türkler hiçbir zaman devletsiz kalmamışlardır” diyor (G.Paşayev 1998, 9). Prof. Dr. G.Kazımov bu görüşleri paylaşmayarak “Sosyal bilimler alanında meşhur olan köke dayanmayan, esassız bir teori - Türkler’in Hun döneminden ortaya çıkması hakkında düşünce Irak-Türkman kültür tarihiyle ilgilenenlere de bulaşmıştır” diye sertçe davranıyor ve “Eğer miladi tarihiyle 745 yıllarında Bağdat’ta Türkman mahallerinin olduğu tespit ediliyorsa, demek ki, onların tarihi daha eskiye dayanıyor. Bu biçim olgular tarihin açıklanmasında göze alınmış olsaydı, o zaman nice binyıllar önce Türkler’in bu topraklarda var oldukları kolayca anlaşılabilirdi.” diyor (G.Kazımov 2004, 4). H.Araslı VII. yüzyıldan sonra, özellikle, Abbasiler döneminde Azeriler’in Bağdat civarlarına göçürülmesini ve bu göçürmenin nedenini şöyle açıklamaktadır: “Bu zaman Abbasi halifeleri herhangi bir Arap sülalesinin ya da Arap kavimlerinin ayaklanmasından kendilerini korumak amacıyla Azerbaycan’ın türlü yerlerinden,

özellikle de, kuzey bölgelerinden birçok boyları buraya göçürerek Bağdat civarında yerleştirdiler. Onlara başkenti savunmak ve korumak emri verilmişti” (H.Araslı, 1858,77). Bu durumda bir kısım düşündürücü makamlar ortaya çıkar: Acaba, neden Abbasiler sülalesi Azeri Türkleri’ne bu kadar güveniyordu? Eğer gerçekten Azeri Türkleri’ni bu yerlere VII. yüzyıldan yerleşmişiyse, nasıl oldu da bu kadar çabuk Arapların itimatını kazanabildiler? Köçürmelerin olduğu kesindir. Fakat Azeri Türkleri’ne böyle münasebet, yani kendilerini kendilerinden korumak usulü Araplar’ın Türkleri’ni az sürede değil, çok uzun yıllar önce tanıdıklarına delalet eder. Başka deyişle, Araplar iki nehir arasını, yani Dicle ve Fırat nehirleri arasını zaptettikleri dönemlerden Türkleri’ni iyice tanımış, onların erkekçe, mertçe davranan insanlar olduklarını bilmişlerdir. O yüzden de kaydedelim ki, tarihi sahteleştirilenler gelecek nesle topraklarının hudutlarını belli etmekten korkan insanlardır.

Irak'ta bulunan soydaşlarımız hakkında yazan tarihçilerin bir kısmı yanlış yoldadırlar ve bu bölgede oturanları hatırlarken onların gurbette değil, kendi ana topraklarında yaşadıklarını düşünmek gerek. G.Kazımov bu konuyla ilgili çok da haklı olarak şöyle yazıyor: "Kök oradır, tarih Türkler'i - Turukkiler'i, Suları, Lullular'ı, Kutiler'i Urmiya gölü etrafında tasvir ediyor" (Azerb. tarihi 1994, 60-86). Bu da Türkmanlar'ın dedelerinin o yerlerin çok eski sakinleri olduğu olgusunu ortaya koymaktadır. Irak Türkleri'nin tarihi üzerine ışık tutmakta amaç, onların eski Türk boylarından biri olmasını göstermenin yanı sıra, şu anda diğer Türk boylarından belirli derecede uzak olmasına rağmen ortak olan geleneklerimizi, merasimlerimizi yabancı diller ve kültürler arasında günümüze kadar koruyabilmesine de dikkati çekmektir. Halkın tarihi, itikadı, gelenek ve görenekleri, yaşamı, kültürü, hatta coğrafisi bile dilinde yaşıyor. Yüzyılları aşarak günümüze kadar ulaşabilen kelimeler halkın varlığını, moralini, ruhunu yansıtır. Bu bağlamda o olguları sanki emerek koruyan, dilden dile, yüzyıldan yüzyıla ileten ağızların, ayrıca, halkın hafızasında hiç unutulamayacak kadar sağlam yer tutan folklorun ne kadar zengin bir hazine olduğunu söylemeye ihtiyaç yok. Bu doğal kaynaklar bugüne kadar nice kelimenin köken bilim açısından anlamının açıklanmasına, yorumlanmasına imkân sağlanmıştır. G. Paşayev'in söylediği "Folkloru öğrenmeden milletin psikolojisini, onun gerçek tarihini, beşer tarihindeki yerini, gelişim aşamalarını, yaşam biçimini, gelenek ve göreneklerini idrak etmek, anlamak mümkün değildir." (G. Paşayev 1998 15) görüşü gerçektir. Çünkü dilin tarihini araştırırken ilk önce onun eskiliğini koruyup muhafaza eden eski yazılı kaynaklara ve canlı halk diline hitap etmek gerekir. Ağızların birer birer derlenerek araştırılmasında amaç onların eski unsurları, sözlük birimlerini, tarihi, coğrafi özellikleri ne derecede koruyabildiklerini öğrenmektir. Irak-Türkman konusunu ele almakta da amacımız söz konusu problemlerin yanı sıra, şu anda bize göre başka ortamda, kenar ve yad dillerin etki çemberi içinde, yalıtılmış şekilde gelişen bu Türk dilinin diğer Türk dilleri, ayrıca, Azericeyle farklı ve benzer yönlerini belirlemek, değişik hudutlar içinde olmasına rağmen eski özelliklerimizi

Irak Türkleri'nin tarihi üzerine ışık tutmakta amaç, onların eski Türk boylarından biri olmasını göstermenin yanı sıra, şu anda diğer Türk boylarından belirli derecede uzak olmasına rağmen ortak olan geleneklerimizi, merasimlerimizi yabancı diller ve kültürler arasında günümüze kadar koruyabilmesine de dikkati çekmektir.

Mesela, düğünle bağlı adetlerimiz tüm Türk milletlerinde ortaktır, diyebiliriz. Çünkü kız beğenmek, elçilik, nişan, düğün, gelin göçürmek, kına gecesi, ayak açtı, yani baba evine ilk kez gitme gibi ağdetler gerek Azerbaycan'da, Türkiye'de, Irak Türkmanları'nda, gerekse, Orta Asya Türkleri'nde hep aynıdır.

ne derecede koruyabildiğini ortaya koymaktır. İlk önce şunu kaydedelim ki, araştırmalar yad diller ve kültürler arasında kalan Türk dillerinde eski unsurların daha iyi şekilde korunduğunu ispatlamaktadır. Bunu Derbent'te, Ermenistan'da, Gürcüstan'da, bulunan ağızlarımızın araştırılması, İran'da yeterince araştırma konusu olmayan Halaç Türkçesi de sübut etmektedir. Başka deyişle, bunlarda korunan özellikler, konuşma, deyim biçimleri Ana Türkçeye daha fazla sesleşiyor. Bunlar tümüyle kendisini folklorda, adetlerde ve eskiden yapılarak gelen törenlerde, merasimlerde de göstermektedir.

Benzer, Farklı ve Unutulmayan Özelliklerimiz

Her bir halkın kendine özgü gelenekleri, yaptığı türlü merasim ve törenleri vardır. Beşerin belirli gelişim safhalarında insanlar türlü sebeplerden türlü törenler yapmış ve bu törenler giderek ağdet şeklini almıştır. Zaman geçtikçe bu ağdet ve törenlere her dönem insanın belirli katkısı olmuş, dünya geliştiği gibi geleneklerimiz, törenlerimiz de giderek süslenmiştir. Fakat buna rağmen insan düşüncesi onları ne kadar süslese de, öz değişmeden kalmıştır. Bir kısım geleneklerimizin, bayram ve törenlerimizin ortak özellik taşıması da

bununla ilgilidir. Bir kısım adetlerimizde salt Müslümanlıkla ilgili, İslam diniyle bağlı özellikler olsa da, eski Türkler'in, Oğuzlar'ın gelenek ve görenekleriyle bağlı öğeler de korunmuştur. Mesela, düğünle bağlı adetlerimiz tüm Türk milletlerinde ortaktır, diyebiliriz. Çünkü kız beğenmek, elçilik, nişan, düğün, gelin göçürmek, kına gecesi, ayak açtı, yani baba evine ilk kez gitme gibi ağdetler gerek Azerbaycan'da, Türkiye'de, Irak Türkmanları'nda, gerekse, Orta Asya Türkleri'nde hep aynıdır. Günümüzde bunlar biraz değişmiş olsa da genelde aynı özellik taşıyor. Mesela, Irak Türkmanlarında düğünden iki gün önce "kına gecesi" arkadaşları kız için böyle bir horyat okurlar: Sandığım açılıpır, /Boncuğum seçilipdir, /Yarıma haber verin /Şerbetim içilipdir. Düğün günündeyse: Helhele verin geline, /Deste gül verin eline, /Altun kemer bağlasın, /Gelin ince beline. Bu biçim aynen Azerbaycanın Rusya sınırlarında kalmış Derbent ağzında da görülmektedir. Tüm halklar için ortak özellik

taşıyan adetlerden biri de yas merasimidir. Bu merasimde bütün halklara özgün bir sıra özellikler vardır. Şöyle ki, yas merasiminde herkesin siyah giyinmesi, cenazenin tabuta koyulması, kabrin kazılması, cenaze kabre konulurken üzerinde okunması, sofranın verilmesi gibi özellikler tüm dünya halklarında çok az değişikliklerle görülmektedir. Bunların bir kısmı tabii ki, dinle ilgilidir. Fakat dinle ilgisi olmayan özellikler de az değil. Mesela, gerek Kerkükler’de gerekse Azeriler’de (bu özellik daha fazla bölgelerde görülüyor) birisi öldükte, baş açıp, saç yolmak, göğsünü, yüzünü yırtmak, ölen kişinin özelliklerine uygun maniler söylemek, başına kül dökmek gibi adetler İslam’dan çok daha önce mevcut olmuştur. Irak Türkmanları arasında yeni özellik kazanmış yas merasimiyle beraber, Türk halklarının eski inançlarına dayanan unsurlar birarada geliyor ve bunların çoğu halklarımız için aynı niteliktedir. Başa kül savurmak adeti çok eskilerden beri süregelen bir adettir ve halkın dilinde bununla ilgili küfr anlamında “Kül başına”, tüm ailesini, varını, devletini kaybeden insan için “Başına kül ələnib” veya “Başına kül olub”, kendisini kötü duruma düşüren, çıkmaza giren insan için de “külü sovurub başına” deyimleri oluşmuştur. Gerek Azerbaycan’da gerekse Irak Türkmanları’nda cenazenin üstünde ağıt, mani söylemek ağıdeleri de vardır. Kerkükler buna horyat, Azeriler ise bayatı derler. Bayatı veya horyat dört mısradan oluşur. Burada ya acı ifade olunur ya da ölen kişinin özellikleri belirtilir. Mesela: Əzizim bulud ağlar,/ Göy ağlar bulud ağlar, /Burda goç igid ölüb, /Göy kişner, bulud ağlar. veya: Bostanda tağım ağlar, /Basma yarpağım ağlar, /Nə qədər sağam ağlaram, /Ölsəm, torpağım ağlar. ya da: Əzizim olmayaydı, /Sarıb solmayaydı, /Bir ayrılıq, bir ölüm, /Heç biri olmayaydı.

Ağacda xəzəl ağlar, /Dibində gözəl ağlar, /Belə oğlu ölən ana /Sərgərdan gəzər ağlar (P.Efendiyev1981, 82) Azerbaycan köylerinde olduğu gibi Türkman yörelerinde de yas merasiminde ağıtlarda genellikle ölen kişinin özelliklerinden bahsedilir. Burda ölüp bir civan, /Gelsin civanı yuyan, /Yetim balası kalan, /Doğuluşu hayret olan, /Hanesi berbat olan, /Parmakların dökülsün /Civan gözünü yuman. Böyle

Gerek
Azerbaycan’da
gerekse Irak
Türkmanları’nda
cenazenin
üstünde ağıt,
mani söylemek
ağıdeleri de
vardır. Kerkükler
buna horyat,
Azeriler ise
bayatı derler.
Bayatı veya
horyat dört
mısradan oluşur.
Burada ya acı
ifade olunur ya
da ölen kişinin
özellikleri belirtilir.

horyatlar pek fazladır. Ve bu da halkın dilinin zenginliğine, okuması yazması olmayan insanların hayat düşüncelerinin genişliğine delalet eder. Şunu da kaydedelim ki, bu ağdetin eski Oğuz boyları arasında mevcut olduğunu “Dedem Korkut Kitabı”ndan haber alıyoruz. El öpmek eski Türk dönemlerinden süregelen bir adettir. Bu adet her zaman saygı bildirmek amacı taşımıştır. Gerek eski dönemlerde, gerekse günümüzde korunduğu Türk halklarında yine aynı amaçla kullanılmaktadır. Kullanım çevresi giderek daralmakta olan bu ağdetimiz, bana göre en değerli, en gereken ve kalkmasına izin verilmeyecek bir ağdettir. Bu ağdetin salt saygı için kullanıldığını kaydettik ve bunu ihtiyarlarımıza, büyüklerimize saygımızı göstermek amacıyla yapıyoruz. Büyüklere, ihtiyarlara, ayrıca anne-babalarımıza bir minnet borcumuz olduğu için, zannimizce, bu güzel ağdetimizi de gücümüz yetince korumamız gerekir. Türk milletini bir de tüm milletlerden ayıran yönlerden biri her zaman büyük sözü dinlemek, her zaman büyüğün gösterdiği yolla gitmek olduğunu da vurgulamak gerekir bu arada. Kerkük’te ilgiyi çeken ağdetlerden, belki de, inançlardan biri yağmurun yağmasıyla bağlı yapılan törendir. Şöyle ki, Kerkük’te fazla yağmur yağmadığından çok zaman kıtlık oluyor. Yağmurun yağmasını intizarla bekleyen insanlar “Kosa geldi”, “Goduğ”, “Godu”, “Çemçe kız” a hazırlık yaparlar. Yağmurla ilgili dualar okunur, halk üç gün oruç tutar, kurbanlar kesilir, büyük kazanlarda “yağmur pilavı” yapılır. (Azerb.Folklor Antolojisi, 1999,76). “Çemçe kız” merasiminde bir ağaca elbise giydirip, kapı kapı gezdirir, sadaka toplarlar. Bazan hatta ağaç yerine bu işi insan kendisi yapar. “Çemçe kız”ın yapılmasında amaç halkın verdiği sadaka sayesinde yağmur yağdırmaktır. “Çemçe kız”ı gezdirirken şu şekilde okunur: Çemçe kızım yağışdır, Hər gələnə bağışdır, / Açın xəzinə qapısını /Verin Allah borcunu. “Kosa geldi” merasimi de yağmurun yağdırılması amacıyla yapılır. Bu zaman birisi keçi derisi giyerek, boynuz takar ve onu çevrelemiş olan insanlarla birlikte gezerek sadaka toplar. Sonra da toplanılan parayla “yağmur pilavı” pişirilerek halka dağıtılır. Aslında bunlar halkı inandırmak için yapılan ilkel “halk dramları veya gösteriler”idir. Kosa, keçi, goduyla bağlı makamlar Azerbaycan’da Nevruz bayramı gösterilerinde geçer. Azerbaycan’da da aynile, Türkmanlar’da olduğu gibi mevsim kuraklık olduğunda insanlar yeşillik, su mebutları Öleng’e ve Hızır İlyas’a sitayiş ederek onların şerefine merasim nağmeleri okumuşlar. Bunlara bir kısım örnekler gösterebiliriz. Mesela: Xıdır İlyas, Xıdır İlyas, /Bitdi çiçək, gəldi yaz. /veya: Xanım, ayağa dursana, /Yük dibinə varsana, /Boşqabı doldursana, /Xıdırı yola salsana. Bu mısralar biraz değişik biçimde Nevruz bayramında köse adam için de okunur: Xanım, ayağa dursana, /Çömçəni doldursana, /Kosanı yola salsana. Irak Türkmanları gibi Azeriler de, yağmurla bağlı “Godu godu” merasimini yaparlar. Bu merasim aynen Kerkükler’de olduğu gibidir. Yani Güneş’in remzi olan gelincik bezelir. Kapı kapı gezdirilerek pay toplanılır, Güneş’in simgesi olan Godu’nun şerefine tarifler söylenerek şunlar okunur: Qodu-qodunu

gördünmü? /Qoduya salam verdinmi? /Godu burdan keçəndə /Qırmızı günü gördünmü? veya: Qoduya qaymaq gərək, /Qablara yaymaq gərək, /Gün çıxarmasa əgər /Gözlərin oymaq gərək. Bugün Nevruz olaraq adlandırdığımız bu bayram eski Türklər'in inançlarıyla ilgili bir tören olmuşdur. Eskide bir tek Azerilər değıl, belki de bütün Doğı haklları tarım, ürün bolluğı itikatlarıyla ilgili olan bu töreni seve seve beklemiş ve yapmışlardır. Doğanın uyanmasını mutluluk, saadet simgesi gibi algılayan insanlar baharın gelişi, ekim mevsiminin başlanması, doğanın canlanması, her tarafın yeşillenmesiyle bağılı türküler, oyunlar, törenlər oluşturmuşlar ki, bunların da hepsi sonralar Nevruz etrafında toplanmışdır. Nevruz'un kaynaklarda mevsim merasimi olarak adlandırılması da bununla ilgilidir. Mevsim merasimleri eski insanların inançları, doğada vukubulan olaylara münasebetiyle beraber hem de emek faaliyetleriyle ilgili olarak yapılyordu. Tarım, hayvancılık, avcılık, balıkcılık ve diğər mesleklerle bağılı merasimler düzenleniyordu. Mevsim merasimleri içinde en yaygın olanı ise Nevruz merasimidir. Bu merasim kışın bitmesi ve baharın gelişiyle başlar, insanlara yeni ruh veren, sevinç bahşeden en ilginç merasim olarak bilinmektedir. Çünkü kış soğuktur, sazaktır, cansızdır. Kış insanların elin kolun bağılar. Kışta sanki hayat biter, sanki her şey ölür, doğa, hayvanlar, kuşlar sanki uyumuştur. Baharsa hayattır, canlıdır, o bir tek insanlara değıl, çevredeki her şeye can veriyor, sanki ölmüş doğayı diriltiyor. Bahar gelince doğa canlanır, her şey tazelenir, güneş sıcaklığıyla insanları dışarıya sesliyor, insanları bir şeyler yapmaya heveslendiriyor. Kanlar kaynayıp coşuyor. Bahar insanları hayata tutunmaya çağırıyor. İşte, bu özellikler Nevruz merasiminin daha da yaygınlaşmasına yol açan etmenlerdir. Azerbaycan'da baharın gelişi insanlar için yeni yılın başlangıcı demektir. Yeni yıla ilgili bir kısım inançlar olmuşdur. Mesela, semeni gövertmek, yumurta renkleme, lezzetli yemekler, tatlılar pişirmek, yedi çeşit yemek hazırlamak, sofraya çeşit çeşit mezeler koymak, sabahleyin çıktıkta eve eli boş dönmek vs. Buradan da bu bayramın tarihinin çok eski dönemlere dayandığı belli oluyor. Bu merasimde insanlar kendilerini hem dıştan hem de içten

Azerbaycan'da baharın gelişi insanlar için yeni yılın başlangıcı demektir. Yeni yıla ilgili bir kısım inançlar olmuşdur. Mesela, semeni gövertmek, yumurta renkleme, lezzetli yemekler, tatlılar pişirmek, yedi çeşit yemek hazırlamak, sofraya çeşit çeşit mezeler koymak, sabahleyin çıktıkta eve eli boş dönmek vs.

temizlemeye çalışırlar. Başka deyişle, bayramdan yirmi gün önce evlerde temizlik işleri başlar. Yorgan döşekten tutmuş her şey yıkanır. Bu nedenle halk arasında şöyle okunur: Novruz, Novruz baharı, /Güllər, güllər baharı, /Bağçamızda gül olsun, /Gül olsun, bülbül olsun. Avlularda ateşler yapılıyor. Gençler, çocuklar alevin üzerinden atlayarak “ağırlığım uğurluğum, acım ağrım, azarım bezarım dökül” derler. Azerbaycan’da, özellikle de, Bakü’nün köy ve kasabalarında bir sene içinde kendilerine gelecek olan belaları defetmek için tepsilere her türlü yiyecek koyarak etrafında oturur ve şöyle okurlar: Xoñçaya qoydum çırağı, (çıra) /Rövşən eyləsin bucağı, /İşıqlandırsın bucağı, /Çünki yetişib firiz, /Xoş keçəcəkdir Novruz. Güneş de baharın simgesi olduğundan Nevruz’da onu çağırma merasimi de olmuştur. Güneş yeri ısıttığı, doğaya can verdiği için insanlar ona eskiden beri tapmışlar. Bu sebeple de onlar Güneş’e hitaben şu şiir parçasını okurlar: Gün çıx, gün çıx! /Köhlən atı min çıx! /Oğlun qayadan uçdu, /Qızın təndirə düşdü, /Keçəl qızı qoy evdə /Saçlı qızı götür çıx. Bu parçada halk büyük bir levha yaratmıştır. Onlar bu küçük parçada doğayı – rüzgârı, bulutu, soğuğu canlandırmış, her birinin kendine özgün niteliklerini göstermiş, hepsinden daha fazla Güneş’i severek, onu her şeyden üstün bulmuştur. Bu şiir parçası değişiklik olmaksızın Irak Türkmanlarında da kalmıştır. Nevruz’u Zerdüşçülükle, İslam’la bağlayanlar da olmuştur (Merasimler, Ağdetler, Alkışlar 1993, 22) Fakat bu merasimde dinlerden daha önceki tasavvurlar açık şekilde yansısını bulmaktadır. Çok çok eski zamanlarda Türkler Gök Tanrı’yı – Ülgen’i hayır tanrısı olarak kabul etmişler. Eski Türkler, Çinliler Gök ve onu temsil edenlerin erkek başlangıcı olduğu düşüncesindeymiş. Onlara göre Gök Yer’in eşidir, Yer’i ürün vermek için yağmurla mayalıyor. Bahar da yerle ilgilidir. Oğlan, yani kurt kışı temsil ediyor. Baharı, yeşilliği himaye eden kız – Ölenk keçiyi, yani baharı, onun sıcaklığını kurttan koruyor (M. Seyidov, 1983, 112). Tüm bu özellikler günümüzde mahiyetine varılmaksızın halkımızca Nevruz gösterilerinde yapılmaktadır. Zannımızca, burada Ölenk kelimesinin anlam bilim açısından açıklanması yerinde olur. Ölenk günümüz edebi dilde rastlanmıyor. Fakat Kuzey ve Güney Azerbaycan’ın değişik bölgelerinde ağızlarda çok az ses bilgisel, bazan da anlam bilimsel değişikliklerle görülmektedir. Bir kısım Türk dillerinde de kullanageldiği belirlenmiştir. Bulunduğu Türk dillerinde Azericede de içine almakla: 1. çayır, çimen, otlak, yaylak, yeşillik; 2. göl, nemlik, bataklık; 3. yeşillik ve gençlik, aile ilahesinin ismi; 4. şiir biçimi gibi anlamlarda kullanılır. Buradan da öl kökünün anlam türlerine dayanarak günümüz Azericede, Türkçede, Irak Türkmanları’nın dilinde rastladığımız göl, gölet, ölke/ülke, bölge, çöl, döl, höl (nem –Türkçe’de hlk.), bulamaç, ilik, öl (nem-Türkçe’de hlk.d), solmak (suyunu çekmek), suluk (nasır), tuluk (su kabı), ulus kelimelerinin bu kökten yapıldığı düşüncesindeyiz. Kelimenin ikinci kısmını oluşturan enk eski Türkçe’de sağır nun denilen ünsüzün kullandığı yer bildiren an ekinden başka bir şey değil. Öl/ul kelimesinin su anlamı daha eskidir.

Şöyle ki, S.Malov V.-VII. yüzyıllarda yazılmış Uygurca “Maniheyler’in tövbe duası” eserinde öl kelimesinin “su, nem, ıslak” anlamlarında kullanıldığını gösteriyor (S.Malov 1951,s.120). Kaşgarlı Mahmut, Abu Hayyan, L. Z. Budagov, V.V. Radlov da kelimenin ilk anlamının su olduğunu yazarlar. Azeri yazılı kaynaklarından “Şühedaname”de ölenk “otlak” anlamında verilmiştir. Oytrotlar’da, Hakaslar’da, Kazaklar’da “ot” anlamında kullanılır. Türk dilli kavimler, kabile birlikleri, halklar hayvancılıkla da ilgilendiklerinden baharın gelişini, otun bitmesini her zaman sevinçle karşılamışlar. Otların yeniden yeşermesi onların yaşamları için önemli olan hayvanların ölümünü engelliyordu. Baharın gelişini yeni mahsul yılının gelişini demektir. Bu yüzden de Türk halkları doğanın onlara bahsettiği bu olayı sevinçle karşılayarak bayram ediyorlardı. Bahardan bahsederken ölenkle ilgili bir konuya da dokunmak yerinde olur. Eski Türkler’de daha önce de kaydettiğimiz gibi keçi, koyun baharın uyanmasının simgesidir. Keçi, koyun otlarla beslenir. Ölenk bu anlamda yeşillik ilahesidir. Hatta bazı bölgelerimizde bahara keçi, koyun ayı da derler. Ölenkle keçi arasındaki esatiri ilişki, bağlılık da bundan dolayıdır. Bu ilişki Türkmənistan’da böri-kurt-keçi, koyun oyununda kendini açık şekilde göstermektedir. Daha sonralar Ölenk gençlik, evlilik ilahesi olarak da bilinmiş ve bir tören olarak düğünlerde yapılmaya başlamıştır. Bu, XVI. yüzyıla kadar Azerbaycan’da halk arasında yaygın olmuştur. Bu törenin yapılması Azeri ressam Muhammedi’nin yaptığı bir resimden belli oluyor. Azerbaycan’ın bilinen ressamı K.Kerimov bununla ilgili şunları yazıyor: “Muhammedi kendi eserinde kökleri uzak geçmişe giden belirli bir ayini tasvir etmiştir, bu ayin Nevruz bayramıyla ilgilidir ve keçi ayında yapılan bir ayindir” (K. Kerimov1964, 47-49). Sonralar baharın gelmesi, doğanın uyanması, bitkilerin, ağaçların yeşermesi, gençleşmesi, yeni ürün toplanması, yılının başlanması bayramında hatırlanan Ölenk’e gençlik ve aile kurmak ilahesi sıfatları da eklenmiştir. Yeşermek, yeşilleşmek gibi özelliklerin hepsi gençliğin, tohumla ilgili olarak türemenin, artışın, nihayet ailenin simgesidir. M. Seyitov Ölenk’in Hızır Peygamberle bir ilişkisi olduğu düşüncesindedir. O yüzden de yazar onun “düğün-aile, sevip sevilme ilahesi olması meselesini açıklamak için ilk önce Hızır Peygamberle ilişkisinin açıklanması gerekir ve eğer bu gizli ilişki açıklanarsa, o zaman Ölenk’in ilahelik meselesi de kendiliğinde ortaya çıkar.” diye yazıyor (M.Seyitov 1983, 58).

Türk dilli kavimler, kabile birlikleri, halklar hayvancılıkla da ilgilendiklerinden baharın gelişini, otun bitmesini her zaman sevinçle karşılamışlar.

Tüm Türk halklarının gelenek görenekleri, giyimleri, mutfuğı, merasimleri arasında benzerlikler sanılamayacak kadar çoktur. Bunların hepsinin hep birlikte bir an önce derlenip toplanmasının tarihimiz, dilimiz, kültürümüz için önemi hudutsuzdur.

Sonuç

Halk yaratıcılığının ne zaman ortaya çıktığı kesin olarak belirlemek mümkün olmasa da, tarihi belirlenmese de, bunun insanşuurunun biçimlendiği günden ortaya çıktığını kesin söyleyebiliriz. Halkımızın eski düşünceleri tam şekilde bizlere ulaşmasa da, küçük parçaları birbirine uydurmakla onların inanç, merasim, ağıdet ve törelerinin özünü anlamaya çalışıyoruz. Bu bağlamda tabii ki, folklor ve halk dilinden yararlanıyoruz. Araştırmalar eski insanlarda animist görüşlerin oluşmasının ayrı ayrı nesnelere tapınca yapmalarıyla ilgili olduğunu, bunun da kendiliğinde totemist ve antropomorfizm görüşlerinin ortaya çıkmasına neden olduğunu gösterir. Doğaya has nesnelere üzerine insana özgün özelliklerin göçürülmesi eski merasim, ayin ve ağıdetlerimizin başında gelmiştir. Zaman gelenek ve göreneklerimizde de unutturur. Bu yüzden de onların detaylı şekilde toplanarak araştırılmasının bilimsel öneminin yanısıra, gelecek nesillere ulaştırılmasının da önemi vardır. Tüm Türk halklarının gelenek görenekleri, giyimleri, mutfuğı, merasimleri arasında benzerlikler sanılamayacak kadar çoktur.

Bunların hepsinin hep birlikte bir an önce derlenip

toplanmasının tarihimiz, dilimiz, kültürümüz için önemi hudutsuzdur. Bu ayrıca, günümüz küreselleşen dünyada ortaya atılmış yeni siyasetin - ortak kültür ve ortak mekân politikası doğrultusunda jeopolitiklerimizin faaliyetlerine de yön verebilecek ve katkıda bulunacak en etkin aracımız olabilir, düşüncesindeyiz.

Kaynaklar

- PAŞAYEV G. (1998), Irak Türkman Folkloru. İstanbul.
 Irak-Türkman Lehçesi. Bakü, 2004.
 ARASLI. H. (1958), Büyük Azerbaycan Şairi Füzuli. Bakü.
 Azerbaycan Tarihi, Bakü, 1994.
 EFENDİYEV. P. (1981), Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı. Bakü.
 Azerbaycan Folklor Antolojisi. Irak-Türkman cilti, II. c., Bakü, 1999.
 Merasimler, Adetler, Alkışlar. Bakü, 1993.
 SEYİTOV M. (1983), Azerbaycan Mitoloji Tefekkürünün Kaynakları. Bakü.
 MALOV S (1951), Pamyatniki drevnetyurkckoy pismennosti (Eski Türk Yazılı Anıtları), M.
 KERİMOV K. (1964), XVI. yüzyıl Ressamı Muhammedi, Azerbaycan Güzel Sanatlar Toplusı, Bakü.

KIRIM TATARLARININ ANADOLU'YA GÖÇÜ VE GÜNÜMÜZDE ÖRGÜTLENME SORUNLARI

DOÇ. DR. NURİ KAVAK*

Giriş

Kırım Tatarları ülkemizin hemen hemen her yerleşim yerinde yaklaşık 150 yıldır bizimle et ve kemik misali bir arada yaşamaktadırlar. SSCB'nin dağılması ile başlayan yeni süreç ile ana vatanlarıyla kurulan bağlar ülkemizdeki Tatarların birlik ve beraberliğinin önemini daha da artırmıştır. Bu cümleden olarak ana vatanlarına ve orada yaşayan akrabalarına karşı dünyanın en çok Kırım Tatarının yaşadığı bir ülke olarak Türkiye'deki Tatarların basit siyasi çekişmeler nedeniyle gittikçe dağınık bir örgütlenmeye doğru gitmeleri, kendi aralarındaki bölünmenin verdiği zararlar neticesinde millî davaları kan kaybetmektedir.

İçeride ve dışarıda azınlık statüsüne dâhil etme üzerine oynanan oyunlardan uzak durabilmek önemli bir sorun hâline gelmiştir. Ülkemiz için iyi niyet beslemeyen güçler, büyük maddi imkânları seferber ederek yeni bir ayrıştırma yöntemini Türk Milletinin önüne koymak istemektedirler. O nedenden ötürü yaklaşık 6.000.000 Kırım Tatarının etnik, dinsel,

Ülkemiz için iyi niyet beslemeyen güçler, büyük maddi imkânları seferber ederek yeni bir ayrıştırma yöntemini Türk Milletinin önüne koymak istemektedirler.

* Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi.

beşeri ve sayamayacağımız birçok kardeşlik bağının 75.000.000'lük Türk Milletiyle olan beraberliğinin zedelenmesine müsaade etmememiz gerekmektedir.

Kırım Tatarları

Kırım topraklarının stratejik ve jeopolitik konumunun hassasiyeti ile birlikte Karadeniz üzerindeki egemen güçlerin bitmek bilmeyen iştahları, hem Kırım'ı hem de Kırım Tatarlarını sürekli ön plana çıkarmıştır. Bu nedenle tarih boyunca bu coğrafya büyük mücadelelerin bir sahası olmuştur. 375 Kavimler Göçü ile başlayan Türklerin batıya doğru yer değiştirmeleri Kırım topraklarının da etnik yapısını değiştirmeye başlamıştır. Nitekim bölgede Hazar hâkimiyetinin tesisi ile beraber Kıpçak Türkleri yerleşik bir duruma gelmiş¹; Peçenekler, Kıpçaklar ve daha sonra Altın Orda İmparatorluğu bölgenin bir Türk yurdu hâline gelmesini sağlamıştır.²

Altın Orda Devleti hükümdarı Toktamış Han'ın, Timur'a üst üste iki kez yenilmesi sonucu ülke birkaç kısma ayrılmıştır.³ Bu parçalardan bir tanesini de Kırım Hanlığı oluşturmuştur. Kırım, Altın Orda hanlarının iç mücadeleleri esnasında sığındıkları bir merkez olduğundan dolayı, bölgede karışıklık uzun süre devam etmiştir. Cengiz soyundan gelen birçok hanzadenin Kırım topraklarını da içine alan hâkimiyet mücadelesi sırasında⁴, Kıpçak bozkırından göç eden Şirin kabilesi Kırım'a yerleşmiştir. Altın Orda Hanı olan Seyyid Ahmed Han'dan ziyade Kırım'ın denetimi Şirin Kabilesi Beyi Tekene'nin eline geçmiştir.⁵ Tekene, Cengiz soyundan Gıyasedin Bey'in oğlu Hacı Geray'ı Kırım'a davet etmiştir.

Hacı Geray'ın Kırım'a gelmesi ile de bağımsız bir Kırım Hanlığı ortaya çıkmıştır.⁶ (1441) Hacı Geray'ın kurduğu ve sahip olduğu hanlığın sınırları, 1453 yılında sadece Kırım yarımadasından ibaret olmayıp daha geniş alanları kapsıyordu. Bu alan; Kıpçak Bozkırı, Taman ve Kabartay illeri, Azak Denizi'nden Dnyester nehrine kadar Nogay sahası, kuzeyde Don, Özü ve Dnepr nehirleri arasındaki Don Kazaklarının toprakları içerisinde yer alan Belgorod'a kadar olan coğrafyaları içine alıyordu.

Hacı Geray 1466 yılında öldükten sonra kardeş kavgaları başlamışsa da Mengli Geray, 1467 yılından 1474 yılına değin kesintisiz Kırım tahtında kalarak ülkeyi tekrar toparlamıştır. Ancak 1475 yılının ilkbaharında diğer kardeşi Haydar'ın başkaldırısına dayanamayarak Kefe Cenevizlilerine sığındığında⁷, Osmanlı Padişahı Fatih Sultan Mehmet'e bir arıza göndererek, Kırım'da yaşayan Cenevizlilerin yerini almasını tavsiye etmiştir. Mengli Geray'ın Osmanlı Sultanı ile ilişkide bulunduğunu anlayan Cenevizliler, kendisini tutuklayarak Kefe'deki zindana attılar. Gerek

Eminek Mirza'nın isteği, gerekse Mengli Geray'ın tutsaklığı, İstanbul'a elçilerin gönderilerek yardım istenmesini zaruri kılmıştır.⁸

Osmanlı Devleti, gelen habercileri kabul ederek derhâl sefer kararı aldı. Şüphesiz ki; Osmanlı Devleti de uzun yıllardır, böyle bir fırsat anını beklemişti. Nihayet 1475 yılının ilkbaharında Gedik Ahmet Paşa'nın komutasındaki büyük bir Osmanlı donanması Kefe açıklarına geldi.⁹ Ardından üç yüz kadar irili ufaklı gemilerden oluşan Osmanlı donanması, Kefe şehrini şiddetli bir saldırı sonucu Cenevizlilerden aldı.¹⁰ (1475) Bu esnada Cenevizlilerin elinde esir bulunan Mengli Geray Han da kurtarılarak özgürlüğüne kavuşturuldu.¹¹ Gedik Ahmet Paşa, hemen Mengli Geray'ın hanlık haklarını tanıyarak, kendisini tekrar devletin başına getirdi.

Osmanlı birlikleri kısa bir süre içinde Kefe dahil Çerkezistan'a kadar olan Karadeniz'in kuzeyindeki bütün Ceneviz kalelerini bir bir ellerine geçirdiler.¹² Mengli Geray da, Cenevizlilerin yardımı ile han olan Nur-Devlet'in elinden hanlığını geri aldı. Hemen sonrasında da Mengli Geray, Gedik Ahmet Paşa ile anlaştı.¹³ Bu anlaşmanın belgeleri günümüze ulaşmamakla birlikte, hanın hem kendi hem de Padişahın adına hutbe okutması, varlığını doğrular niteliktedir (1475). Fakat Osmanlı Devleti, Karabuğdan Beyi Etyen'e karşı açtığı sefere Mengli Geray'ı davet etmişse de, Mengli Geray Seyid Ahmet Han'ı bahane ederek sefere katılmayınca hanlık makamından alınmıştır.¹⁴ Osmanlı Devleti kendisini Kefe Kalesi'ne hapsederek, Nur-Devlet Han'ı tahta geçirmiştir. Ancak bir süre sonra gerek Eminek Mirza'nın Fatih Sultan Mehmet'e yazdığı mektuplar, gerekse Osmanlı sarayındaki Mengli Geray yandaşlarının ağırlığı, tekrar kendisinin han olarak atanmasını sağlamıştır.

Osmanlı Devleti, Kırım Hanlığına kendi isteklerine harfi harfine uyacak birisinin gelmesini istiyordu. Sanıyoruz ki, Mengli Geray bu konuda daha çok taviz vermiş olmalıdır ki; kendisi han olarak seçilmiştir. Nitekim bundan sonra Kırım tahtına çıkacak hanlar mutlaka Osmanlı Padişahı tarafından atanacak, işe

Gedik Ahmet Paşa'nın komutasındaki büyük bir Osmanlı donanması Kefe açıklarına geldi. Ardından üç yüz kadar irili ufaklı gemilerden oluşan Osmanlı donanması, Kefe şehrini şiddetli bir saldırı sonucu Cenevizlilerden aldı.

Yine Kırım Hanlığı'nın etkin gücü sayesinde ki; önce Eflak, Boğdan ve Erdel bölgeleri kolayca Osmanlı egemenliğini kabullenmişler ve de bu sonuç Karadeniz'e herhangi bir gücün sarkmasının önüne set çekmiştir.

yaramayan han ise hemen azledilecektir. Azledilen hanlar veya han ailesinden kimseler, bir nevi "rehine" sıfatıyla İstanbul'da, sonraları Rodos adasında alikonacaklardır. Bir de buna ilave olarak Kırım Hanları, mutlaka Osmanlı Padişahının açacağı bütün seferlere katılmak zorundadırlar. İşte bu şartlar altında Mengli Geray, 1478'de, İstanbul'dan Kırım'a Han olarak gönderilmiş¹⁵ ve bu defa Osmanlı Padişahına tam bir sadakatle hanlık yapmak üzere ikinci defa idarenin başına geçirilmişti.¹⁶ Mengli Geray bu suretle, İstanbul'dan Kırım'a gönderilen ilk Han'dır.

Öte taraftan Osmanlı Devleti, Kırım'ın kendisine bağlılığı sayesinde Karadeniz'de egemenliğini oluşturmayı başarmıştır. Özellikle büyük bir sorun haline gelen Ruslarla ve kuvvetli bir Lehistan'la Kırım Hanlığı sayesinde etkili bir siyasi ilişki kurulabilmiştir. Adeta Kırım, Karadeniz'in kuzeyinde bir kale görevi görerek, bölgenin tamamen güvenli bir halde denetimde tutulabilmesine imkân tanımıştır. Yine Kırım Hanlığı'nın etkin gücü

sayesinde ki; önce Eflak, Boğdan ve Erdel bölgeleri kolayca Osmanlı egemenliğini kabullenmişler ve de bu sonuç Karadeniz'e herhangi bir gücün sarkmasının önüne set çekmiştir. Buna karşılık Osmanlı Devleti nasıl Kırım Hanlığı'nın teminatı ise, Kırım Hanlığı'da Karadeniz'in Osmanlı Devleti adına koruyuculuğunu yapan ve Kuzey Avrupa'da, Karadeniz'de Osmanlı egemenliğini engelleyecek her türlü güce karşı Osmanlı Devleti'nin en etkili silahı görevini üstlenmiş bir devlet konumundaydı. Rusların dünya devleti olma yolundaki denizlere açılma isteğini engelleyen yegâne güç, Avrupalıların dediği gibi "İmparatorluğun Sağ Kolu" olan, Kırım Hanlığı idi. Akdeniz'de Kıbrıs'ın önemi ne ise Karadeniz'de de Kırım yarımadasının önemi aynı idi. Kısacası Osmanlı Devleti'nin "Rusya İşleri" Kırım Hanları'na aitti. İşte bunun içindir ki, Moskova Knezleri, Osmanlı Padişahı katına ancak Hanlar aracılığıyla ulaşabilirlerdi. Zaten Hanlar da Devlet-i Aliyye'nin Rusya ile olan ilişkilerinde, kendilerini yetkili görmekteydiler.

Kırım'ın önemini sürekli artıran etken şüphesiz Rus ilerleyişi idi. Kazan ve Astrıhan eyaletlerini egemenliği altına alan Ruslar, geniş bir nefes alma imkânı bulmuşlardı. Ancak 1475'ten itibaren Osmanlı Devleti'nin himayesine geçen

Kırım Hanları, Rusların önemli şehirlerine akınlar yaparak bu yerleri yağma etmişlerdi. Kazan Hanları'nın baskısından kurtulan Ruslar, bu sefer Kırım Hanları'nın akınlarına maruz kalmışlardı. Ama Kırım kuvvetleri sadece atlı askerlerden oluştuğu için ele geçirdikleri yerleri devamlı surette egemenlikleri altına alamamışlardı; lâkin Ruslar yine de bu hücumlardan bıkmıştır. Bu nedenle akınları önlemek için belirli bir miktar yıllık vergiyi Çar Petro dâhil vermek zorunda kalmışlardır. Diğer yandan Kazan ve Astrıhan Hanlıklarının yeniden kuvvet bulmaları için Kırım Hanlığı'nın yardım etmesi gerekiyordu. Ama bu strateji üzerinde yoğunlaşamamış ve başarı da elde edilememiştir.

Kırım'ın Çerkezistan üzerindeki etkisi şüphesiz Osmanlı Devleti'nin Kafkasya politikasının ehemmiyetli bir noktasını oluşturmaktadır.

Osmanlı Devleti gerek İran gerekse Avusturya ve Lehistan ile olan savaşlarında, Kırım Hanlığı'nın atlı kuvvetleriyle düşman içlerine kadar akın yaparak önemli başarılar elde etmişlerdir. Yine Osmanlı Devleti'nin Moldavya bölgesindeki topraklarını, Kazak akınlarından Kırım Hanlığı korumuştur. Ayrıca Kırım Hanlığı, düzenli olarak kuzey ülkeleri hakkında istihbarat elde ederek gönderdiği bilgiler sayesinde Osmanlı Devleti'nin kuzey politikası şekillenmiştir. Öte yandan Kırım Hanlığı, Osmanlı Devleti'nin seferlerine asker göndererek katılmakla birlikte, lojistik destek de sağlamıştır.

Bütün bunlara ilave olarak, Osmanlı Devleti'nin Çerkez halkını idare edecek bir görevlisi veya daimi olarak tayin edilmiş bir valisi yoktur. Buna mukabil Çerkesleri Kırım Hanları aracılığıyla kendisine bağlı tutmuştur. Çerkesler de Kırım Hanlarından ve halkından başka bir milletle uzun süre ilişki kurmamışlardır. Kırım'ın Çerkezistan üzerindeki etkisi şüphesiz Osmanlı Devleti'nin Kafkasya politikasının ehemmiyetli bir noktasını oluşturmaktadır.

Hülâsa, Osmanlı Devleti XV. ve XVI. yüzyıllarda Tuna nehrini doğal bir sınır kabul eden stratejisini, Karadeniz odaklı bir kuzey politikası çerçevesinde değerlendirmiştir. Kardeş Kırım Hanlığı sayesinde Rusya, Lehistan, Eflâk ve Boğdan Prenslikleri ile bölgede mücadele edilmiştir. Bahsi geçen yüzyıllar boyunca inisiyatif sahibi olunarak, kuzey siyaseti başarılı bir şekilde yürütülmüştür. Ancak XVII. yüzyıl sonrası iç politikadaki sıkıntıların dış politikaya yansımaları bütün bu olumlu gelişmeleri ortadan kaldırmıştır.

Osmanlı Devleti'nin gerileme dönemine girmesiyle birlikte Karadeniz Rus baskısıyla karşı karşıya kalmıştır. Sıcak denizlere inmeye çalışan Rusya, 1769-1774 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası imzalanan Küçük Kaynarca Anlaşması ile önemli bir mesafe almayı başarmıştır. Buna göre Kırım Osmanlı himayesinden çıkarılarak sözde bağımsız bir devlet konumuna getirilmiştir. Nihayetinde kukla hanlar neticesinde 1783 yılında Kırım işgal edilerek bölge tamamen Rus hâkimiyeti altına girmiştir.

Kırım Tatarlarının Osmanlı Ülkesine Göçü

Kırım üzerinde Rus hâkimiyeti bütün acımasızlığıyla inşa edildikçe hem Tatarlar bu durumdan ötürü göç etmek istemişlerdir hem de Ruslar Tatarsız bir Kırım'ı kendileri için daha uygun gördüklerinden dolayı göçü teşvik etmişlerdir. Yaklaşık 1783-1922 yılları arasında tahmini 1.800.000 Kırım Tatarı Osmanlı ülkesine göç etmiştir. Bu göçlerin en önemli sebebi siyasidir. Yani Rusların bu toprakları tam hâkimiyetlerine almak için nüfus yapısını kendilerine uygun milletlerin Tatarların yerini almasını istemeleridir. Zamanla dini, ekonomik, beşeri gibi birçok sebep de göçün oluşmasına veya devam etmesine etki etmiştir. 1783 hatta biraz daha eski tarihlerde başlayan göç sayısal anlamda çok olmadığından ötürü etkisi de az olmuştur. Ancak 1859 yılında giderek artan baskılar sonucu başlayan Deşt-i Kıpçak bölgesindeki Nogayların göçü kitlesel bir hareketin başlamasını tetiklemiştir. Artık 1859 ve 1860-1861 göçleri ile Kırım coğrafyasındaki Tatarların nüfusu mevcut nüfusun yarısından daha az bir seviyeye düşmesine neden olmuştur. Bu durum ise Kırım'da yaşayanların daha olumsuz ve daha kötü şartlarda yaşaması anlamına gelmektedir. Belki de kırılma noktası işte bu andır.¹⁷

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası kaybedilen topraklardan başlayan yeni göç dalgası içinde Kırım'dan Balkanlara gelerek Romanya'ya yerleşmiş olan Tatarların yaklaşık 20 yıllık bir süre zarfında tekrar göç etmelerine neden olmuştur. Kısacası bir insan ömründe iki kez büyük bir faciayı ya da travmayı yaşamak zorunda kalmışlardır. Artık Kırım'dan, Romanya'dan, Yunanistan'dan ve Makedonya'dan talihsiz yüz binlerce her şeyini kaybetmiş Müslüman tebaa Anadolu'ya akın etmektedir. Osmanlı ülkesinde yaşayan Tatar nüfusu Rusya'da yaşayanlardan kat ve kat daha fazla bir hâle gelmiştir.

Gelen göçmenler Anadolu, Suriye ve Rumeli topraklarındaki birçok vilayete nakledilerek yerleştirilmeye başlandı. Türkiye'nin hemen hemen her yerinde artık Kırım Tatarı yaşıyor hâle gelmiştir. Gerek dil olarak Anadolu insanından çok farklı olmamaları gerekse tarım, zanaat ve birçok üretim metotlarını biliyor olmaları adapte

olmalarını, Anadolu insanıyla kaynaşmalarını sağlamıştır.

Bolşevikler'in 1920'de Kırım'ı ele geçirmeleriyle başlayan felaketler zinciri 1944 yılında asrın gördüğü en büyük soykırımlarından birinin Kırım'da yaşanmasına neden olmuştur. Ruslar yaşlı, çoluk-çocuk ve kadınlardan oluşan mazlum Tatar halkını bile Kırım'da görmeye tahammül edemeyerek resmen insanları ya katletmişlerdir ya da ana vatanlarından koparıp uzak ülkelere göndermişlerdir.

1990'lı yıllarda Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Kırım özerk bir statüde Ukrayna'ya bağlanmıştır. Bu durum yeni bir sayfanın açılmasını sağlamıştır. Artık Kırım'a gidip gelebilmek, sahip olduğumuz Rusların tahrip ettiği toprakları ya da kalabilmişse az sayıdaki geçmişe ait eserleri görebilmek mümkün olabilmiştir. Beşeri, iktisadi ve kültürel alanlarda Kırım ile Türkiye arasında güçlü ilişkiler kurulmaya başlanmıştır.

Günümüzde Örgütlenme Meselesi

Türkiye'de yaşayan Kırım Tatar nüfusu üzerinde yapılan tahminler neticesinde yaklaşık olarak 6.000.000 civarında oldukları iddia edilmektedir. Ülkemizin doğusundan batısına, kuzeyinden güneyine hemen hemen her bölgesinde ve de neredeyse bütün vilayetlerinde yerleşik olarak Tatarları görmemiz mümkündür. Bahsedildiği üzere Kırım Tatarları büyük göçler yaşayarak dünyanın birçok yerine gitmelerine rağmen gerek diğer ülkelerden gerekse de ana vatanlarından ve de her yerdeki nüfuslarından daha fazlası, şu an ülkemizde yaşamaktadır.

Kırım Tatarları değişik adlar altında dernek ve vakıflar kurarak onlarca yerleşim yerinde bir araya gelerek, dayanışma ve yardımlaşma adı altında bir dizi faaliyeti yürütmektedirler. Zaman zaman ana vatana gidilerek kültürel, akrabalık, eğitim ve dini olmak üzere değişik sebeplerle bağlar kurulmaktadır. Uzun yıllardan beri birçok öğrenci karşılıklı Kırım ve Türkiye'de eğitim-öğretim görmekteler. Ayrıca Kurban Bayramı'nda binlerce kurban Kırım'daki yoksul Kırım Tatarlarının

Artık Kırım'dan,
Romanya'dan,
Yunanistan'dan
ve Makedon-
ya'dan talihsiz
yüz binlerce her
şeyini kaybetmiş
Müslüman tebaa
Anadolu'ya
akın etmektedir.
Osmanlı ülkesin-
de yaşayan Tatar
nüfusu Rusya'da
yaşayanlardan
kat ve kat daha
fazla bir hâle
gelmiştir.

yararlanması için orada kesilmekte, festival, kutlama, bilimsel toplantılar tertip edilerek ülkemizden oraya yansıyan birçok güzel münasebet örneklerinin gerçekleşmesi sağlanmaktadır. Ancak son yıllarda örgütlenme bağlamında ve faaliyetlerin icrasında yaşanan bölünmeler tüm bu güzel tabloyu bozmaktadır.

Türkiye’de yerel bazda değişik siyasi eğilimlerin pençesinde yaşanan dağınıklığın yanı sıra çatı görevini görmesi beklenen örgütlenmelerde de son yıllarda sayısal olarak artış yaşanmaya başlamıştır. Bu durum temsilde birlik ve beraberliği ortadan kaldırmıştır. Zaten bahsedildiği üzere il ve ilçelerde değişik siyasi partilerin aday listelerinde yer alma yarışının bir yansıması olarak maalesef Kırım Tatarları suistimallere uğramaktadır. Dernek başkanlığı siyasi rant ile ilişkilendirilerek bazı kimselerin atlama taşı hâline getirilmiş durumdadır. Ayrıca Kırım Türklerinde milliyetçiliğin doğup gelişmesini Türk milliyetçiliğine güç katacağını düşünen çeşitli çevreler baskı altına almak için büyük çaba harcamaktadırlar.

Bugün iki büyük dernek ve bir tane de vakıf olmak üzere büyük çapta faaliyet gösteren üç adet örgüt bulunmaktadır. Dernek yakın zamana kadar bir adet iken şu an iki tane olmuş ve de daha başka hızla bölünme riskleri artarak devam etmektedir. Benzer sıkıntılar dışarıdaki Tatarlara da olumsuz olarak yansımaktadır. Muhattap olma adına yaşanan karmaşa böylesine büyük bir kitlenin içeride ve dışarıda sıkıntılar yaşamasına neden olmaktadır. Keza bunlara ilave olarak Kırım’da Suudi Arabistan başta olmak üzere birçok devletin cemaat ve mezhep propagandaları altında bölünmüş, bezgin bir Müslüman ahali ortaya çıkmıştır. Özellikle Suudi kökenli Vahabilik hareketi Kırım Tatarları arasında yıkıcı etki yaratmaktadır.

Öte yandan Ankara merkezli Kırım Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği, Kocaeli merkezli Kocaeli Kırım Tatarları Kültür ve Dayanışma Derneği ve Eskişehir merkezli Kırım Gelişim Vakfı Kırım Tatarlarını temsil eden örgütlerdir. Bu çoğalma devam ettiği sürece içeride gruplaşmalar artacak ve de dışarıdaki soydaşlarımızı da olumsuz etkileyecektir. Meselenin ehemmiyetine binaen birleştirici enstrümanların geliştirilmesi hayati bir önem arz etmektedir.

Sonuç

Türk Dünyası’nın önemli bir parçası olan Kırım Tatarları konusunda verdiğimiz mücadelede olumsuz sonuç almamız diğer Orta Asya’daki Türkleri olumsuz etkileyecektir. Bu denli güçlü bağların olduğu, milyonlarca akrabanın yer aldığı bir topluluğu Türkiye olarak yönlendiremiyorsak, oturup düşünmemiz gerekmektedir. O yüzden bu ülkede yaşayan tüm kesimler konuyu birlik ve

beraberlik noktasında çözüme kavuşturacak her türlü katkıyı vermelidir.

Gelecekte Kırım Tatarları'nın "Yeşil Ada"ya tekrar dönmelerini sağlayacak misyonu şimdiden kurgularken küçük menfaatlerin esiri olunmamalıdır. Birlik ve beraberlikten aldığımız güçle sorunların üstesinden gelerek, Kırım'da daha etkili mücadele edilmelidir. Bu nedenden ötürü dernek ve vakıfların çoğalmasını engelleyecek, siyasetin oyuncağı olmaktan koruyabilecek bir yapıyı inşa etmek zaruridir. Ayrıca kardeşlik bağlarımızı kuvvetlendirecek çabaların önünü açmak adına birtakım tedbirler almamız gerekmektedir.

- 1 BALÂ, Mirza (1955), "Kırım", *İ.A.*, c. 6, s.745-746.
- 2 KURTOĞLU, Fevzi (1973), "İlk Kırım Hanlarının Mektupları", *Bellekten*, c.I, 1937, s. 641-642; Özalp Özbilgin, *1532-1577 Yılları Arasında Kırım Hanlığının Durumu*, Ankara, s. 5.
- 3 AKA, İsmail (1991), *Timur ve Devleti*, Ankara: TTK Yayınları, s. 13.
- 4 YAKUBOVSKİY, A.Yu. (1992), *Altın Orda ve Çöküşü*, çev. Hasan Eren, Ankara: TTK Yayınları, s. 149.
- 5 AGAT, Nurettin (1962), "Bağımsız Kırım Hanları I. Hacı Giray Han (Melek)", *Emel*, Yıl:2, Sayı:11, c.1, Temmuz s. 19.
- 6 ORTEKİN, Hasan (1938), *Kırım Hanlarının Şeceresi*, İstanbul: Bürhaneddin Matbaası, s.7; René Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Attila - Cengiz Han - Timur*, çev. M. Reşat Uzun, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1980, s. 438-440; Abdullah Z. Soysal, "Müstakil Kırım Hanlığının Kuruluşu ve İlk Han'ı Hacı Giray", *Emel*, Yıl:1, Sayı:2, c.1, Mart 1961, s. 22.
- 7 İNALCIK, Halil "Kırım Hanlığı", *İ. A.*, Eskişehir s. 747.
- 8 MANTRAN, Robert (1995), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Server Tanilli, 2. baskı., c.1, İstanbul: V Yayınları, s. 123. "Konuyu sadece Cenevizlilerle çıkan sorun ve taht kavgası ile açıklamaz. Şöyle ki; Kefe'de hanı temsil eden Mamak 1473'te ölünce yerine geçecek kişiyi seçmek sorun hâline gelecektir. Mamak'ın kardeşi Eminek bu makama geçerse de Cenevizlilerle Mengli Geray anlaşarak kendisini onaylamazlar. Eminek de Fatih'ten bu ittifaka karşılık yardım ister. Fatih de gelen teklifi olumlu karşılar."
- 9 SOLAK- ZÂDE, ÇELEBİ MEHMED HEMDEMİ (1987), *Solak - Zâde Tarihi*, hzl. Vahid Çabuk, c.1, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989, s. 341-344 ; Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, Sad., Neşet Çağatay, c.I-II, 2. baskı., Ankara: TTK Yayınları, s. 148.
- 10 BROCKELMANN, Carl (1987), *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, çev. Neşet Çağatay, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TTK Yayınları, 1992, s. 234; Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, Yay. Faik Reşit Unat, Mehmet A. Köymen, c.II, 2.baskı., Ankara: TTK Yayınları, s. 823-827 ; Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, 3.baskı., İstanbul, Enderun Kitapevi, 1981, s. 354.
- 11 YAKUBOVSKİY, age., s. 215 " Mengli Geray'ı hapse atanın Ahmet Han olduğunu belirtirken, Cenevizlilerin buna gücü yetmeyeceğini iddia eder. Hatta hapisten sonra hemen han olmadığı, İstanbul'a götürüldükten sonra han olarak geri gönderildiğini ifade eder."
- 12 EMİRİ, Ali "Kırım", *Emel*, hzl. İsmail Akçay, Sayı: 210, Eylül-Ekim 1995), s. 27.

- 13 İnalçık, age., s. 747.
- 14 HOCA SADETTİN EFENDİ (1992), **Tac-üt Tevarih**, hzl. İsmet Parmaksızoğlu, c.I, Eskişehir: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 559 ; Kurtoğlu, age., s. 642-643.
- 15 **Cevdet Paşa Tarihi Seçmeler**, Düz. ve Sad. Sadi Irmak, Behçet Kemal Çağlar, c.I, İstanbul Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, 1973, s. 48-49.
- 16 AHMET CEVDET PAŞA, “ Kırım ve Kafkas Tarihçesi “, (hzl. Ahmet Özaydın), **Emel**, sayı.221, Temmuz-Ağustos 1997, s. 12.
- 17 KIRIMLI, Hakan “Kırım’dan Türkiye’ye Kırım Tatar Göçü”, www.kirimderneği.org.tr/sayfa.asp?is=457’de sayfa 2.

YANI BAŞIMDA “KIRIM” VAR:¹ KIRIM ÖZELİNDE TÜRKİYE VE TÜRK DÜNYASINA İLİŞKİN NOTLAR

PROF. DR. RECAİ COŞKUN*

*“Ant etkenmen milletimin yarasını sarmağa
Nasil olsun iki kardaş birbirini körmesin?”*

(Şehit Numan Çelebi Cihan)

Giriş

16. yy. başlarında Altın Ordu fiilen son bulunca (1502) Hanlıklar Dönemi başlamış ve bununla birlikte Rusların Güneye yönelik tehditleri artmıştır. Osmanlı'nın Duraklama Dönemiyle birlikte de Rus işgalleri başlamış ve işgaller giderek artmıştır. Önce Orta Avrupa ve Balkanlar sonra Kırım ve Kafkaslar, ardından Türkistan Rus işgaline maruz kalmıştır. Türkistan'ın kaderinin Orta Avrupa'dan, Edirne'nin kaderinin Kazan'dan bağımsız olmadığı görülmüştür.

Günümüz jeo-politiğinde ülkelerin güvenlik kuşaklarının nereden başlayacağına dair kurgulamalar ulusal bölgesel ve küresel ölçeklerde ele alınmaktadır. Türkiye'nin tamamen içe dönük dış politikasının 1980'lere kadar sürmesi bugün bölgesel bir aktör olamamasının temel nedenlerinden biridir. Ama tarih Türkistan, Kafkaslar, Bulgaristan, Bosna, Magrib, Irak, Suriye gibi ülkelerde meydana gelen gelişmelere Türkiye'nin bigâne kalmasının imkânsızlığını bir kere daha göstermiştir. Kısaca, Türkiye'nin sınırları Türkiye'den başlamaz.

Bu noktada önemli bir tespit de Türk Milliyetçilerinin Türk Medeniyet Coğrafyasına bakışlarının günümüz jeo-politik gerçekleri de dikkate alınarak yeniden yorumlanması ve bir “üst siyasete” dönüştürülmesi gereğidir. Türk Dünyası gerçeği ve Türk Medeniyeti Kuşağı bütün milliyetçi camianın romantik bir algılama biçiminden rasyonel bir hakikate doğru taşınmalıdır. Akli bir yaklaşım “ülkülerin

* Sakarya Üniversitesi İşletme Fakültesi Öğretim Üyesi.

Bu noktada önemli bir tespit de Türk Milliyetçilerinin Türk Medeniyet Coğrafyasına bakışlarının günümüz jeo-politik gerçekleri de dikkate alınarak yeniden yorumlanması ve bir “üst siyasete” dönüştürülmesi gereğidir.

ihmal edilmesi” anlamına gelemez, bilakis onları ihmal etmeden günümüz gerçekliği içerisinde bir örgüye dönüştürmek anlamına gelir.

Türk Dünyasında Fark Edilmek ve Milliyetçi Camia

İş adamları, sivil toplum kuruluşları, medya, edebiyat, sanat ve üniversiteler ile bu coğrafyayı “**fark etmek, hem de bu coğrafyada fark edilmek**” gereği vardır. Tıpkı Türkiye’nin her yerinde fark edilmesi gerekliliği gibi Türk Dünyasının her yerinde milliyetçilerin sivil toplum kuruluşları, iş adamları ve gönüllüleri ile buralarda “dervişan” bir ülkücülük ve meşrep ile varlıklarını göstermeleri gerekir. Oysa bu bölgelerde herkesler vardır da Milliyetçiler yok gibidir.

Bu mantıkla bakıldığında 1980 darbesinin ülkücüleri soykırıma uğratmasını 1989 Doğu Bloku’nun çöküşü veya ABD’nin Birinci Irak İşgali ile başlattığı İslam Coğrafyasına hükmetme girişim-

lerinden bağımsız olarak ele almamak gerekir.

Gerçekten de 1980’e kadar Türkiye’nin uluslararası ölçekte heveslerinin kurgulayıcısı olan; bu dili geliştiren; edebiyat ve siyaset diline katan Milliyetçi-Ülkücü hareket bu dönemden sonra hem askeri darbenin etkisi ile hem de dikkatlerini tamamen içerideki bölücü teröre yoğunlaştırması sebebiyle giderek Türkistan-Turan dilini kaybetmiştir. Bu nedenle de tarihin sunduğu fırsatlara rağmen bu bölgede sistematik ve örgütlü bir varlık inşa edememiştir.

İşin bir diğer boyutu da 1990’lı yılların başında tarihin altın tepside sunduğu fırsatları Türkiye’nin tam anlamıyla algılayamamasıdır. Bu yılların MHP’den ayrılanların yeni parti kurmaları ve ülkücülerin birbirlerine yönelik suçlama-savunmaları ile heder edilmesi geriye dönük bir okuma ile çok da kendiliğinden olmuş gibi durmuyor. Büyük resim, milliyetçilerin siyaset belirlemede etkinliklerinin adım adım kırılmasına yönelik ulusal-uluslararası kurguların varlığına işaret ediyor. Ülkücülerin olamadığı Türk Dünyasında kimlerin var olduğuna bakmak bu kurgulamanın mahiyeti hakkında yeterince fikir veriyor zaten. Bu tespit son nokta değildir elbette. Milliyetçiler-Ülkücüler bu kurgulamayı kendi lehlerine çevirecek tasavvur ve tahayyüllerine yoğun-laşmak, kendi hikâyelerini yazmak zorundadırlar.

1990'lar: Iskalanan Fırsatlar ve Tarihin Geri Döndürülemez Seyri

Ayrıca Türkiye'nin 1990'ları istikrasızlaştırılmış bir siyaset ve ekonomi ile kaybetmesi Türkistan coğrafyasında önümüze çıkan fırsatları tam anlamıyla ıskalamasına neden olmuştur. O dönemde sadece Azerbaycan ile kurulabilecek güçlü bağlantılar bile bugün Türkiye'yi çok daha farklı noktalara taşıyabilirdi. Elbette her şey bitmiş değildir.

Bu konu ile ilgili söylenebilecek bir diğer husus da şudur: Türkiye'de sol ve liberal akımların eklenemedikleri uluslararası yapılar vardır: Sosyalist Enternasyonal, Hristiyan-Demokratlar gibi. Millî Görüş geleneğinin yıllarca S. Arabistan başta olmak üzere Kuveyt, Katar gibi Arap ülkeleri ile organik bağlar kurduğu bilinmektedir. Buralarla ilgili önemli maddi ilişkilerin var olduğu da basına yansımıştır. Şimdilerde AKP yine aynı damarlarla ve AB-ABD ile benzeri organik ilişkileri inşa etmiştir.

Milliyetçiler ise bugüne kadar örgütlenme anlamında Batı Avrupa Türklüğü merkezli bir yaklaşım ile sınırlı kalmıştır. Hükûmet bugün sıcak para ihtiyacını Arap sermayesi ile karşılayarak ekonomik modelini sürdürmeyi başarmaktadır. Milliyetçi bir iktidar zamanında alternatif fon akışlarının gerçekleştirilebilmesi için Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan gibi ülkelerle etkili ilişkilerin kurulup geliştirileceği girişimlerin başlatılması gerekmektedir. Bu ülkelerde hem iktidarlar ile hem de Türklük ortak paydasında buluşulabilecek sivil kuruluşlar ile daha güçlü ve kalıcı ilişkiler kurmak gerekmektedir.

Milliyetçi bir iktidar zamanında alternatif fon akışlarının gerçekleştirilebilmesi için Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan gibi ülkelerle etkili ilişkilerin kurulup geliştirileceği girişimlerin başlatılması gerekmektedir. Bu ülkelerde hem iktidarlar ile hem de Türklük ortak paydasında buluşulabilecek sivil kuruluşlar ile daha güçlü ve kalıcı ilişkiler kurmak gerekmektedir.

Kırma Özel Değerlendirmeler

Mustafa Cemil Kırmoğlu Türk Dünyasının yaşayan destanlarından bir tanesi; Kırım Türklerinin "Yolbaşçısı"; soğuk savaştan günümüze uzanan milliyetçi mücadelenin son temsilcisidir. Kendisiyle yaptığımız uzun sohbette

Bütün Türk Medeniyet coğrafyasında olduğu gibi Kırım'da da değişik Arap - Vahabi cemiyetleri yoğun bir çalışma içerisindedirler. Camileri, imamları ve öğretileri ile özellikle Türklük bilincine darbe vurmaya amaçlanmaktadır.

1989'dan itibaren Kırım Türklerinin Anayurt'a geri dönüşlerinin geçtiği aşamaları ve "demokratik yollardan hak arama mücadelelerini" ayrıntılarıyla anlattı. Türkiye'nin bu süreçte yaptığı katkıları dile getirdi. 1970'lerde ve sonrasında Kırım davasına Türk milliyetçilerinin verdiği destekten söz etti. Son olarak da bütün milliyetçi kuruluşları Kırım'da görmekten çok memnun olacaklarını söyledi.

Kırım'da Türklerin en önemli kurumu olan Kırım Tatar Milli Meclisi'nden sonra yönetimi Kırım Türklerine ait olan Akmesit'teki Devlet Mühendislik ve Pedagoji Üniversitesi gelmektedir. Burada Kırım Tatar ve Türk Dili ve Filolojisi Fakültesinde Türk dili yeni nesillere öğretilmektedir. Bu üniversite ile daha yakın ilişkiler kurmak gereği vardır.

Bütün Türk Medeniyet coğrafyasında olduğu gibi Kırım'da da değişik Arap-Vahabi cemiyetleri yoğun bir çalışma içerisindedirler.

Camileri, imamları ve öğretileri ile özellikle Türklük bilincine darbe vurmaya amaçlanmaktadır. Öyle ki bu girişimler karşısında Kırmılı rahmetli Şakir Selim "Musulmanlıkta millet yoktur,degen bir Arap missionerine" ithafen "Tiyme Mezebime!" diye bir şiir yazar ve sorar "Hakareten akar iken milletinin gözyaşları/ Kayda edi bu zamanda onun Arap dindaşları?" diye sorar. Bu tür milli reflekslere Türk milliyetçilerinin de katkı vermesi gerekir. Ancak Türkiye'den cemaatler, değişik vakıflar Kırım'da faaliyetlerini sürdürmektedirler. Faaliyetlerde fazla sorun yaşanmıyor. Milliyetçiler ise Kırım'da yeterince fark edilir durumda değiller. Faaliyetler daha çok buralarda kurban kesmek ile sınırlı kalmaktadır. Bu da bir şeydir elbette ama yeterli değildir.

Eğer Kırım ve Dış Türkler gerçeğine muhakkak siyasi bir gerekçe aranacaksa şunu rahatlıkla söylemek mümkündür ki Türk milletinin tabiatı hasebiyle "Türkiye dışına uzanan bir ruh iklimi var". Türkülerimiz bile ülkemize sığmıyor. O hâlde iç siyasi kurgulama da Türkiye ile sınırlı kalamaz.

Zira bugün ülkemizde yaşayan insanların çoğunun üçüncü-dördüncü kuşak kökenleri Türkiye'nin siyasi sınırları dışına uzanmaktadır. Herkesin kulağında bir göç, terk edilmiş topraklar, geride kalanlar hikâyeleri fısıldanmıştır. Kırım, Kafkaslar, Azerbaycan, Selanik, Kerkük, Bosna, Kosova, Makedonya, Arnavutluk, Yunanistan,

Bulgaristan... diğerleri... Buralara ilişkin atılacak her iş birliği adımın Türk kamuoyunda mutlaka bir karşılığı olacaktır.

Bunlara ek olarak bir gözlemi daha paylaşmak gerekir. Türk dizilerinin Arap-Balkanlar, Kafkaslar ve bütün Türk Dünyasında izleniyor olması gerçeği bizim bu coğrafya ile ne denli rahat iletişim kurabileceğimizin bir göstergesidir. Bu dizilerin etkisini Brezilya-ABD dizilerinin Türkiye ve diğer ülkelerde bıraktığı etkiyle eşdeğer düşünmemek lazım gelir. Diziler sayesinde bu ülkelerde birçok insan Türkçe öğrenmekte, hatta Hırvatistan örneğinde olduğu gibi Sultan Süleyman'ın Viyana Seferi sırasında yaptırdığı ahşap köprünün aynısının günümüzde yeniden yapılması için yerel yönetimler karar alabilmektedirler. Türkiye bugüne kadar farkında olmadığı medeniyet kuşağının merkezine esasen kendi talebi dışında da olsa oturmaya başlamıştır... Tarih 1990'ların başından bu yana yeni bir şeyler anlatmaya başlamıştır. Okumak, dinlemek gerekir.

Türkiye için ata topraklarının daha çok konuşulması ve gündeme getirilmesi elbette yeni bir dili de gerekli kılıyor. Bu dilin temelini "iş birliği" ve karşılıklı yararlar oluşturmalıdır. Bu bakımdan Gaspıralı'nın "işte birlik" umdesi hala geçerliliğini koruyor. Türk yatırımcıların, akademisyenlerin, STK'ların bu ülkelerde "bir strateji çerçevesinde ve birbiriyle kavgalı değil, örgülü bir iş birliği" mantığı içerisinde var olmaları gerekiyor. Burada ekonomik yararlar elbette başat belirleyicidir. Ancak bu iklimi salt bir "pazar" olarak gören anlayış da sakattır ve eksiktir. Kültürel etkileşim bu topraklarda kısa sürede geri dönüşümü sağlayabilir.

Bu bakımdan önümüzdeki başlıca engellerden bir tanesi "ilk gidenlerden mütevellit olumsuz etkidir". Kırım ve diğer ülkelerde "ilk gidenler" ne yazık ki Türkiye'yi temsil etme noktasında sorumlu davranmamışlardır. Diğer Türk ve komşu ülkelerde olduğu gibi kirli işlere bulaşanlar olduğu gibi yerli halkın iyi niyetini istismar edenler nedeniyle Türklüğü temsil noktasında kaygıları olanların işleri giderek zorlaşmaktadır. Bir an önce harekete geçmek gereklidir.

Kırım ve diğer ülkelerde "ilk gidenler" ne yazık ki Türkiye'yi temsil etme noktasında sorumlu davranmamışlardır. Diğer Türk ve komşu ülkelerde olduğu gibi kirli işlere bulaşanlar olduğu gibi yerli halkın iyi niyetini istismar edenler nedeniyle Türklüğü temsil noktasında kaygıları olanların işleri giderek zorlaşmaktadır.

Doğu Türklüğü için ise alternatif bir örgütlenme tercih edilebilir. Bu bir STK şeklinde düşünülebilir. Küçük işlerden başlanabilir. Oradaki talebelerle ilgilenebilecek, işadamlarına yardımcı olabilecek kuruluşlar oluşturulabilir. Kırım, Azerbaycan, Balkan ülkeleri, hatta Kırgızistan ve Kazakistan bu tür faaliyetler için oldukça uygundur.

Son Olarak

Kırım'ı Türkiye gündeminde her daim canlı tutan rahmetli Cengiz Dağcı'ya bir gönül borcumuz var. Zira ömründe Türkiye'ye hiç gelmemesine rağmen bütün eserlerini Türkiye Türkçesi ile yazmıştır. Osmanlının ve Anadolu Türklerinin bu en yakın müttefik kardeşlerine karşı Türkiye'nin bugün çok daha fazla ilgi göstermesi gerekmektedir. Tarihin değişik halleri vardır. İnişler ve çıkışlar en öngörülmedik zamanda gerçekleşebilir. Kesin olan bir şey vardır. Yokluğun ucuna gelen Kırım Türkleri bugün yine kendilerine dayatılan soykırım kefenini yırtmış ve yeniden doğuşa doğru yürüyüşe geçmiştir.

EK1: Kırım'ın Kısa Tarihçesi

MS III. - IV. yy - Hunların Kırım'a girişi

MS VIII. yy - Hazarların hakimiyeti

MS XI. yy - Kuman hakimiyeti

MS XIII. yy -Tatar-Türk hâkimiyeti.

1275: Selçukluların Sudak Kalesini ele geçirmesi

MS XV. yy ilk yarısı - Kırım Hanlığı'nın kuruluşu

1475 - Osmanlı nüfuzuna giriş

1783 - Rus işgali

1854 - 1856 Kırım Savaşı (İngiliz ve Fransız donanmalarının Osmanlı'nın yanında yer alması)

1917 - 1918 Kırım Tatar Halk Cumhuriyeti- İlk Başkan Numan Çelebi Cihan'ın Moskoflarca şehit edilmesi (1918)

1921 - Kırım Özerk Sovyet Cumhuriyetinin kuruluşu

1941 - Alman işgali

1944 - Rusların yeniden Kırım'ı ele geçirmesi ve 18 Mayıs 1944 tarihinde Kırım Türklerinin sürgünü, Kırımın Türksüzleştirilmesi.

1954 - Kırım'ın Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlanması.

1967 - Kırım Tatarlarına itibarlarının iade edilmesi (ancak Kırım'a dönüşlere izin verilmedi).

1989 - Kırım Türklerinin Anayurt'a dönüşlerine izin verilmesi; Kırım'a göçlerin başlaması

1991- 20 Ocak 1991 tarihinde yapılan referandum sonucu Ukrayna'ya bağlı olarak Kırım Özerk Cumhuriyeti'nin kuruluşu

1991 - 26 Haziran 1991 tarihinde Kırım Tatar Millî Meclisi'nin açılması.

1991- Yeniden kurulma...

1 28 Ağustos-2 Eylül 2012 tarihlerinde 10. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi münasebetiyle bulunduğumuz Kırım'da Kırım Tatar Millî Meclis Başkanı Mustafa Cemil Kırımoğlu, Başkan Birinci Yardımcısı Refat Çubarov, Kırım Tatar Mühendislik ve Pedagoji Üniversitesi Rektörü Fevzi Yakubov, öğretim üyeleri, öğrenciler ve vatandaşlar ile bire bir görüşmeler yapılmıştır. Çalışmadaki değerlendirmeler bu çerçevede oluşmuştur.

Düşünce Dünyasında Türkiz Dergisi Yayın İlkeler

Düşünce Dünyasında Türkiz dergisi, sosyal bilimler alanında iki ayda bir yayımlanan hakemli bir dergidir. Her yılın son sayısında derginin yıllık dizini yayımlanır.

Makalenin yazarı; adını, soyadını, unvanını, belirtmeli, ayrıca iletişim sağlanacak açık adres, telefon numarası ve e-posta adresini vermelidir.

Dergiye gönderilen yazılar, bilgisayarla hazırlanarak PC uyumlu disket (CD veya DVD) üzerinde veya e-posta adresine gönderilmelidir.

Gönderilen yazılar, daha önce yayımlanmamış olmalıdır. Herhangi bir sempozyum, kongre vb. bilimsel toplantıda sunulmuş olan bildirimler veya diğer bilimsel yazılar; etkinliğin adı, yeri ve tarihi belirtilmek koşuluyla yayımlanabilir.

Dergimizde yayımlanan yazılarda ileri sürülen görüşler ve sorumluluk yazarlara aittir

Yayımlanmaları amacıyla dergiye gönderilen yazılar; Yayın Kurulunca yayın ilkeleri açısından incelenir ve değerlendirilmek üzere alanında uzman iki hakeme gönderilir. Ancak, hakemlere yazar adı, yazarlara ise hakem adı bildirilmez. Hakem raporlarından birinin olumlu, diğerinin olumsuz olması hâlinde, üçüncü bir hakeme gönderilir ve bu sonuca göre Yazı Kurulunca yazıların yayımlanması hususunda karar verilir.

Yayın Kurulu, hakemlerin eleştiri ve önerilerini dikkate alarak yazılar üzerinde anlatım açısından gerekli düzeltmeleri yapabilir.

Yayımlanması uygun görülmeyen yazılar, bir örneği saklanmak kaydıyla, yazarın isteği üzerine iade edilir.

Yazım Kuralları ve Biçimsel Özellikler

1. Dergiye gönderilen yazılar, Türk Dil Kurumunun Yazım Kılavuzu'na (kısaltmalar dâhil) uymak zorundadır. Yabancı sözcükler yerine olabildiğince Türkçe sözcükler kullanılmalıdır.
2. **Başlık:** İçerikle uyumlu olarak en çok 10-15 sözcükten ibaret, tamamen büyük harfle, koyu (bold) ve 12 punto olmalıdır. Ara başlıklar, bölüm başlıklar ve alt başlıklar sadece ilk harfleri büyük olacak şekilde, 11 punto koyu yazılmalıdır.
3. **Yazar adı ve adresi:** Makale yazarı, adını, soyadını ve unvanını yazı başlığının altına (*) işaretini belirterek yazılmalıdır. Bu işaret, dipnotta gösterilecek, makale yazarının kurumu ve unvanı yazılacaktır. Herhangi bir kurumda görev yapmayan yazarlar, konumuna uygun sıfatları kullanmalıdır: Araştırmacı, yazar vb.
4. **Ana metin:** Yazılar, Times New Roman tipi ile 16 punto büyüklüğünde ve 1,5 satır aralığıyla yazılmalıdır.

Alıntılar italik harflerle ve tırnak içinde verilmeli; beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan birer santimetre içeride, blok hâlinde ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır.

5. Yazılara bilgisayarla sayfa numarası verilmelidir (Gerekirse çıktılar üzerinde kalemle verilebilir).
6. **Kaynak gösterme:** Metin içinde yapılan göndermeler soyadı, basım yılı, gerektiğinde sayfa numarası parantez içinde belirtilmelidir:

(Özbay 2010), (Özbay 2010: 163). Yazarın aynı yıl yayımlanmış birden çok eserine gönderme yapılmışsa (Altın 2010 a Altın 2010 b); birden çok kaynağa gönderme yapılmışsa (Erkin 2008, Canbel 2009) şeklinde belirtilmelidir. Birden çok yazar adı yazılmalı ve "vd" kısaltması kullanılmalıdır: (Yakıcı vd. 2005)

Dipnotlar yalnızca açıklamalar için kullanılmalı, sayfa altında ve numaralandırılarak gösterilmelidir. Herhangi bir internet adresine yapılan göndermelerde bu adresler kaynaklar arasında verilmeli ve indirme tarihi belirtilmelidir:

(<http://www.Guntulu.com.tr/22.03.2010>).

7. **Kaynakça:** Yararlanılan kaynaklar, yazının sonunda "Kaynakça" bölümünde, 10 punto alfabetik olarak verilmelidir. Makalelerde Türkçe kaynaklara öncelikle yer verilmelidir.

Örnek olarak:

Tek Yazarlı Makale:

ÖZÖNDER Cihat (1984), "Kültür Bültenleşmesi ve Alt Kültür Grupları Hakkında Düşünceler"

Türk Kültür Araştırmalar, Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 132: 136-139.

Tek Yazarlı Kitap:

ÖZBAY, Hüseyin (2010), *Kelimeler Kuşatması*,

Ankara: Berikan Yayınevi Yayınları.

FORSYTH, Patrick (2000), *30 Dakikada Rapor Yazma* çev. E. Sabri Yarmalı, İstanbul: Damla Yayınevi Yayınları.

İki Yazarlı Kitap:

KIRAN, Zeynel ve KIRAN Ezgiler. (2001), *Dil Bilimine Giriş*, Ankara: Seçkin Yayınları.

Çok Yazarlı Kitap:

KORKMAZ, Zeynel vd. (2001), *Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri*, Ankara: Yargı Yayınları.

Yayımlanmamış Tez:

KARA, E. (1996), Öğretmenlerin Statü Düzeyleri, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Yazarı Aynı Yayımlanmış Birden çok Makale veya Kitabı Varsa:

KORKMAZ, Zeynep (2005 a), *Türk Dili Üzerine Araştırmalar 1*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Korkmaz, Zeynep (2005 b), *Türk Dili Üzerine Araştırmalar 2*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

**THE PUBLICATION PRINCIPLES OF THE JOURNAL OF
OPINIONS WORLD
(DÜŞÜNCE DÜNYASI'NDA TÜRKİZ)**

The Journal of Opinions World is a peer viewed journal devoted to the social fields published on bi-monthly period. The annual index is given in the last issue of the year

The author(s) are supposed to clearly state their names, titles, institution and give a Corresponding address or an email.

The manuscript must be submitted a PC compliant CD or through email

The papers must be original and not published previously in any other journal. The papers submitted to a conference, congress or symposium can be published provided that the name, the place and the time of the activity are clearly stated.

All the opinions and the ideas published in the journal entirely belong to the authors and do not bind the journal in any way.

The papers submitted to the journal are first checked regarding to the publication rules of the journal by the editorial board and then sent to two referees for the through reviewing process. The manuscripts sent to the referees do not contain the names of the authors.

Similarly the names of the referees are not revealed to the authors. In the case of one positive one negative view of the referees the manuscript is sent to a third referee for the final decision.

The editorial board reserves the right to make syntaxual changes on the papers based on the recommendations of the referees.

The rejected papers are returned to the authors upon request. A copy of each paper is achieved by the journal

Writing rules and formatting

1- The papers sent to the journal must be in compliance with Turk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu (including the abbreviations)

2- **Title:** The title must be in good compliance with the content, contain maximum 10-15 words, written in bold 12 fond capital letters. The sub titles should be 11 fond bold letter in title case

3- **The name and the title of the author** should be written under the title with. * This should give in the footnote indicating the institution and the title of the author. The authors which are not working in any institution should use titles which describe them such as researcher, author etc

4- **Main text:** The main text should be written 11 fonts Times New Roman with single spacing. The quotations should be italic and given within." The quotations longer than five lines should be given by 1 cm indentation from the both end of the page with single spacing.

5- The papers should not contain page numbers (The authors may indicate the pages with a pencil on the hard copy if necessary)

6- **Referencing:** The references in the text should be given by the surname of the author and the publication year of the source in parenthesis (Özbay 2010). The related page can be quoted if necessary (Özbay 2010: 163). More than one documents of the same author published in the same year are referenced as (Altın 2010 a, Altın 2010 b); Referencing more than one source should be made as (Erkin 2008, Canbel 2009).

The sources with more than one author should be given by the surname of the first author followed by et.al and the publication year: (Yakıcı et.al. 2005)

The footnotes should only be employed for the explanations and numbered according to the order given in the page. The quotations from an internet address should be given in the references by stating the downloading date:

(<http://www.guntulu.com.tr/22.03.2010>).

7. References: All the sources used in the study should be given in the "References" section in 10 fonts alphabetical order . The Turkish sources should be given priority. Followin gare the examples of giving various references

Paper with a single author:

ÖZÖNDER, Cihat (1984), "Kultur Bultenleşmesi ve Alt Kultur Grupları Hakkında Duşunceler." **Türk Kultur Araştırmaları**, Ankara: Turk Kulturu Araştırma Enstitusu Yayınları, 132: 136-139.

Book with a single author:

ÖZBAY, Huseyin (2010), **Kelimeler Kuşatması**, Ankara: Berikan Yayınları.
FORSYTH, Patrick (2000), **30 Dakikada Rapor Yazma** çev. E. Sabri Yarmalı, İstanbul: Damla Yayınevi.

Book with two authors:

KIRAN, Zeynel ve KIRAN, Ezgiler (2001), **Dil Bilimine Giriş**. Ankara: Seçkin Yayınlan.

Book with multiple authors:

YAKICI, Ali vd. (2008), **Üniversiteler İçin Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri**, Ankara: Gazi Kitabevi.

Unpublished thesis:

KARA, E. (1996), **Öğretmenlerin Statu Duzeyleri** Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitusu, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Multiple papers or the book written by the same author and published in the same year:

KORKMAZ, Zeynep (2005 a), **Türk Dili Üzerine Araştırmalar 1**, Ankara: Turk Dil Kurumu Yayınları.

KORKMAZ, Zeynep (2005 b), **Türk**

